

SV

Vikerkaar

7/1993

Goethe, Prosa ja Parmas. Niiluse jutustus. Kõivu schopenhauerlikud anamneesid II. Valgemäe "Keisri hull" ja "Hamlet". Mida tegi ENSV tsensor Tallinna Peapostkontoris? Ben Okri 3 esseed. J. MacPlaat keltide Šotimaast. Hasselblatti DIXI Saksa-Eesti asjast. Reinla Vahinguga. Vaatenurgas fallos, Ahasveerus, Semper jpt. Kelomees J. Toomiku kunstist.

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri
Ilmub alates 1986. a juulist. 8. aastakäik.

Juuli 1993. Nr 7

Sisukord

Johana Wolfgang von Goethe *Ränduri
öölaul* 1

Ain Prosa *Luulet* 2

Sven Parmas *Luulet* 5

Jaan Niilus *Võitlus maja pärast* 7

Madis Kõiv *Schopenhauerlikud anamneesi-
sid II* 18

Raivo Kellemees *Keha, koht ja ruum* 31

Mardi Valgemäe *"Keisri hull" ja "Ham-
let"* 33

Kalju Veskimägi *Tsensoripunkt Tallinna
Peapostkontoris* 41

Hasso Krull *Poststrukuralistlikud meetodid
kirjanduse käsitlemisel II* 58

Ben Okri *Luuletajatest ja nende vastas-
tes* 60

Jaanus MacPlaat *Keltide Šotimaa* 66

Arnold Hinnoom *Suur heitlus* 72

Dixi

Cornelius Hasselblatt *Eestlased, pea püs-
iti!* 77

Meie intervjuu

Vaino Vahing: *Tahan saada poliitikuks, aga
ei oska* 79

Vaatenurk

Marin Laak *Ahasveerus Annelinnas* 86

Peter Künstler *Kuutõbine fallos* 88

Lüis Kolle *Teatrikauge ja -lähedane Sem-
per* 90

Andres Herkel *Kuldne pall iäbi lagipea* 92

Kujundus: Jüri Kaarma.

Esikaanel: Jaan Toomik. "Rahvusvaheline
land-art symposium "EARTH-SIGN-
EARTH"". Güstrow, 1992

Tagakaanel: Jaan Toomik. "Rahvusvaheline
land-art symposium "EARTH-SIGN-
EARTH"". Güstrow, 1992.

JOHANN WOLFGANG VON GOETHE

Ränduri öölaul

Saksa keelest tõlkinud Ain Kaalep

Mäetippude reas
on rahu,
puulatvade seas
ainust tuulekahu
kuulda ei saa.
Vait mets oma lindudega.
Ärkvele ega
jää sina ka.

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU

AIN PROSA

*

iokaste

(katkeid kogust "alfa on oomega")

xlvi

seintest me ymber saab korraga rukis, kui mets
meie kohale kuldne ja kuum. ei tuult
ega taevast. vaid maa
meie selgade all – oh muundumist,
lõputu lapsed!
pääl ihude viljapäid kummumas laotuseks, kokku.
all ihude hingamas otsatu mullane vaip.
all heisatud vikerkaart kuulata langemas teri.
ning olla see kullane meri,
kus õlgedest lootsik, kyll
kõdunev, kaduv,
kuid kuum.

li

ärgata,
kestmata kauem kui kastanimunade kest: kaks
tihedalt liibunud poolt ning pragudest heiaastuv
yks.
kui elu on ahel me vahel, siis valida –
orjus või surm –
yks
vabadus, lõppude lõpp, ja ometi alguste algus.
me pragudest heiaastub valgus. me kehadest vabana
yks.
ning yhe jaoks yhine kõik.
kaduvik, ajatus. kaos.
kõige jaoks yhine
yks.
kastanimunade rõõm. ärkame, kestmata kauem.

Ivii

suits libiseb läbi me tubade. näe
hommikuhigised, nutavad aknad. näe
hommikuhägune tahmunud
sein.

vaata, me voodis on tuhk.
tuhahelvesteks olles tantsime, miljonid.
yhaks, kuni on tuult.
ent äkki me tubades keegi enam
ei hinga. vaid nahkhiirte
kõrbenud tiivad kylvavad hääletult und
tuhakuhila kohal, higiste peeglite pääle.

Ixvii

elu selgitab unenäod, olgugi magamistoad
ei mäleta miskit. su krampunud ohe ruumides
eksleb: kleopatra, madusid suudlev, niobe
neliteist leina, daphne mõrk loorberilõhn. kirjad
su vööl on sitkemaad sinust, naastude pronks
on rängem kui tiibade tung. lubjatud laed
sinu silmade mõrases peeglis.
ent kerged on viimaks su jalad, nii
priid, et enam ei puuduta maad. kivi –
põrandal keerleb su prees, kilgendav tukatikuld,
kuni õhtuse tähena tardub:
vaid naastude tasane tilin.
mõrude mandlite hõng.

lxix

lõpuks loen algusest, sinule:
see on nyid luu minu luust ja liha
mu lihast. seepärast mees jätab maha...
seepärast kõik. seepärast
sain, luu sinu luust ja liha
su lihast, syyks sinu syyst ja ihaks
su ihast. seepärast sain
vööks sinu vööle, silmuseks kaela, mina,
sa ise. seepärast jäin
yksinda, seepärast jään. seepärast
saan
uuesti sinuks, siiski
: alfa on oomega.

SVEN PARMAS

PENTTI SAARIKOSKI ARMASTUSLUULETUS, MILLE
TOO ÜKSKORD ÄRA KAOTAS, OTSIS KÜLL TÜKK
AEGA TASKUIST, KUID EI LEIDNUD; SIIS SÜLITAS

Vanad väsinud mehed
 habemed sakris
joovad
 päeva kõrval päev
Kõvahäälselt laulavad kiitust
 vabadusele armule
st kenale vastassoole
 ja sellele
mis kihab nende endi sees
Tean palju ilusaid tüdrukuid
kes lähevad voodi
 ainult armastusest
iial ütlemata
 et misse armastus on
Ainult joomisest impotentsed mehed
teavad tollest
 üht-teist
nende tarkus tuleb läbi joogikõrre või mitte
aga ladinlaste järgi igatahes
Keskealine meelisklev mees
Jõuan selle teadmiseni koduteel
tee on porine
 taevas madal
Väljas sügis või kevad või talv
ja juba hiline tund

*

Hommikut

taanilipuses toas
on klaver soojendand äsja
kahvatu varakevadevalgus seeläbi
Aalsgaardi tinase merega heitleb
ja poolpõigiti üle ehitusprahiplatsi ning
 ümber metallgaraažide – mille rooste
 muudab ammuste võrgukuuride sarnaseks –
ja poolpõigiti kulgeb
valguslaine tõusupiir

Äikesemets

Mets on tume must ja vait pole kuud ega tähti
ei saa aimata ühtegi kauget tuld või need mis ongi paistavad
ilmselgesti petlikult helkivat sihitult siia-sinna ekslemas
kuid eal mitte liiga ligi sattudes

Nood on mingid valeprojektsioonid kaugeist ning ammu-
läinud päevist ja nende valgusest selle sära tuhm kaja kui
rohi muidu vanad lõkkeasemedki on matnud siis tolle määratu
peegelsüsteemi läbi jääb ka igivana ikka alati olevaks

Pimedus võib olla paks ja elastne nagu olematus tunne
et oled ihuükski täiesti üksi tühjuses muutub ükskord tahtmata
mitteolevaks justkui muugi

Pimedus on olematus seni kui välk äkitselt valgustab
su silmi (Välk, äike?) See on sähvatus mis hetkeliselt purus-
tab süsteemid ja tasakaalud see on šokk sest oled paisatud
äikesesse nii ligi et hingata ei jaksa

Tollest tulehelahtusest ei suuda sa enam lahkuda tahta
igavene tiirlemine ümber oma valgustsentril on ainus tee
mis viib

JAAN NIILUS

VÕITLUS MAJA PÄRAST

1.

Nagu Maalt nähtavad taevakehad jagunevad Päikeseks ja muuks puruks, nii võib ka Maal leiduva kahejalgsete populatsiooni jaotada kaheks – naised ja mittenaised. Ja nagu Päike teeb võimalikuks elu Maal ning mõtestab seega ülejäänud taevakehade eksistentsi mingilgi määral, nii näiks mittenaiste olemasolu ilma naisteta (kui see muidugi võimalik oleks) tühise juhusliku virelemisena. Hee, kui ma säärase avaldusega kusagil esineksin, peetaks mind otsemaid paadunud heliofiiliks, kellesarnaseid vist ümberringi ohtrasti liikvel on. Tegelikult piisaks kõigi minu senises elus olulist osa mänginud naisterahvaste üleslugemiseks ühe käe sõrmedest – ja praegusel hetkel mulle kordaminevate naiste loetlemiseks ei jääks isegi ühe nina sõõrmetest väheks. Ehkki minu nina selleks momendil ei sobi. Minu nina on momendil peidus, tihedalt sidemisse mässitud. Kogu mu vulkaanina valutav pea meenutab mingi ulmelise kosmosepiraadi skafandrit, millest ainult üks silm välja piilub, seegi paistes kui pelmeen.

Väljastatud, et ma millegi muu tõttu kui need kaks naist (ja võib-olla saatus) praegu siin haiglas vedeleksin. Naised ja saatus tegutsevad käsikäes ning mina tunnen end praegu pisikese kalapojukesena, kellest miski ei olene, kes midagi ei mõista ja kelle maisel eksistentsil pole muud eesmärki kui lamada, kannatlikult oodates lamada. Üleeile käis keegi mind vaatamas ja tõi lilli, mis nüüd siin voodi kõrval vaasis lõhnavad. Tädi ütles ainult, et noorem naine, aga kes täpselt – selle kallal juurdlen juba poolteist päeva. Nii pika aja peale võinuks midagi välja mõelda, aga ei oska. Ei tea, kas tuleks nutta või õlgu kehitada või naerda või ürgtõsiseid järeldusi teha. Seepärast ootasin terve eilse päeva, et keegi tuleks, ja ootan veel tänase. Kui Julia või Anneli õhtuks välja pole ilmunud, proovin arvatavasti põgeneda. Veel on teoreetiliselt võimalik, et Kaupõige sisse sajab, sellisel juhul ei jääks mul tõenäoliselt hingepalveksi aega. Vaevalt tema tuleb. Aga tuleks ometi ükski neist kahest, ma tahan kuulda, mis toimub, kes mind armastab, kes mu peale vihane on, kes mulle mida andestab ja muud säärast südamlikku naiste värki. Nemad elavad ja teavad, milleks nad seda teevad, mina tean ainult mitteolulisi asju.

Kaupõige ütles kah umbes nõnda, ehkki tema mõtles seda muidugi oma-moodi – kui võib niisuguse imbetsilli kohta kasutada sõna "mõtlemata". Tema on üks asi, mis mulle mõistatuseks jääb. Mida Anneli temas näeb? Kust selline muutus, veel üsna hiljuti oleks õde kindlasti nõustunud, et Kaupõige-sugused tegelased on alatu kuritegu kõige inimliku vastu. Loomulikult ei sõandaks ma õelt nii otse küsida, seda enam, et tema kohe vastu päriks: aga see Julia, millega

ta sind, kulla vend, hullutab? Ja üldse pole sellised küsimused kombeks, muidugi, oh mis mõtted. Neetud peavalu.

Esiotsa suhtusin Kaupõigesse külma neutraalsusega, tundus mulle lihtsalt mingi purujuhm naeratav ärimees või noor bilansivõimeline majanduspläma, las käib kui tahab. Viisakas ja üleolevalt tähelepanelik, proovis minuga juttu puhuda ning tõi Annelile lilli. Ja päris algus – vaevalt mina nii rüütellikult (ja mõistlikult) käituda taipaks. Lähed mööda tänavat, lund sajab ja pime ja vastik ja siis korraga libastub sinu ees mingi naisterahvas, kukub maha ning purskab nutma. Käeluu katki. Ma helistaks ehk kõige rohkem kiirabisse, aga see sell rebis kohe kusagilt takso, aitas õe autosse, sõidutas traumapunkti, ootas seal ära, kuni käsi kipsi pandi, tõi ta taksoga koju ja proovis veel sealgi kangesti abiks olla. Nii hakkaski meie pool käima, tähendab õe pool. Kuni ta minusse ei puutunud, polnud mul ta vastu midagi, õe peigmehed pole mind kunagi eriti huvitanud. Ta meeldib meestele küll, ilus, üle keskmise intelligentne ja mängib orkestris viiulit.

Anneli käsi paranes, aga see käis ikka edasi, vedas õde kõiksugu kuumadesse restoranidesse ja teab kuhu veel, rikas kui kröösus. Nüüd sobis see mulle aina paremini, sest nad ööbisid tihti mujal, nii et me saime Juliaga (just märtsi alguses tutvusime) minu juures segamatult müdistada. Korra küsisin Annelilt, ega tal midagi selle vastu pole – tema ju on meil perekonnapea, tema viiulimängurahast me kahekesi elame. Mina oma vabakutselise raamatulugemisega suurt ei teeni. Tookord hakkas õde naerma, et mis ajast sa selliseid asju minu käest küsid. Okei, selge. Aga läheb mõni nädal mööda ja õde koos oma asise heledas mantlis armsamaga, kelle nimi ise enda eest kõneleb – Kaupo Õige – hakkavad aina tihedamini majas ööbima. Just siis, kui meie oleme Juliaga leidnud, et meile meeldib seal kahekesi perekonda mängida, ilmuvad meie kodusse mingid absurdsed kujud ja kõnnivad seal segamatult ringi (õde muutus Kaupõigega koos olles uskumatult vastikuks, täpselt sihukese mehe pruut, anonüümselt ilus, naeratav ja täiesti tühi). Anneli toast hakkab kostma muusikat, mis muuks ei kõlba kui ajude totaalseks perforatsiooniks. Esikus ja köögis hõljub pidevalt mingi vale lõhn. Öösel ei tohi valjusti muusikat kuulata ega muidu ringi lärmata. Isegi vannituppa kaussi tekib järjekindlalt võõrast nilbet meeste pesu. Päris ilmselgesti ei meeldinud asjade säärane käik meile Juliaga mitte põrmugi, natuke aega elati majas väga vastikut ja veidrat elu – meie minu toas, nemad õe toas ja vahel keegi köögis või suures toas. Oli päevi, mil me majanaabreid vaid korra silmast silma kohtasime, kuigi kõik kodus viibisid, mõnel päeval õnnestus teineteisest hoopis mööda jalutada. Õhku tekkis kuiv vaenulik praksumine, kuni selleni välja, et kui mina kööki läksin, jäid seal söövad Anneli ja Kaupõige vait ning ignoreerisid mind lausa demonstratiivselt. Seakari. Ometi saime me mõni kuu varem õega paremini läbi kui kellegi muuga.

Kuhugi pidi selline hõõrumine välja jõudma, loogiline, aga poleks uskunud, et elu äkki nii metsikuks võib muutuda. Ühel hommikul juhtus Julia esikust pealt kuulma, kuidas need kaks köögis meist rääkisid. Kaupõige ässitas Annelit

mind ja seda plikat välja viskama, põhjendusel, et õde ju maksab elektri ja kõige eest, miks peaks ta siis oma kodus meiesuguseid jalgujäävaid päevavargaid taluma, nii ei saagi neist elu lõpuni lahti. Kuigi me ei söönud enam ammu õe (veel vähem tema) raha eest, Julia saab korralikku palka ja meil olid külmuskapis söögid eraldi – isegi vastupidi, mõnikord virutasid nemad meie vorsti või midagi. Ode oli mehega nõustunud ja poolvabandamisi õhanud, et tema ei saa ju oma venna eest vastutada, tema pole süüdi, et mina säärase näki majja vedasin, kes nüüd kuidagi ära ei taha minna. Seepeale vastanud Kaupõige, et vend ise käivat talle samuti närvidele. Olevat üks tüüpiline udupea, targutaja ja hädine laiskvorst, kes mõtleb, et kui juuksed on patsis ja hästi palju võõrsõnu oskad, siis võidki jääda õe või kellegi teise kukile parasiiditsemaks. Mõku ja tots ja veel sõnu, mille kasutamise seadusega ära tuleks keelata.

Julia tuli tuppaga tagasi, ajas mind üles ning jutustas, mida oli kuulnud. Esmakordselt nägin sellist Juliat, nii siirast põlgust ja üllatusesegust nõrdimust kiirgas ta näost ja liigutustest, kui ta istus mu jalgade peal ja oma käsi silmitses, pikad rasked juuksed süsimusta kosena kahelt poolt nägu voodini ulatumas, kahvatu öösärk ning hommikupäikeses vihaselt leegitsev nägu. Pidasime veidi aega plaani ja kui siis välisuks nende kaabakate järel kinni põmatas, tormasime kööki, sõime ja läbustasime võimalikult jõhkralt ega koristanud enda järelt ära, vaid kihutasime hoopis nende tuppaga suitsetama, tuhka voodisse raputama ja konisid peeglisse kustutama. Algul tundsin end säärase tegevuse juures üsna nadilt, aga kui Julia aina tagant õhutas ja ise agaralt eeskuju näitas, hakkas mulle kah meeldima see lapsik kättemaksmine, lõpuks läksin vist rohkemgi hoogu kui tema.

Siis pidi Julia tööle minema, mina ei tahtnud üksi sinna jääda ja läksin välja, tõllasin veidi niisama ringi ja istusin raamatukogus, õhtul saime jälle kokku, käisime teatris ja pärast veel baaris, aga kui koju jõudsime, polnud neid kahte veel näha. Tõmbusime oma tuppaga ning kudrutasime seal parajasti muusika saatel head veini juua, kui vaenlane saabus, olukorraga tutvus ja kohe meie kindluse uksele hakkas prõmmima. Uks loomulikult lukus. Keerasin ainult muusikat valjemaks, et neid närvi ajada, ise tõsise näoga ennustada püüdes, mida nad järgmiseks ette võtavad.

Hommikul leidsin esikust kirja, et õde tuleb pärastlõunal koju ja tahab minuga rääkida. Nad polnudki majas ööbinud, kõik endiselt koristamata. Loomulikult tahtsin minagi õega rääkida, olukord kippus juba väljakannatamatult tobedaks kätte. Ma uskusin, et võime asja rahulikult sirgeks kõnelda ja mingi lahenduseni jõuda, siamaani usun, ainult see idioot Kaupõige poleks pidanud kaasa trügima ja ärplema hakkama. Ma olin kindel, et õde tuleb üksi, ise saatsin Julia ära – tükk aega andis veenda, et nii on kõige parem. No ja oluiski, kui õde samuti üksi oleks tulnud. Aga ei tulnud, Kaupõigega koos tuli. Ma koristasin köögi ja nende toa ära ning istusin aatriumis, pea mõistlikke äraleppimismõtteid täis, kui nad kohale jõudsid. Mees sadas kohe sisse, plärts diivanile maha ja kukkus mulle oma püstolit demonstreerima. Ei ähvardanud ega midagi, lihtsalt näitas, et näe, ma just ostsin ükspäev, päris aus relv, mis.

Nagaan vist, trumliga. Klõpsatas trumli lahti, et ma näeks, padrunid sees ja puha. Ilmselt kujutles end mingi jube laheda filmisellina – kuidas üldse saab nii loll olla? Ma ehmusin päris ära, ei jõudnud teda veel kuhugi saata ega korralikult vihastadagi, kui õde järele tuli ja tüübi toast minema kupatas, aga rääkida ei osanud me enam suurt millestki. Anneli kinnitas, et Kaupõige oli omal initsiatiivil kaasa tikkunud, tema proovis küll keelata, ent see ei võtnud kuulda. Võib-olla rääkis tõtt, ma ei tea, pole vist tähtski, sest nüüd rikkus mees oma infantiilitsemisega kõik lootusetult ära. Saast. Algusest peale saast, enasttäis tola. Ükskord proovis muga semu mängida, küsis, kas need on mul ehtsad Levis 501-d jalas ja vangutas tunnustavalt pead, ah ongi originaalid. Valus mõelda kellestki nii nõmedast – ja kõige vastikum on see, et sellised madalalaubalised määravad ümberringi väga palju, neid jagub igale poole ja nende käes on väliselt võim. Ohtlik mees igas mõttes – ka otseses, nagu peagi selgus. Kuni me õega mingit arusaadavat juttu proovisime rääkida, istus ilmselt kõõgis ja mõtles: uhh ähh nüüd ma panin.

Anneliga jäi vestlus võrdlemisi lühikeseks, mõlemal oli nii piinlik, et me peaaegu ei vaadanudki teineteisele silma. Ta palus mul uttu tõmmata, kui vähegi võimalik, ja Juliat ei soovinud ta enam majas näha. Ma saavat ju aru küll, et nii edasi minna ei saa, ja üldse peaksin mingi töökoha leidma, sest temal on aina raskem mind mõista ja nii edasi, loomulikult võib ta mulle edaspidigi raha anda, kuni ise jalad alla saan. Nii ütleski. Mina ei vastanud eriti midagi, peas laiutas tühjus ja tülgastus kogu värgi pärast, jube kahju oli mõelda, et nüüd me istume siin oma õega sellist juttu rääkides nagu kaks traglodüüti, igasugune side, armastus, lähedus oli meie vahelt kadunud ja tegelikult tahtnuksime mõlemad nutta. Nii tundus siis, vahepealsed sündmused näitavad vist muud, aga see võib ka ainult minu peas olla. Sellepärast tahangi teada, kes mind üleeile vaatamas käis ja lilli tõi – tulpe, millest midagi välja ei loe. Roosid oleksid selgelt Anneli poolt, nartsissid või mõned lihtsad kollased lilled Julialt, aga tulbid asuvad just vahepeal, neid võis ükskõik kumb tuua. Üheltpoolt on nad veidi rohkem Julia moodi, aga selle vastu võib öelda, et lillede toomise fakt ise sobib pigem õele. Näis.

Meie ei liikunud kuhugi. Anneli oli minemakolimiseks umbmäärased paar päeva andnud, mina ei lahkunud neil päevil hetkekski majast, et nad naastes tühja maad eest leides ei arvaks, nagu olekski me tõepoolest jäljed teinud. Hehee, pööraselt lõbus oli seal vedeleda ja oodata, mis edasi saab, sest ma teadsin kindlalt: Kaupo asja niisama ei jäta. Naljakas, kuidas me Juliaga end just need kaks ja pool päeva eriti mõnusalt tundsim. Mitte ühtegi musta momenti või kahtlust, et nüüd ma seon end aina rohkem tema külge ja kunagi ta võib tüütuks muutuda ja siis on vastik. Terve esimese päeva aelesime voodis, järgmisel pidi ta korraks tööle käima ja tõi tulles söögipoolist, mida me kohe koos vaaritama asusime kui tuvilinnukesed oksa pääl, köök päikesevalgust täis, aknad lahti, kevad ja muusika kogu aeg üle terve maja. Vahel tundub, et ainult selliste hetkede nimel ma elangi.

Mürts katkevad filmides idüllid ja meie oma polnud ses suhtes erand. Tulin just duši alt ja seisin kõõgi ukse juures palja ja märjana kui ilmsüütu naeratav notsu, kui välisuks sellesama mürtsuga lahti lendas ja kaks tottrat lõusta mind vahtima jäid. Tsegens, kutid, mina siin jah. Umbes ühe neljameetrise sammuga seisis Kaupõige mu ees, suu viha pärast nina suhtes diagonaalis, ja urises: nüüd, raisk, aitab, sul oli kaks päeva aega. Siis läks madinaks – või mis madinast saab juttu olla, kui üks on raevust pime ja täies varustuses, ehk koguni relvastatud, ja teine alasti, õnnis, pahaaimamatu, roosa. Mõne hetkega oli mul käsi selja taga ja pea juukseidpidi valusas haardes, ta lükkas mu enda ees tuppa, kus Julia meile teki alt hirmunult vastu vaatas. Seda nähes hakkasin ma rabelema, virutasin mehele kõigest jõust kannaga jala peale, nii et ta vääratas ja me koos postamendi otsa vajusime, millel seisab majesteetlik Matilda, minu lemmik-sõnajalg. Seisis, sest nüüd kukkus ta ümber ja jäi põrandale potikildude keskele lebama nagu kaheksakümneaastane naine, kellele röövlid on kirvesilmaga kuklasse kaksanud. Küllap nad viskasid ta lihtsalt minema, igatahes järgmine kord majas käies ei näinud ma enam teda ega postamenti.

Kaupo tõukas mu vandudes voodisse, jäi ähvardavalt nohisedes ootama, kuni me riidesse panime, ja kolm minutit hiljem lendas majauks meie järel pauguga kinni. Õde oli kogu selle aja vaikides nurgas seisnud ja toimuvat pealt vaadanud.

Algul ei osanud me midagi peale hakata, nii hirmsat mürglit polnud nagu oodanud ja kõik käis liiga kiiresti, et kuidagi reageerida. Jalutasime ringi, püüdes juhtunu üle naerda või kurvastada, ma ei mäleta, et kunagi nii suurt, lausa vabisemapanevat erutust oleksin tundnud, ja kui ma Julia käest kinni võtsin ja ta end minu vastu surus, värises temagi üle keha.

Õhtul sõitsime Julia juurde Lasnamäele, kus ta koos emaga kahetoalises viimase korruse korteris elab. Seal veedetud aeg, veidi üle nädala, oli väljakannatamatu. Mitte Julia ema või Lasnamäe pärast, vaid peamiselt mõtete ja solvumispudru tõttu, mis mitte kuidagi asjaga leppida ei lubanud. Pealegi ei oska ma enam paari päevagi oma toast eemal elada, mujal kui selle valge riieli ja selle akna vahel. Mõnes mõttes on see tuba ainuke reaalselt eksisteeriv nähtus maailmas. Nagu vahel muusika, tühja kõleda õhu asemel pimedus ja Beethoven, võib-olla veel õrnvaikne kohvimaitse suus nagu mälestus või kujutluspilt loojangujärgsest silmapiirist; kõik muu on multifilm, mina ise kaasa arvatud. Minu raamatud, pildid seinal, muusikariiul, lilled – ma kartsin tõsimeeli, et nad unustavad mu apelsinipuid, sõnajalgu, kikkapuid ja kõiki teisi kasta, kuni need surevad. Rääkimata muidugi täiesti põhjendatud nõrdimusest Kaupõige-suguse võõrkeha vastu, kes vastiku vägivaldse meteorina tuppa kukub, mul Julia nähes käed selja taha väänab ja seejärel meid mõlemaid pidulikult tänavale viskab. Nii see ei saanud küll mitte absoluutselt mingil juhul jääda, aga kõigepealt tahtsin kodus taimeriiki vaatamas käia ja paar pooleli-olevat raamatut ära tuua.

Esimese käigu tegin Julia eest salaja, sest ma teadsin, kui väga ta kaasa tahtnuks tulla, ja kartsin, et ta hakkab majas hirmsat transvaali tegema. Luura-

sin ühel õhtul maja juures pimedani, ja kui tulesid ikka ei süüdatud, jalutasin rahulikult sisse, kastsin lilli ja ladusin vajalikud raamatud kotti. Naljakas oli oma kodus murdvargana karta, et äkki keegi tuleb. Naljakas ja vihaleajav, aga põnev ka. Külaskäik võinukski Annelile ja Kaupõigele teadmata jääda, ent ma ei suutnud kiusatusele vastu panna ja joonistasin huulepulgaga õe toa peeglile makaagilõusta, mis küll rohkem mingi Mikihiire ja karupoeg Puhhi ristandi portreena välja kukkus. Juurde kirjutasin suurelt ja rahulolevalt: KAUBU VALE ON AHV. Ennast ajas päris naerma. Veel veidi ringi vaadanud, kustutasin tuled ära, keerasin ukse ilusti lukku ja sammusin kahjurõõmust turtsudes õhe.

Julia oleks niikuinii aru saanud, kas või raamatutest, et ma kodus käisin, sestap ei hakanud ma midagi varjama, vaid jutustasin talle kohe samal ööl kõik ära, ise õitsedes ja peopesi vastamisi hõõrudes nagu tola. Juliale meeldis mu sissemurdmine küll, aga ta palus (nagu olingi kartnud) end järgmine kord kindlasti kaasa võtta, tema tahtvat ka kurjategija ja kättemaksja olla. Siis läks ta äkki kole õhinasse, rääkis müstilistest kokkusattumustest ja näitas mulle viimases "Vikerkaarest" mingit juttu, mida ta just lugenud oli. Seal põletas üks naisterahvas mehe raamatud ja paberid ära, kuna see parajasti teise naisega mürtsuva muusika ja konfetisaju keskel suudles. Kohutas mind päris ära, nagu ei kavatseks ise kah vähemaga piirduda, kuid seepeale hakkas ta lõbusasti naerma ja kinnitas, et nii vänge plika ta ka ei ole ega teeks niikuinii midagi säärast ilma minu nõusolekuta. Tahaks näha meest, kes talle midagi keelata suutnuks. Nii suundusimegi juba järgmisel õhtul peale tema tööpäeva lõppu uuele retkele. Terve tee kesklinnast Nõmmele kõmpisime jala ja aina itsitاسime, et kui Kaupõige teaks, mis tabamatud tasujad praegu teel on maja poole, mida ta arvatavasti juba oma koduks peab, kas hakkaks viha pärast seinast seinavisklema nagu lahtipääsenud õhupall, kuni lõpuks toss väljas nartsuna põrandale vedelema jääb. Tagantjärele näib see nii loll ja lühinägelik, kõik pidigi nii minema, nagu läks. Tulevikust ei saa kunagi enne aru, kui ta juba möödanikuks on muutunud, ei tea, mis ma näiteks kahe nädala pärast praegusest hetkest arvan. Elamise mõttes on aeg väga olemas. Naeruväärne tõesti, et me ette ei osanud näha või ei tahtnud, jah, pigem ei tahtnud.

Ootas meid seal pimedas. Ukselukk oli vahetatud, aga minu toa aken meelega lahti jäetud, nii et me loomulikult sealt sisse ronisime ja ettevaatamatult astusin ma otse esikusse, panin tule põlema ja sain järgmisel hetkel meeletu paugu vastu hambaid. Korraks kadus pilt eest ära, selle ajaga oli tal Julia juba voodile väänatud ja peaaegu kinnigi seotud. Kui ma püsti sain, et talle kallale tormata, jättis ta tüdruku sinnapaika ja virutas mulle uuesti, vist isegi mitu korda. Kas ma vastu ka lõin. Igatahes lohistas ta meid keldrisse ja sidus seal riuliposti külge. Mis nägu ta oli, silmad hästi väikesed ja ümmargused, ninasõõrmed pingul ja ülahuul tõmbles, nii et ülemine hambarida paistis. Oleks ma mõtlemiseks võimeline olnud, küllap hakanuksin kartma või paluma, ent kõik toimus liiga kiiresti ja ma ei jaganud tõepoolest õöd ega mütsi. Enne lahkumist ütles Kaupõige, et kui ta nüüd kohe politseid ei kutsu, siis pean ma

selle eest ainult Annelit tänama. Hääl kõlas tal kah veidralt kaugelt ja kumedalt, kuigi see võis mulle ka ainult tunduda. Nojah, ta pidi ikka päris solvunud olema, Kaubu Vale, hehee, ahv. Paras. Kahju, et midagi õelamat pähe ei tulnud. Ja mis ma temaga pärast tegin, kas on end juba puhtaks pesnud. Täna on reede, kaks päeva möödas. Äkki kooles hoopis ära ja mind pannakse vangi. Oh pea, palun ära valuta, ainult sidemed takistavad teda praegu purts laiali plahvatamast.

Aga säärast sigadust poleks isegi temalt osanud oodata, õde loomulikult ammugi mitte. Olime seal veidi aega vaikides istunud ja end kogunud, kui Anneli alla tuli, viulijäänused näpu vahel nagu mingi eriti jälk asi, tapetud kana näiteks. Karjus hüsteeriliselt, et tema seda meile ei kingi, ja sülitas Juliale näkku. Me ei saanud arugi, millest ta räägib, enne kui kelder jälle pime oli ja tõe jaluleseadmine võimatu. Ilmselt lõi Kaupõige õe harjutamisviuli puruks, ja kui see siis koju tuli, näitas talle, et näe, mis su vend ja tema armas naistuttav tegid. Tabasin nad teolt. Lõin loomulikult mättasse mõlemad, oh, ühe käega, pole tänu väärt. Poleks arvanud, et üldse võimalik on nii alatult käituda.

Õnneks jooksevad soojaveetorud keldrist läbi, muidu oleksime sinna ehk äragi külmunud. Ei, nii külmaks vist enam ei lähe, aga ikkagi. Ja sidumises pole see mees kah eriti tugev, sada meetrit köit mässis meile ümber, ent sõlme ei osanud teha, nii et ma käed üsna varsti vabaks sain, Julia omad lahti päästsin ja tema ulatus mind posti külge köitva sõlmeni ning peagi ringutasime pimeduses ja hõõrusime oma muljutud jäsemeid. Mul valutas pea, tõenäoliselt aitasid need paar mehhist matsu ka kaasa minu siiasattumisele. Aga kes mulle pärast virutas, mõnes mõttes on see küsimus number üks, ja mispärast? Ja mis edasi sai? Kes siin üleeile käis? Vaevalt ta lilli oleks toonud, kui Kaupõige praegu tõepoolest kusagil surnukuuris või reanimatsioonis lamaks. See hommikune apokalüptiline mürgel teostus ainult tema ettevaatamatuse tõttu, nii et üks-üks viik. Tegime, nagu magaks seal alistunult. Ju ta siis ei saanud aru. Tonksas mind jalaga, jälle see külmavereline filmikuju, kellel kõik ludinal läheb. Hea, et ta üksi ja ilma oma lollaka püstolita oli, küllap laenas selle tookord minu hirmutamiseks mõnelt oma kriminaalselt sõbralt. Ma ei teadnudki, et nii hästi kakelda oskan. Raks jalaga põlve alla, kui valus see võib olla, mees hakkas kohe karjuma ja siis ma olin püsti, rauatükk käes, mis selleks justkui loodud, paar nätakat kõhtu ja juba vedeleski poiss mu jalge ees kägaras maas. Õnneks ei läinud Julia kangi tarvis. Sidusin mehe tugevasti kinni ja toppisin oma tatisest taskurätikust ning saepurust tehtud tropi talle suhu, tõmbasin kleepekaga korralikult kinni. Selle juuste küljest lahtisaamine pidi ka üsna piinarikas olema. Julia kadus kohe trepist üles, aga mina ei jäänud ikka veel rahule, vaid koukisin maaslamaja pärani pilgu all oma püksiaugu lahti ja soristasin mehele kuratlikult irvitades silma ja kõrva ja igale poole, ta aina siples uusi kohti ette ja et ma polnud tükk aega kempsu saanud, siis jätkus seda lõbu päris pikalt. Kahe tappasaamise eest kuhjaga tasa. Õudne, kuidas ta end tunda võis. Mäletab seda kindlasti elu lõpuni, mina kah. Tegin küll lollisti, ent sellises situatsioonis käituvad ainult raamatutegelased mõistlikult. Viha, vägi-

vald, nüri ja mõttetu kättemaksmine ei saa ilmast iial otsa. See poleks enam see maailm.

Üleval käis naiste mäsu, kriiskamine kostis trepile ära. Kogu selle jubeda öö oli Julia oodanud – ja eks mina samuti. Mehed keldris ja naised toas omavahel, veel üks pilt, mis mul surmatunnini silme ees püsib. Ma olin niigi endast täiesti väljas ning nüüd neid maas teineteist juustest kiskumas, silmi näost kratsimas ja päid vastu põrandat tagumas nähes kadus mul viimanegi mõistuseraas kolbast. Minu õde ja minu pruut, Julia ja Anneli. Proovisin neid lahutada, aga ei teadnud, kummale virutada või kumba eemale kiskuda, korra vist äigasin huupi, siimaani ei tea, kumba tabasin. Tõenäoliselt mõlemat, mis vahet. Seda kah ei oska seletada, mis eesmärgiga ma laualt kausi haarasin ja lambi suunas heitsin, kauss läks mööda, vist aknasse, mina rabasin kohvitassi ja viskasin uuesti, jälle ei tabanud, ja kui ma siis riulist järgmist sobivat eset otsisin, sain millegagi kuklasse, lendasin nägupidi riulisse ja kõik, ärkasin siin põhjalikult sidemesse mähitud ja ropult valutava peaga. Arst ütles, et korralik põrutus, enne nädalat ei pääse mingil juhul välja. Mind oli autoga siia toodud, et kukkusin trepist alla. Kas ta siis usub seda, ükskõik. Eriti pole julgenud uurida kah, sest politseiga ei tahaks küll kuidagi tegemist teha. Mine tea, kellele õigus jääks. Mina olen vist majja sisse kirjutatud, Kaupõige ei ole. Pluss miljon muud asja. Mis õigust siin üldse, aah. Kes käis mind üleele lõuna paiku vaatamas ja tõi lilli, kes? Tädi (keelas end tädiks kutsuda, tema olevat õde, mina küll tema vend ei ole) kehtitas vabandavalt õlgu, ta tõesti ei pannud tähele, milline see neiu välja nägi, kas ebamaiselt tõmmu sileda naha ja suurte sametiste niiskete silmadega nagu eebenipuu või ruuge, kleenuke, kuiv ja mõrkjalt praksuv nagu kaneelikoort või mandel, tsipa ehk elektritki. Kumb? Ja edasi?

2.

Mida ta loodab, kas ta tõesti ei näe, et midagi mõistlikku siit välja tulla ei saa. Kaupõige pole sõnagi lausunud, möödujaile jääb kindlasti mulje, et me ei tunne teineteist. Julia vähemalt kuulab ja räägib kaasa, tema tahab vist kuhugi välja jõuda. Aga see on ju ilmvõimatu. Anneli ise peaaegu nutab, sest nüüd vaikitakse juba mitu minutit. Inimesed kõnnivad mööda Raekoja platsi edasi-tagasi, päike paistab ja keegi neist ei tea, mis siin laua ümber toimub. Nagu mina ei tea, mis nendega toimub. Soe päike, viinerilõhn, tuvid. Mind ei huvita see jutuaamine sugugi, sõitku nad kõik põrgu oma probleemidega. Mina sain eile haiglast välja ja see on ilmselt tähtsam kui mingi tuleviku arutamine, absurd. Suitsetada tahaks, aga Kaupõige pakist ei võta küll vist mingil juhul ja nende nähes ei taha Julia rahakoti kallale kah minna. Võiks just Kaupõige käest võtta, küsimata.

Kuidas õde seda ette kujutab. Lepime ära ja elame neljakesi majas edasi. Ruumi ju laialt. Kui ma seisaksin torni tipus, mille ümber laiub piiritu kõrb, ja

kui ma siis näeks Kaupõige-sugust meest oma vaateväljas, poleks mul tornis enam ruumi. Õega on veidi teistmoodi, ehkki lõppkokkuvõttes vist enamvähem sama. Nemad rääkisid asja üle pikalt ja leidsid, et nemad oleks valmis meile andestama, kui meie neile andestame, ja siis võiksimme me ju koos majas elada küll. Voodis näiteks rääkisid öösel, kas lamp ka põles. Võimatu ette kujutada, millised nad omavahel on. Millest kõnelevad. Nii on õel ja loll mõelda, loomulikult, aga kes keelab. Ma pole õde vist alasti näinud umbes lasteaiast saadik, huvitav, kas ma vaataks teda kui naisterahvast. Ei usu. Kuidas oleks temaga magada, oeh. Tal peaks karvad ka punased olema. Uuh.

Kaupõige vahib igavlevalt ringi, ilmselt istub siin ainult kohusetundest või tõlplusest. Julia joonistab sõrmega laua peale aknaid, alumine huul hammaste vahel ja pilk oma küünele naelutatud, tal on piinlik ja häbi ja vastik ja tüdinud, tahaks kusagil mujal olla. Varsti vist minnaksegi laiali, mina küll esimesena ei tõuse. Anneli silmad, väikesed pruunid veekalkvel silmad väikeses punases peas käivad lausa anuvalt kolme punkti, kolme mõistmatu inimtüki vahet. Armas. Vahel teda esinemas vaadates mõtlen kadedusega, et see on tema teine elu, millest mina midagi ei tea ja millesarnane minul vist puudub, vähemalt nii selgepiiriline. Nüüd on kogu tema elu ühekorraga mingi teine elu. Kodus sahtlis seisab mul kümnekond perekonnaarhiivist välja sõelutud fotot, kus me temaga müttime nagu kaks armast päkapikku, tohutu lahedad riided seljas. Nüüd istume siin. Oleks ema ja isa elus, mismoodi kogu see värk siis välja näeks? Pole. Vaatavad paradiisist pealt ja nutavad vihma.

Kaupol pidi ju korter olema, miks nad sinna ei või kolida? Midagi asjalikku ei osanud vastata, ainult et eks me ole seal päris tihti olnud. Jeerum küll, seda enam ju, nad võiksid ju täitsa vabalt sinna minna ja sinna jääda. Omaette. Maja meile jätta. Äkki ei luba mingid põhimõtted neil alla anda, eks jah, võib vist aru saada. No aga kuhu see välja viib. Kaupõige on meil teadupärast eriti asine ja praktiliselt mõtlev inimene, noh, eks ole. Tegelikult käituksin ise samuti, mõne koha pealt pole inimeste vahel mingit vahet. Oi, ma ei viitsi siin istuda ja mõelda, et see valge pintsakuga Kaubu Vale on samasugune mees nagu mina. Ja et ma pean temaga ühe katuse all elama hakkama. Kerigu puu taha.

Viitsiks, siis mõtleks, mis edasi saab. Aga midagi saab ilmselt ilma minu mõtlemiseta, nii et las nad olla. Ilus ja jälestusväärne Kaupõige, ilus ja armas, aga arusaamatult loll Anneli (kes kätejuhtunud raamatuga mulle kuklasse virutas, sest meid oli ju kaks tema vastu), ilus Julia. Nad võiksid tegelikult nimed ära vahetada, Julia on palju Annelim kui Anneli ja vastupidi. Imelikud mõtted. Mina olen kah ilus, küllap elame kõik edasigi.

Kohe ma tõusen püsti ja ütlen, et me peame nüüd ära minema, eks õhtul näeb. Proovin olla viisakas ja mõistev.

Julia jalg jääb alles Julia jalg jääb alles Julia jalga ei lõigata otsast ära ei amputeerita ja politseimeestega on vist kombes, homme helistan sinna tõlkebüroosse ja saan tööd, mille eest Karlale võla ära maksan, peasi et politsei meid nüüd rahule jätab ja Julia saab varsti haiglast välja, üks jalg kipsis, tuleme koos läbi linna, mina ja karkudega Julia, arst ütles, et vedamine, ta ei hakka vist isegi lonkama, kuidas kõik meid vaatavad, kui me tuleme seal läbi kevadise linna, jõuaks see juba kiiremini kätte, midagi muud ma elult ei oota praegu õnnelik lihtne puhast värsket ilus uskumatu terve, terve maailm, pluss huvitav. Kihutasime kui põrguinglid, jube julge Julia, hea, et me koos tulime, mitte tema mootorrattaga ees ja mina vaikselt rongi või bussiga järel susserdades. Korraks oli ju küll selline plaan, nii saavat kiiremini, õnneks polnud Julia päri ja ega see mulle kah eriti meeldinud, vaevalt need võidetud minutid midagi määravad, mõtlesime, ja pealegi oli meil edumaa. Imestasime, et teised ette polnud jõudnud, sest kuna nad rongiga ei tulnud, siis pidi neil auto olema ja järelikult juhtus teel midagi, vastasel juhul pidanuksid nad ammuilma päral ja poolel teel tagasi olema. Nii arutlesime, siamaani ei tea, kuidas tegelikult oli, ainult mõistatan. Kui tõepoolest väga huvitaks, uuriksin välja, aga see on vist praegu kõikidest asjadest kõige ebaolulisem üldse, kõik need igavikupikkused luupainajapäevad olen vaid ühejalgselt Juliast mõelnud ja politseist. Kes leiutas telefoni, keegi Bell, tänu temale saingi praegu haiglast teada, et Julia jalg jääb alles ja see on absoluutselt täiesti surmraudpoltkindel. Kui mina sinna tsikli alla oleksin jäänud, mismoodi siis praegu oleks, pole. Meeletu kiirus, millega juba peaaegu harjuda jõuad ja tasakesi mõtled, et kindlasti saab veel kiiremini, algul piilusid üle Julia õla spidomeetrit, ent siis jätsin järele. Hoidsin temast kinni ja teadsin, et me saabume esimestena (terve tee nägin vaimusilmas ülevat apoteoosi, mil me võitjaina kodu ees peatume), nii et tegelikult polnud nii pöörasel lendamisel mõtetki, aga lausa jabur olu pisis Tallinna poole tiksuda. Ehkki hiljem vist selgus, et sel puudus igasugune tähtsus. Mull-mull väiksed kalad, kus on teie väiksed jalad. Põld tuli vastu nagu pilt, ma lasksin instinktiivselt Juliast lahti ja lendasin kukerpalli eemale, kui püsti sain, põrises ratas mitukümmend meetrit kaugemal ja Julia lamas selle all. Ei mäleta, aga küllap kartsin alguses, et ta on surnud, ja juba tulid kusagilt inimesed, kõik oli korraga udune ja undav ja hästi selge nagu pilvisel varahommikul. Politsei jõudis kah justkui samal hetkel kohale, ehkki tegelikult pidi seal vahel vähemalt pool tundi olema, Julia viidi Viljandi kiirabisse ja mina sõitsin politseiga kaasa, võidukimamine ei tulnud tükk aega meeldegi. Peaks mõnest psühholoogiaraamatust lugema, mis sellistes olukordades ajus toimub. Jutustasin politseikatele loo enamvähem ausalt ära, ainult kaklemised jätsin targu välja. Need olid naljakad sellid, helistasid Valka, ja kui sealt kinnitati, et jutt õige, hakkasid rääkima, et ma pean neile raha maksma, muidu nad annavad asja Tallinna. Vist petsid mind kuidagi, sest mis asja neil ikka anda oli, aga mina nõustusin muidugi kohe, nüüd eile laenasingi Karlalt ja andsin kõik ühe selli

kätte, mees jäi vist rahule. Inimesed saavad peaaegu alati seda, mida tahavad. Nii minagi. Jõuan hilja õhtul Viljandist bussiga kohale ja lähen Nõmmele neile rääkima, mis juhtus, ja küsima, kas võin veel selle öö nende majas magada, tambin jala sinna, sest bussid ei käi ja takso jaoks raha pole, terve maailm on pime kui surm ja meeolelu selline, nagu mängiks keegi mu pealael uhmrinuidaga ksülofoni – kanäe, maja pime. Võti ripub. Uks lahti. Haiseb, võõras koht. Kindlalt ei tea, aga arvan, et nad ei käinudki tol päeval Valgas, kavaldasid meid oma arust üle. Tulid kohe hommikul teise võtmega majja ja toimetasid seal jumala rahus. Ma kujutan ette, kuidas nad vaikselt asjalikult mööblit valisid, mida võtta. Tiidu pildist on kahju, selleta näeb elutuba võõras välja, muu kolu mind eriti ei huvita, minu asju pole puudutatud. Võis päris lõbus olla. Ja laastamistöo piirdus samuti ainult hädavajalikuga, kõik mu taimed olid aknast välja puruks loobitud ja voodi täis kustud. Esikupeeglisse üks koni ja üks näts vajutatud ning sinise nitrovärviga LOLL kirjutatud. Võinuks ju midagi märksa suurejoonelisemat korraldada, takistas neid kodutunne või armulikkus, ei tea. Apelsinipuu ja vähemalt kaks sõnajalga jäävad vist siiski ellu, nii et viiuli purustamise eest olen neile veel natuke võlgu, hehee, viletsad tolad. Kiri: kui meie neid nüüd rahule jätame, jätavad nemad omakorda lahkesti meid rahule ja tema on selle loo jooksul mõneski asjas targemaks saanud, ei süüdistata mind ega Juliati ja arvab, et nii ongi kõige parem. Veel paar kuud tagasi ta sääraseid väljendeid ei kasutanud. Salakavaldamisest rääkimata, nojah, jälle näib tagantjärele loomulik, et selline mees pidigi minu ettepaneku üle irvitama, meievaheline vastuolu on igavene. Võib-olla oli see tõesti lapsik, kõik lihtne tundub neile vist lapsik. Igatahes oli mu plaan miljon korda mõistlikum kui Raekoja platsil välikohvikus istumine ja näo tegemine, et nüüd meie arutame ja harutame Gordioni puntra lahti ja ongi kõik korras. Ei tulnud sest midagi, paar päeva proovisime ja siis ma pakkusingi välja, et teeme ralli, saadame võtmed Valka (täpselt kõige õigem koht), start on hommikul kell kuus ja kes esimesena tagasi jõuab, saab maja endale. Meie sõitsime rongiga sinna, võtsime võtmed ja laenasime sellilt motika, sest järgmine rong tuli alles õhtul tagasi ja seal niisama kudedes neid oodates oleksime mõlemad hulluks läinud. Üheltpoolt vedasid meid nagu haneks, aga maja on ju nüüd meie. Varsti saab Juulikas kah haiglast välja ja praegu näib küll sedasi, et luukab oma kipsjalaga otse siia. Peaks Valka helistama, saaks teada, käisid nad seal või ei käinud. Ja homme võin ma Juliati haiglasse vaatama minna, näis, mis näo ta teeb, kui kuuleb. Otsin kusagilt raha ja ostan talle lilli, kindlasti neidsamu tulpe, mida tema mulle tõi. Naljakas, kuidas kõik kordub, ainult rollid vahetuvad ja kohati näib, justkui elaksid kõik inimesed ühte ja sama elu – aga lõpuks tõuseb sellest segasest veiderdamisest ikkagi miski pinnale, miski ainukordne, mida igaüks eneses kannab ja mis elamise nagu väärtuslikuks teeb.

MADIS KÕIV

SCHOPENHAUERLIKUD ANAMNEESID II

Noth ist nöthig!
Fr. N., "la gaya scienza"

Filosoofiasiseselt ("puhttehniliselt") rääkides on Schopenhaueri lähtepunkt muidugi Kant. Kanti deformeerimisest (*Verbildung!*) kõik see algab ja lõpeb suure (aga ainult nõrkadele) pessimismiga.

Kas siin on juur? Kas deformeeritud *Ding-an-sich* on kõige algus ja tuleb ainult otsida teelahkmeid? Kahtlane. Sest deformeerijaid on teisigi, neid on palju (ja ühel või teisel viisil on "nad" seda kõik) ja mitte kõik sellele teele asunud ei jõua pessimismini välja, ei tahagi jõuda. Ka Fichte lähtepunkt on Kant ja sellega ja tema kaudu kogu järgnev suur spekulatsioon, hiilgava, täiusliku (ja õnneliku) sünteesiga Hegelis.

Midagi "erilist" peab olema selles *Verbildung*'is siin, Schopenhaueris nimelt, midagi, mis üldsegi ei puutu Kanti ja Filosoofiassegi (rangelt võttes) mitte. Kusagil kaugemal on juur, sügavamal ja laiemalt harudega pinnas, kui me seda (praegu, aga võib-olla üleüldse) haarata suudame, aimatagi.

Ometi peab millegagi alustama, tuleb loos visata, sõna ütelda, midagi kuulutada ja sellest kuulutusest liikuma hakata. Liikumisel kõrvalhoovused kaasa haarata, siis (ehk) algusesse tagasi pöörata, see algus maha võtta, või ümber kujundada (*verbilden*) ja uuesti edasi liikuda.

Niisiis võtab – filosoofiasiseselt rääkides – *Ding-an-sich*, see nähtuste maailma staatiline aja- ja ruumitagususe absoluutne piir (mis ühtlasi on piir – aga täiesti teises, kuid arusaadavas siiski, mõttes – piir 18. ja 19. sajandi vahel) endale *Verbildung*'is uue kuju ja nime, on tahe nüüd, pime ja individualiseerimata ja – ehkki skeem jääb väliselt justkui muutumatuks – sellega on kõik juba muutunud. Nii ühes kui teises mõttes, filosoofiasiseselt ja -väliselt; ollakse 19. sajandi tuulises õhustikus ja areng (jälle, nii ühes kui teises mõttes) on paratamatu.

Sest tahe juba ei ole staatiline, tema loob, ka selle, mis ta enda tühistama peab. Ta individualiseerib ja oma teatavas arenguastmes sünnitab transtsendentse teadmuse, millega maailm on meile meie ettekujutuses antud. Allpool animaalsest jääb ta puhtaks ja pimedaks tunglemiseks ja alles seal "üleval", ajus, objektiviseerib oma tunnetuskires end intellektina.

Iseenesest on tahe, see *verbildetes Ding-an-sich*, eesmärgitu ja lõpmatu püüdlemine ja vaid inimeses ja tema kujutluses saab ta võtta hetkeks vormi ja kuju, aga hetkeks ainult, sest peatumine on võimatu, tahe ise ei tunne mõõtu ega piiri, iga tõkestus tema rahuldamatu rahuldusiha teel on kannatus, iga rahuldus rahuldamatuse järgmine aste.

Siiski sünnib siin intellektina objektiviseerunud tahtes ime – ta saab endast teadlikuks (tuntud 19. sajandi lugu) ja teab korraga, mida ta tahab. Ja nimelt, ei-midagi-õieti. Ainult elu niisugusena, nagu ta on.

Siin, selles teadmises on tahe siis lõpuks vaba end eitama ja jaatama. Siin on võimalikud kaks äärmist hoiakut (mis määravad "stiili" ja "maitse"): "Elutahte täieliku jaatamise seisukoht".

Ja: "Elutahte eitamine, millele jõutakse siis, kui:(...) idee mõistmisel kujunenud maailma olemuse kogu tunnetamine, mis peegeldab tahet, muutub tahte vaigistajaks ja nii tahe end vabatahtlikult tühistab."

Ehk Wagneri, meie eelmise peatüki Vergiliuse sõnadega:

*Der ew'gen Werdens
offne Thore
schliess' ich hinter mir zu:
nach dem Wunsch- und Wahnlos
heiligsten Wohlland,
der Welt-Wanderung Ziel,
von Wiedergeburt erlöst,
ziehn nun die Wissende hin.¹*

Ja sellega olemegi filosoofia-sisemusest välja astunud; kuhu, pole veel selge, ega vist ka (vähemalt esialgu) eriti oluline.

Sest see filosoofia ei püsi nagunii kaua iseeneses, ta voolab välja, üle kõigi äärte – ta on nii voogav, voolav ja veniv. Ometigi jääb filosoofia vaim alles, seisab seljataga ja tema mõju on paratamatu. Ta voolab üle, kuid ei pääse iseendast lahti, ta on nagu pudruveski Grimmide muinasjutus, mis ennast-uputavalt jahvatab ja uppuva ja uputavana ikka (pudrumäe) põhja jääb, kuni tuleb see, kes sõna tunneb ja ta seisma lausub.

Kuid üleajamise alguses, sajandi keskel, on sõna esialgu kaugel ja see filosoofia on ikka veel, üleajavanagi, "de-struktureeritud" filosoofia – siiski oma (spekulatiivse) onto-teoloogilise toreduse kaotanuna.

Verbildung ("de-strukturatsiooni" algus) kujundab filosoofiast mittefilosoofia ja küsida jääb, mis suunas.

Filosoofiasiseselt on ärapööramise suund ilmne – mõistus, intellekt, puhas kaemus, puhas mina, mõtlemine-ise, tõrjutakse välja tema loomulikult kohalt, kuhu ta uue aja alguses on uhkelt asetatud: *cogito(!), ergo sum*; maailm ei ole enam vaimu tagasitulek iseendasse, on tahe ja pime pealegi ja, olles oma pimedas tahtes, loob (kuidas?) intellekti indiviidis ja on siingi peremees; keha, milles intellekt teoks saab: "...siin ilmutab tahe end kui elus keha raudse käsuga

¹ "Igavese muutumise/ avatud ukсед/ sulen ma enda järel:/ soovide ja illusioonideta/kõige pühemale heaolumaale, / maailmarännaku eesmärgile, // uuestisünnist vabastatule,/rändavad nüüd teadjad."

teda toita. Sellega seisab ta maa peal, iseenese hooleks jäetuna, teadmatuses kõige, mitte ainult oma puudusekannatamise ja häda suhtes.

Fr. Nietzsche: Kui me kristliku interpretatsiooni sel viisil endast eemale tõukame ja tema "mõtte" nagu valerahategemise hukka mõistame, tuleb nüüd kohe meie juurde kohutaval viisil Schopenhauerlik küsimus: kas eksistentsil on üldse mingi mõtte?"

Ja koos küsimusega paratamatu stiilivahetus ja uus sõnavalik. Sest lõpuks ei ole ju filosoofia muud kui sõna kultiveerimine ja -väljajuurimine, olenevalt ajast ja kohast; olla sügavalt retooriline.

Peamine on stiil, igiüheksateistkümmelik, ja temas ja ta nüanssides peame selguse saama.

Veel üks hääl tuleb sajandi keskel kuuldavale, uus, kes samuti räägib uues stiilis, samuti küsib küsimuse mõttest ja *Dasein*'ist (*Tilvaerelsen*), kuid teisiti täiesti: "...et logisk System kan der gives; men der kann ikke gives noget Tilvaerelsens System."¹

Süsteem, mida Schopenhauer (ikka veel) püüab koos hoida, on siin kohe kõrvale heidetud. Kuid kuna heitmine tematiseeritakse, jääb heidetu (süsteem) tagaplaanina ikka alles. Plaan ise on ainult teine, sest miski ei püsi siin 19. sajandi esimese poole mõttekeerises paigal.

Ehkki *Asi Iseeneses* veel vilksatab siin-seal, on tema aeg juba möödas, tema ei ole enam kirgede keskpunkt. Dialektiline vastuolu on see, mille ümber nüüd mõtte keerleb ja seda on sõnakasutusestki tunda. Kuid tegemist on siiski oluliselt muu ja enamaga, filosoofiasisene ei määra ära tulemust, isegi stiili päriselt mitte. Ja pole ju ka Schopenhaueri stiil kunagi ega ligilähedaltki olnud Kanti oma, ega Kierkegaardi oma (temast räägimegi), vaid Hegeli.

Stiilid jooksevad filosoofiast välja, kuigi pole sellest sõltumatud.

Kuid püsites veel hetke "koolis", küsime, mis on siis süsteemiga juhtunud? Schopenhaueri puhul on vastus selge – *Asja-Iseenda* kohale asub Tahe, pime ja tunglev, filosoofia tahab jääda vormiliselt endiseks, kuid muutub sisuliselt täiesti ja läheb vormist välja.

Siin (Kierkegaardi juures): Dialektilise triaadi ja tema süsteemi asemele tuleb igavesti sünteseerimatu, alaliselt lahtiseks jääv vastuolu, haav, mis filosoofiasiseselt ei täitugi, ei sulgu, ei liigu, jääb paigale.

Nii on meil põhjust võrrelda kahest erinevast lähtest sündinud kõrvalekallet omavahel. Võrdlus sünnib Suure Pessimismi panoraamis ja sellepärast peab ta olema enamat kui filosoofiline, tegelikult on see stiilide vaatlus.

Ka maitsete, sest silmas tuleb pidada Nietzsche nõuet: "Väärtuse annab maitse, mitte kasu.

Grandioosse paradoksiga "Jumal ristil" on Euroopas hea maitse rikutud aastatuhandeteks. Puudub vastus küsimusele "milleks?"."

1 "...loogilist süsteemi on võimalik anda, kuid oleluse süsteemi anda ei saa."

Puuduvad sõnad, millest kõrge stiil luuakse ja hea maitse kujundatakse. Rõhu-sõnad, tähenduste raskuspunktid, mille ümber kogunevad konglomeraadid ja lahenevad etteantud tonaalsuses.

Ikka tekivad stiilides sõnade vahel väärtusvahekorrad ja järjestushierarhiad. Filosoofia ja see, mis üle tema ääre voolab, on nagu *ancient regime*'i seisuslik-õukondlik kontekst oma rangelt korraldatud ja võõrale (aga just selleks ta niisugune on) mõistetamatute etiketireeglitega: kes kelle juuresolekul võib istuda ja kus, missuguse kõrguse ja kujuga toolil, vasakul või paremal, ees või taga, etc, etc.

Mõni sõna, mis idealismisügavuses (Hegel) võib esineda ainult tähenduse ja olulisuse perifeerias, saab nüüd (parandatud stiilis) omale koha tsentris ja kujundab juba ainuüksi oma kohavahetusega maitse: *Leidenschaft – Lidenskab, Inter-esse, Innerlichkeit – Inderlighed (lidenskabelige Inderlighed!), Existeren – Existeren, Augenblick – Øienblik, Absurdum, Paradoxon* – jah, paradoks, seesama pealegi, see grandioosne aastatuhande maitse rikkuja, peab nüüd tulema ja ennast i s e p a r a d o k s i k s k u u l u t a d e s maitse päästma. Kuid tähtsam neist on (ei, mitte armastus, kaugel sellest, vaid) *Leidenschaft-Lidenskab*:

"Sisemuslikkuse ülim aste eksisteerivas subjektis on kirk, sest kirk vastab tõeale kui paradoks (...), kuna paradoks on mõtte kirk ..."

Seesama *Leidenschaft-Lidenskab*, mis seisab siin kõige otsustavamates ja filosoofiliselt tähendusrikkamates positsioonides, ei võinud idealismi-süsteemis kunagi endale seesugust asendit lubada, veel vähem kriitilises filosoofias.

Leidenschaft – Lidenskab on uue stiili juhtsõna ja määrab oluliselt maitse, vastanditeski – sisemusse suunatus ja väljapürgivas kirglik-kristlikus ja kirglik-antikristlikus "miski inimlik ei ole talle võõras". Nietzsche nagu Kierkegaardki räägib kirglike sõnadega kirest ja peab:

"Tarmukate pessimism: "milleks?" pärast kohutavat võitlust, enesevõitmist. Et miski on sada korda tähtsam kui küsimus, kas me tunneme end hästi või halvasti: kõigi tugevate loomuste põhiinstinkt, – ja järelikult ka, kas teised tunnevad end hästi või halvasti. Lühidalt, et meil on eesmärk; mille nimel me ei kõhkle inimohvreid toomast, igasse hädaohtu tormamast, kõike halba ja halvimat enese peale võtmast – s u u r k i r g."

Sest nõnda on selle sõnaga: võtnud endale olulise koha objektina filosoofilise teksti objektikeeles, tõuseb ta sealt teksti enda kohale ja mõjutab stiili.

Leidenschaft'ist kõneldakse *leidenschaft*' likus stiilis.

Kui lähemalt süveneda selle sõna liikumistesse ja alustada Kantist – stiilist, mis on kõike muud kui kirglik – , siis näeme, et sõna koht objektina vastab täielikult stiili loomusele. Ainult üksikutel juhtudel esineb ta siin ja tema filosoofiline tähendus on peaaegu olematu, vaid vooruseõpetuses on talle paik jäänud ("kõrgemates", teoreetilistes tekstides, nagu "Kritik r. V." ja "Kritik pr. V." teda ei esinegi) ja tema funktsioon on "negatiivne" (*der Pflicht der Apathie!*):

"Inimloomuse tungid, mis suurel määral esinedes kannavad kirgede nime, on t a h t e liikumapanevad jõud. Kui kirk on eriti tugev, siis on mõistmisvõimest (...) vaid vähe abi (...)" ("Versuch über die Krankheiten des Kopfes").

Nii oleme jälle tagasi "tahte" juures ja on põhjust rääkida Schopenhauerist. Õieti jääb apaatianõue siin püsima, isegi teravneb (kirglik apaatia!), aga sellega muutub sisuliselt kõik, sest "süsteem", ehkki algab näiliselt samast, on ümber pööratud.

Kuna tahe on tegeva ja evolutsioneeruvana (loogilises mõttes, mitte aja-loolises ajas, see viimane ei mängi Schopenhaueri juures üldse) asi iseeneses, saab temast (Kantil "viimases") "esimene" ja kõik on temaga seotud ja *Leidenschaft* kui "*Bewegekraft des Willens*", peab nii või teisiti esmatahtsana ilmuma objektikeelde, aga sellega, nagu öeldud, ka metakeelde – stiili endasse.

Kuid midagi "head" (apaatia nõue jääb ja süveneb!) ei loe me välja ka Schopenhauerilt – aga seda me ei oodanudki. Tähtis ei ole "hea", tähtis on "hea-ja-kuri" (mis peateemaks muutub ja hiljem uue avab: "*Jenseits des Guten und Bösen*") ja piisab kurjastki.

Ja seda ta on.

Murdekoht tuleb selgesti nähtavale, ka häda, mis mõistusest sünnib: "Sest tahte tugevus peab intelligentsi kasvuga sammu (...)."

Ümberpööramise ja tahte substantiviseerimisega on tema käes algatus, tema on esimene ja temast tuleb alustada – "Intellekt on sekundaarne fenomen (...) Tahe ise tingib kõike..." Kõik ranged, ja Kanti "Kriitikates" täpsesse struktuuri paigutatud vahekorrad, *Vernunft – Verstand – Anschauung* – jne, kaotavad arhitektoonilise tähenduse. Tahe "intelligendistub" ja intellekt "tahtestub".

Leidenschaft paneb ennast maksma. Küsimus on ainult selles, kuidas. Kui sügavalt ja missuguses kihistuses, missuguses vormis. Schopenhaueri puhul nähtavasti veel "nõrgalt" endassepööratult. Stiilis ja sisus valitseb melanhoolia. Melanhoolia on geniuste eesõigus.

Oma kõrgeimas astmes püüab (melanhoolne) intellekt tahtest vabaneda – õigemini küll, (intelligendistunud) tahe ise pöörab ümber ja sellega ka *Leidenschaft*: intellekt astub "k i r g l i k u l t (elu)tahte vastu":

"Tervikuna ja üldiselt aga põhineb geeniuusele kaasaantud melanhoolia sellel, et mida säravam intellekt valgustab elutahet, seda selgemini tajub ta oma seisundi viletsust."

Ja sünnib:

"...endasseminek, tagasitõmbumine, tahte järkjärguline kadumine, (...) magus eelaimus keha ja tahte lagunemisest koos samaaegselt saabuva surmaga."

Die Melanholie zieht an (the joy of grief), temast saab sajandistiil ja filosoofia loobub olemast tema ise – ranges, koolilises tähenduses.

Ometigi on *Leidenschaft* oma tugevas, melanhooliata kujus sügavalt sees isegi koolifilosoofias, spekulatiivse mõtteteaduse viimases ja kõrgeimas astmes. Hegelis, selles Kanti järglaste teises harus, intellekti- ja vaimufilosoofia kõige ehedamas kujus.

"...kirg /pole/ hea ega halb, see vorm väljendab vaid, e t s u b j e k t o m a vaimu, talendi, iseloomu, naudingu k o g u e l u h u v i o n a s e t a n u d ü h t e s i s s u s s e. Ilma kireta pole midagi suurt korda saadetud..."

Mida, arvan, isegi sellesamas stiilinäites (varjatult küll) tunda on – vaimukirge – ja millega seletub vististi ka Nietzsche hinnang:

"Schopenhauer on kõrget intellektuaalsust interpreteerinud kui tahte eemaldamist...Hegeli väärtusest. "Leidenschaft"."

Aga ikkagi jääb siin, Hegeli juures, *Leidenschaft* jutumärkidesse, sest spekulatsioonikirg ei lase ennast ehedana, kirena, lahti, ei muutu *natura naturans*'iks ja *naturata*'ks ühekorraga, vastuolude vastastikusel lahendusel (sünteesis) läheb tema teravus kaduma, ta taga puudub ta parem (esimene) pool, d a s L e i d e n i s e.

Siin on Kierkegaardi lähtepunkt. (Kuid Kierkegaardi juures ei tohi kunagi unustada ka teist (filosoofia kõrval) Immanentsi, religiooni, ja ollakse kinni kahes traditsioonilises konventsioonis, mis annab vabanemisele (dekonstruktsioonile) ühekontekstilise vangistuse puhul mõeldamatu lennukaare). Siit lähedes murtakse spekulatsiooni süntees:

"Surematuse subjektivsuse kõige kirglikum huvi /-objekt/, just huvis peitubki selle tõendus."

ja Interesse ei jää enam filosoofilise arenduse perifeeriasse, vaid asetub tsentrisse endasse. Oma kires ei ole ta suunatud (spekulatiivsele) sünteesile, vaid eksistentsile endale, kus sureliku surematusevastuolu ei jõua ühelegi sünteetilisele kokkuleppele. Vastuolu (mis teemana on pärit Hegelist) jääb siin kogu oma absurdsuses avatuks ja lahendamata ja *Leidenschaft* haarab kogu tegelikkuse.

Sest alles nüüd, kui substantsist on loobunud, kui kogu *Inter-esse* on koondatud subjektile endale ja tema eksistentsile, kui midagi ei ole ette antud peale paradoksi möödapääsmatuse ja lahendamatus, saab ta seda teha. Kui tahe on *Ding-an-sich* – kõige alus, sub-stants, siis kunagi ei ole me täiesti vabad seisma kirglikus huvis omaenese subjektivsuses. Me oleme kohustatud siis teadma, mis-huvi-see-on, millest-on-see-tingitud jne, jne. *Leidenschaft* ei saa siis kõike haarata ja mandub (heal juhul) melanhooliaks, sest melanhoolia ei ole vaba: Igavene möödunu, aga tagasitulev siiski, kumab kutsuvana läbi kõigist kihtidest.

Küsimus on nüüd pessimismi pöördes – kas heites oma nõrkuse ja olles tugev, vabastab (ka) tema meid teadmise kohustusest?

Kas *Leidenschaft* neis kirglikes hoiakutes saab olla tõeline ja läbine?

Nietzsche suur kire-pööre. Pööre uude pessimismi, mis ei eita elutahet, vaid jaatab seda. Jaatab kirgliku äärmuseni.

Küsimus on äärmuses. Ääres siis pigem kui aluses – substantsis.

"On suure keskpäeva aeg, kohutava imas elginemise aeg: minu pessimismi laad: – suur alguspunkt."

Mis tuleb siis selles kohutavas selginemises ilmsiks? Kas ka ülim huvi (ja austus) omaenda eksistentsi suhtes?

"Mina" ikestab ja surmab: ta töötab nagu orgaaniline rakk: ta röövib ja vägivallatseb. Ta tahab ennast valitseda – rasedus. Ta tahab oma Jumalat sünnitada ja kõiki inimesi tema jalge ees näha.

(...) see minu alati-iseennast-loov, alati-iseennast-purustav dionüüsiline maailm, see ülimate naudingute saladuslik maailm, see minu "sealpool head ja kurja", ilma eesmärgita, kui eesmärk pole sfääride õnnes, ilma tahteta, kui sfääril endal pole head tahet, – (...) **S e e m a a i l m o n v õ i m u t a h e – j a m i t t e m i d a g i m u u d !**"

Selles maailmas, näoli selle vastu, kõike seda enda peale võttes ja seda, mis võtta tuleb, absoluutselt jaatades, ei jää muud üle kui kisendada:

*Schild der Nothwendigkeit!
Höchstes Gestirn des Seins!
– das kein Wunsch erreicht,
das kein Nein Befleckt,
ewiges Ja des Seins,
ewig bin ich dein Ja:
denn ich liebe dich oh Ewigkeit?*¹

Olgu see ette loetud võrdluseks Wagneri "Niebelungenlied" ile, et lõplikult selgeks saaks, mis on *Leidenschaft*, mis *Melancholia*, mis *Pessimism* nõrka-dele, mis tugevatele, et stiilid selguksid ja maitsed!

Ja ometi ei selgu veel midagi ja tuleb pidama jääda viimase sõna juurde – *Ewigkeit*, sest niisugune figureerib ka Kierkegaardil ja määrab t e m a g i s t i i l i j a m a i t s e.

"Ainult momendiks võib üksikindiviid eksisteerides asuda l õ p m a t u s e [minu sõrendus – M.K.] ja lõplikkuse ühtsuses, mis ületab eksistentsi piire. See on kire [*Lidenskab*] silmapilk [*Øienblik*]."

Ja:

"Kires on eksisteeriv subjekt fantaasia i g a v i k k u l i s u s e s l õ p m a t u k s [sõrendused minu – M.K.] muudetud ja ometi on ta samal ajal ise just kõige rohkem määratletud."

Vähemalt see on neil kolmel kõigil ühine: kui mõistus on loobunud oma uhkest üks-kõiksusest, mis tagab temale kui absoluudile ta ühesuses ja kõik-suses lõpmatuse nangunii, tuleb möödapääsmatu kirega lõpmatuse küsimus möödapääsmatult tagasi.

Küsimus on ainult lahenduse stiilis ja maitses ja siin tuleb meil valik teha; teeharudes orienteeruda ja otsustada, kustkaudu jõutakse igavese patsiendina Võlumäe tiisikusesanatooriumi, kustkaudu hukkamõistetuna Alžeeria surma-kongi.

Kumba eelistada, kumba uhkemaks ja õilsamaks pidada?

1 Paratamatuse kilp!/ Olemise kõrgeim taevakeha!/ milleni ei jõua ükski soov./ mida ükski "ei" ei tumesta, / olemise igavene jaatus,/ alati olen ma sinu jaatus:/ sest ma armastan sind, oo igavik!

Sellega otsustatakse ka – konventsionaalsel ja banaliseeritud tasemel – mustade lagede küsimus. Seda muuseas.

Kaks stiili peaksid ometigi olema selged – Schopenhauer – Nietzsche – nad järgnevad üksteisele ja on üksteise pöörded, siin on teed teada (kuipalju pöörded ka ees ei seisaks), kõik nad on omaenda sisemusest tuletatavad: melanhoolia (ennast surmarõõmuni alandav tahe) ja uhke kirk (ennast võimutahteni ülendav tahe). Mõlemad stiilid on **etteantud igavikuga**; mida mõistus ka ei ütleks, stiil ise nõuab, et i g a v i k j a s u r e m a t u s oleksid, ja küsida jääb vaid, mis on nende mõte.

Melanhoolias on see igavene loobumine ise-endast, magusorgastiline tagasivoolamine indiviidi (ise-enda) ema-kodusse, eneselahustumisse: melanhoolne orgasm.

Uhkes *Leidenschaft*'is on see hea ja kurja igavene ja absoluutne kordumine oma jälestustäratavas üksikasjalikkuses ja täpsuses: kõige selle, mis oli ja tuleb ja jälle tuleb ja ikka tuleb, milles ainsamgi detail ei jää kordumata: *amor fati*.

Aga kolmas? Kolmas, mille vaatepunktist ei ole ehk tugeva pessimismi uhke *amor fati* muud kui alandlikkus ainult?

Ka kolmandas on küsimus lõppude lõpuks ainult igavesest ja praegusest, kuid tema stiil (ehkki 19. sajandi oma, siin ei ole parata midagi) on eelmistest tuletamatu.

Midagi ei ole siin ette antud ega teatud ja tematiseerub sellepärast täiesti uus aspekt – paradoks ja absurd.

Paradoksi lähtepunkt on teadagi vastuolu ja filosoofiaarenguliselt on vastuolu manifesteerumine arusaadav, peaaegu iseendastmõistetav, sest liigutakse Kanti-järgse spekulatiivse filosoofia, Fichte-Schellingi-Hegeli traditsioonis, kuid ajalõigus juba, kus vastuolude spekulatiivsed sünteesid on kaotanud veenmisjõu ja võlu, indiviid jääb indiviidiks tema eksistentsi kirglikus sisemuslikkuses ja huvis ning kaugemale minna ei ole kuhugi:

Eksisteeriv subjekt on igavene, aga kui eksisteeriv on ta ajaline. Lõpmatuse pettus seisab selles, et igal silmapilgul on surma võimalus kohal.

Sellest surma-üksilduse kuristikust (19. sajandi keskpaigast alates) väljapääsuteed ei leidu. Mõtlemine ei aita. Vastuolu jääb ja jääbki. Kuigi "alles eile veel" leidis, sest "eile" (Hegel) oli nii et:

"Eksistents on endasse suunduva refleksiooni ja teise suunduva refleksiooni vahetu ühtsus. Ta on seetõttu eksisteerivate kui endasse reflekteerivate lõputu hulk."

"Täna" ei ole selline abstraktsioon enam mõistetav. "Täna" öeldakse

"(...) just sel hetkel, kui ma teadvustan endale surematuse, olen ma täiesti subjektiivne, ja mul pole võimalik surematuks saada üheskoos kahe teise üksildase härra seltskonnas."

Ja küsitakse – kuidas tuleb ometi abstraktne eksistentsimäärang sellele, et "end niivõrd pihustada"? Igaüks on ise oma surma ja surematuse paradoksiga, omaenda "sisemuslikkuse" (*Inderlighed*) küljes kinni ja miski ei päästa. Või kui, siis tuleb pääsu otsida sealtsamast "sisemuslikkusest" enesest, teda lõpma-

tukordselt süvendades. St paradoksist, sest muud ju "sisemuslikkus" ei olegi. Seal siis, seesmisuse lõpmatuse sügavuses, võib tekkida paradoksi-süütunne, mis maksu-mis-maksab otsib lunastust. Ja ainult religiooni-absurduses võib see leiduda.

Selles siis "kolmanda stiili" iseärasus ja tema asetamatus eelmise pessimismirea joonele.

Schopenhauer oma melanhoolias ei saa nii rääkida, *s e s t t a t e a b*, *m i s o n s u r m*. Ta ei pääse küll olemast indiviid, oma keha ja tahtega, kuid ta tunneb *k õ i g e t a g a p õ h j a* ja teab: me-läheme-sinna-tagasi ja nii me pääseme, ta teab, et substants on emakoda, mis meid tagasi **võtab**.

Ka Nietzsche oma pööratud pessimismis mitte, sest tema on juba Jaa ütelnud, ja teab millele ja tunnustab seda – maailmale oma igaveses tagasitulekus just siiasamasesse. Siin surmale palju ei mõelda, sest miski on kohutavam veel –, et surma olemas ei olegi. Kõik on lõpmatukordselt nüüd ja nii jääb ja tema ütleb sellele Jah.

"Nauding tahab *k õ i g i l e a s j a d e l e* igavikku, sügavat, sügavat igavikku."

Selles igaveses igavene kangelaspoos. Ka see võib olla absurdne, kuid ei kuulu sellisena tunnistamisele.

Kui lähemalt järele mõtelda, mida siin kolmelt poolt alatasa ja kirglikult küsitakse, siis selgub, et see on küsimus "praegu-ja-paratamatu"-sest. Kuid mul ei lubata sellesse praegu süveneda.

Mul ei lubata süveneda ka teede keerdkäikudesse ja sunnitakse hüppama üle sajandi.

Räägime prantslastest.

Prantslased on nagu teatud liiki matemaatikud, mida nad kuulevad, panevad nad ümber oma keelde ja siis on see juba midagi muud. (Goethe maksimi parafras.)

Oleme sajandi keskel jälle, uue ainult, oleme siia visatud ja küsime jälle. Küsimus on sama, kuid korraga üllatavalt ja ehmatamapanevalt (prantsuspäraselt) lihtne. Ületulijale (teisest sajandist ja keelest) peadpööratavalt äkiline:

"On üksainus tõesti tõsine filosoofiline probleem: enesetapp. Otsustada, kas elu väärib elamise vaeva või ei vääri, tähendab vastata filosoofia põhiküsimusele."

Muidugi, me mõistame, küsimus vana, ikka seesama endine, kuid stiil on teine. Küsimuse maneer ja võib-olla ka arutluse maitse.

Ikka on tegu sellesama kirega, ikka seisab "eksistentsiraskus (...) eksistee-riva huvis ja selles, et eksisteerivat lõpmatult huvitab eksistents".

Niivõrd koguni, et nüüd (ometi?) asetatakse küsimus kõige järsemalt, teravamalt, pealetükkivamalt ja lihtsamalt: Ei-või-jaa? Ja nüüdsama ja teravik nihutatakse *in momentum mortis* ja vastust tahetakse saada siinsamas ja mis üle jääb, on teisejärguline ja tulenev (olenevalt sellest, kuidas sõlm lahti lõigatakse).

19. sajandi stiil küsimust sellises kõledas otsekoheuses püstitada ei lubanud.

Või on tegu temperamendis, prantsuse elaanis, kürassiirihoiakus?

Ratsaväe rünnakuga murtakse läbi kaitseliinid ja kõik muu on rutiiniküsimus? Küsimusel on ometi tagamaid rohkem. *Augenblick*, *Øjanblik*, instant või moment on sügavamalt struktureeritud, kui esialgu paistab. Ka prantslastel enestel on omad "kirgliku huvi" tagamaad: Gide, Malraux, Sartre. Seda nimistut võib venitada tahapoole Rimbaud' ja Lautréamont'ini, hea tahtmise juures de Sade'ni välja, kuid me ei leia siit ühtegi filosoofi ja alles lõpus seisab Sartre, kuid temast räägiksin ükskord eraldi väljaspool "nimekirja". Kõik on lihtsam ja selgem "Võõra" filiaali vangikongis: "Probleem" on küll "pööratud", jutt ei ole enesetapust, jutt on ennast-tappa laskmises. Enda tapetud-osutunuks ootamises, kuid probleemid on oma pöördprobleemidega koosmõõdulised, õieti, tegu on ühe-ja-samaga, sest ükski probleem pole haaratav tema pöördprobleemita.

Siin on siis *Augenblick-Øjenblik*-moment oma täies pikkuses ja hiilguses, oma lõputus ulatuses ja uuesti tuleb kõneks igavik ja surematuus, 20. sajandi rakursis nüüd.

Siin ei ole võimalik alustada lausetega *à la*: "Eksisteeriv subjekt on igavene...". Siin tuleb alustada momendist endast ja küsimusest temas: jaa-või-ei? Ja alles selle järel võib filosoofilise retoorikana mängu tulla igavik, sest tegu on l o o t u s e g a .

Lootusega sellele, mis järgneb pärast kolme punkti.

Kõnealused kolm punkti on iseendast väga konkreetsed ja seisavad raamatu eelviimasel (või viimasel, olenevalt trükist) leheküljel:

Kas ta mõistab, kas see surmamõistetetu mõistab, et minu tuleviku sügavusest...

Nendes kolmes punktis näitab ennast see, mis 19. sajandi igavikust järele jääb, lootus. Või ka selles (ja veel varjatumalt, veel asendatumalt), et romaan lõpeb, aga timukas ei ole i k k a v e e l tulnud.

Nii on siin Silmapilk struktureeritud ja tema struktuuris nähtav igavik. Kuid struktuur sisaldab enamatki, sest Silmapilgus ei ole Mersault üksi; vahetult, ruumajaliselt (kongis) on temaga vanglapreester ja sellega tuleb mängu metafüüsika, ka see 20. sajandi (keskpaiga) stiilis ja meil ei jää muud üle, kui ta tagasi tõlkida. Milleks ta seal on?

Aga loomulikult sellepärast, et taasmodelleerida (ümbermodelleerida?) Kierkegaardi "subjektiivsuse sisemuslikkus": "Usk on subjektiivsuse ülim kirg".

Ikka sama raskus seisab ületamatuna siin – vangikongis – , nagu tookordki: see, kes elab, ei või sammuvõrragi läheneda surmale.

Mersault: "Ma ei suutnud kujutleda, et see hääl, mis mind niikaua oli saatnud, võis kunagi vaikida (...) Püüdsin kujutleda seda teatavat hetke (*Øjenblik!*), kus südametuksed enam mu ajju ei jõua. Aga asjata."

Kogu eksistentsikirglikkus on suunatud siin kongis surmale, mis nüüd, selles silmapilgus peab tulema, kuid siin – selles silmapilgus – mitte kuidagi olla ei saa.

Ja selles *ei* 's, mis oma koorest ei suuda läbi murda ega ka endast ära ütelda, käib mäng absoluutselt välise ümber: oodatakse armuandmispalvele vastust.

Sellesse vastuse ootamisse on nüüd koondatud kogu eksistentsi kirglik huvi: *Inter-esse*.

Kuid selle huvi igavene aspekt, mis 19. sajandi stiilis sõnastatakse kui "surematus on subjektiivsuse kirglikem huvi" ja mis nüüd 20. sajandi stiilis esineb vaid kaudselt, lootusena, tuleb nähtavale subjektist endast väljatõstetuna, teisikus. Preestrina, kes lootust (lohotusena) tooma tuleb.

Momendiabsurduses on neid kaks, kuid nii peabki. Sest öeldud on (Camus, Vihik IV): Absurd – see on traagiline kuju peegli ees (Caligula). Tähendab, ta ei ole ü k s i.

Traagiline kuju on kahestunud. Sügavas sisemuslikkuses on neid nüüd korraga kaks. Ja nii on *Inter-esse*gi jagunenud. Oma eksistentsikires on Mersault-nimeline pool t ä i e l i k u l t k a o t a n u d h u v i selle vastu, mis-pärast-tuleb. Või täpsemalt, kahekümnenda sajandi jõuetuses e i t e a ta enam, mida "p ä r a s t" tähendab. Aga oma jõuetuses on kire-tuse kirg ehk ägedamgi.

II (preester): Jumal aitab! Kõik need, keda ma olen näinud niisuguses olukorras nagu teie praegu, on tema poole pöördunud.

I (Mersault): See on nende asi. Ühtlasi näitab see, et neil on selleks aega. Ma ei taha, et mind aidatakse, ja mis peaasi – mul pole aega, et huvi tunda selle vastu, mis mind ei huvita (*qui ne n'interessait pas*).

See skisofreenia vajab lähemat järelemõtlemist. Milles on asi, millest äkki see eksistentsiaalne h u v i p u d u s, mis asendab endise eksistentsiaalse huvitatuset? Kas on selle taga olemasolu igavesti luhtuv katse i s e j u m a l a k s saada (Nietzsche – Sartre)?

Kuid läheme tagasi Tartusse, meie 48. aasta jalutuskäikude juurde Schopenhaueriga. Schopenhauerist vaadatuna näeme, tee keerab ära Kierkegaardi juurest ja asetused on sügavalt religioosne. Ehkki väliselt võib paista, nagu tuleks Camus absurdateismi kuninglik tee (*la voie royale*) otse Schopenhauerist üle Nietzsche. Kuid ateism on petlik (nagu teismgi, ainult sügavamalt), sest olles eitus, ei saa ta olla iseendas kinni. Ta teab, mida ta eitab (sellel hetkel kui eitab, kui üleüldse tõsiselt eitab). Camus, ateism mängib samades kirehoiakutes nagu Kierkegaardi teismgi, vahe on "ainult" stiilis ja sedagi pealispinnaliselt – retoorika on sajandinihkega.

Sellest siis ka see suur erinevus märklaudades – suremises "Võlumäe" salongides ja suremises Alžeeria surmakongides; ühe juures mängib sama otsustavalt Schopenhaueri-Nietzsche tagapõhi kui teise juures Kierkegaardi oma, selle vahega ainult, et Th. Mannile on "vastaspoole" tagapõhi (tollel ajal) täiesti tundmatu (alles Ameerika-emigratsioonis jõuab Kierkegaard Adorno kaudu ta teadvusse), kuna Camus'l on seevastu "Caligula" ja "Võõra" ajaks

Nietzsche-taust selgesti välja kujunenud. Kuigi ta Schopenhaueri-tagapõhi jääb (minule vähemalt) segaseks.

Küsimus jääb skisofreeniast. Või: miks Camus ateism on pigem Kierkegaardi teism kui Nietzsche Kristuse-eitus?

Formaalselt, ajalooliselt pealispinnalt vaadatuna on selge, et kui "*Gott ist tot*" juba 19. sajandil, tuli see hõige juba siis välja hõigata (ateistlikult või teistlikult) ja ülimes kirglikkuses pealegi. Mida on siis temast veel ütelda 20. südames? Ehk hüüda ainult: "Eppure vive!?" Ja ilma igasuguse filosoofilise kire ja jõuta? Sest küsimus ei ole (niivõrd) jumala elamises või surnud-olemises kui hüüdes endas ja tema kires.

Kui jumal on surnud, võib ateist olla niisamahästi teist ja kõik, mis siin veel maksab, on huvipuudus küsimuse vastu üldse.

Ja siin on jälle võimalus kireks, sest huvipuudus ise võib muutuda ülimateks huviobjektiks ja kirglikult kuulutatavaks.

Kirg igaviku vastu 20. sajandi keskel on nii suur, et huvipuudus jumala (elava või surnu) vastu muutub ülimateks huviks ja kireks. Miks?

Sest kuidas ka oleks jumalaga ja tema surmaga, inimese surmas ei ole muutunud muud, kui et nüüd on see tehniline ja massiline.

Ja olgu massiline või üksildane, ikka jääb nii ja alati jääb nii, et – "elav ei pääse surmale sammuvõrragi lähemale". Ikka jääb paradoks, et lähim inimesele, surm, on temast mõeldavaist kaugeim, ja sellega "ei saa ma surma kuidagi käsitleda millenagi, millest ma aru oleks saanud". Või rääkides 20. sajandi lausetega, "loogiline (...) olla [on] küllalt lihtne. Aga peaaegu võimatu on lõpuni olla loogiline."

Küsimus on sügavalt retooriline ja sellisena 20. sajandi kontekstis ülimate tõsine, sest sajandilõpus on retoorika ainus, mis veel tõsiseltvõetavaks jääb.

Subjekti *Leiden-schaft* ja *Inter-esse* on ikka ainult selles, et olles lõpmatu (surematu) on ta surelik ja ei jõua a r u s a a m i s t u n d e n i.

Ja igasugune katse teda selle tundeni viia ä r r i t a b o m a k ü ü n d i m a t u s e s teda äärmuseni. Sellest see kirglik huvipuudus.

Sellest see 20. sajandi antistiil.

Kuna Jumal on surnud, on 19. sajandi sõna absurdist (kui usust) ise surnud ja teda ei ole millegagi asendada.

Jääb: ei-ole-millegagi-asendada. Elu ei ole võimalik millegagi asendada. Subjektiivsuse lõpmatus on lõplik ja see, mis lõpmatusest puudu jääb, on a s e n d a m a t u. Ja sellega, iga asendamatu asendus tekitab ülimate ärritavat huvipuudust, st tülgestust, st ülimate huvi sellesama tülgestuse vastu, mis on paratamatu, sest rääkiv inimene – *homo loquens* – p e a b asendamatu asendama, sest sõ n a p u d u s ei ole talutav. Asendamatul on oma retooriline koosseis, olgu 19., 20., 21. sajandil. Erinevus on retoorilise koosseisu konkreetsuses.

Seejuures selgub aga kummaline: uues retoorilises koosseisus omandab rektor veidra kangelaspoosi ja mitte ainult surmast ei kõnelda, vaid ka (ja peamiselt) sure-tamisest, st tapmisest.

Sellepärast peab neid olema nüüd kaks – Caligula peegli ees (Kain ja Abel).
Ja:

Kurjategija tapetakse, sest kuritegu kõhetab inimeses tema võime elada. Ta elas ära kõik, kuna ta tappis. Ta võib surra. Tapmine ammendab. (C. Vihi-
kud IV.)

Tapmine ülendab tapja surma-minejaks. Tapja on ülimal määral ja ülim enese-tapja. Selles stiilis võetakse Kierkegaardi sügavaimas sisemuslikkuses ekstremaalselt ekstremaalne Nietzsche kangelaspoos ja ollakse korruga kahel teeharul. Üliinimene oma ülisisemuses.

Skisofreenia on suhtelisuse efekt.

Ülimas huvipuuduses oma huvi vastu tülgastuseni ei jää reetoril muud, kui oma subjektiivsusest välja astudes ta kaasa võtta ja rääkida elust-nagu-ta-on. Kuid niiviisi, väljaastununa, on elu juba midagi muud, mitte see, milles surmale sammugi ligemale ei jõua, vaid, vastupidi (sest väljastpoolt on see võimalik), jõutakse just nimelt, sest ei surda, vaid tapetakse (ennast siis või teisi (peegel!)): Tapmise vastupandamatu nauding, joobumus, millest väljatu-
lek on erakordselt raske. Sest kaater on sügavaim (sakslaste näide, ehk tulevi-
kus serblaste).

Selle kangelaspoosi juurest (Caligula peeglis) võib siis lõpuks jälle pöörduda tagasi Schopenhaueri juurde, sest just siit viib tee tagurpidi sinna. Sest peeglis hakkab kangelaspooski paistma kuidagi veider. Camus on vihikute lõpus:

"Vaprus Schopenhaueri järgi – lihtsalt ja ei midagi muud kui nooremleit-
nandi voorus."

Tõepoolest, pärast pikka kangestumist kangelaslikku, kas ei tundu vana Schopenhaueri virisevalt elutark stiil lausa suurejooneliselt ülev.

Ja niiviisi võib alata kas või postmodernism.

Kuid Schopenhauer sellises vormis ei ole enam Schopenhauer noortele. Vanadele vananenud aastatuhandes.

(Järgneb.)

RAIVO KELOMEES

KEHA, KOHT JA RUUM

Jaan Toomiku näitus Tallinna Kunstihoone Galeriis

Mida tähendab kogemus kujutavas kunstis? Kogemus on keha mälestus. See saadakse keha asetamisel erinevatesse olukordadesse, ruumidesse, kohtadesse ja erinevate inimeste vahele. Kõike lihtsustades võib väita, et juures viibib ka vaim. Keha on vaimu sõidukiks, keha on laev ja mahuti, keha seest ja selle suhtes kaeb vaim maailma. Keha on kui tuukriülikond, millesse vaim on suletud. Ta tunnetab maailma vahendatult, kasutades selleks meeleeundeid ja jäsemeid, nagu tuuker kasutab metallkombitsaid või kummikindaid.

Keha

Katse purustada kehaks nimetatav tuukriülikond torkab silma juba Toomiku maale vaadates. Selge, et iga kunstnik lahendab omal viisil keha ja vaimu koostööd/vastasseisu. Ka figuurideformatsioone võiks mõista eemaldumiskatsetena kehalisest taagast. Sealt läheb Toomik edasi, eemaldudes ka maali enese ahistavast olemusest – sündmustesse, toimingutesse, mida võiks ka *performance*'iteks nimetada. Toimingute kaudu jätkab ta edasikehastumist ja purustab sellega keha ümbritsevat tüüpilist sündmuste ahistavat koorikut.

Tüüpsündmused ja -tegevused, mis täidavad inimlikku eksistentsi, omandavad ajapikku võime neelata enesesse neid sooritav inimene. Sündmuste koorik sulgub ja omandab peagi füüsilisele kehale sarnased omadused – selles liigutakse ja kulgetakse, kuid sellesse ollakse ka suletud, sellesse takistatud. Tüüpiliste ja harjumuspäraste toimingute kaudu sulatakse ühiskonda, maskeerutakse teistenäoliseks. Ka rutiinsed igapäevatoimingud on kui rituaalsed samastumisaktsioonid, millega kinnitatakse endale ja ümbrusele oma lojaalsust "ühiskondliku olemise" suhtes.

Rutiinsete argitoimingute tuukriülikond takistab kompamast tegelikkust. Harjumused pesta hambaid, süüa, kindlal ajal potil käia ja regulaarselt vannis istuda. Need on molekulaarsed *argiperformance*'id, mida päevast päeva sooritatakse oma kehade abil. Harjumused levitavad struktuurinakkust ja loovus võib hääbuda.

Koht

Jaan Toomik on enda väitel lugenud kõiki Castaneda raamatuid, mida eesti keelde peaks olema tõlgitud kaheksa ringis. Kõik Castaneda lugenud aimavad, mida silmas pidada, kui vaadelda Toomiku aktsioone looduses. Kunstniku lähenemisviis loodusele ja tema kokkupuude sõnastamatu kogemusega näib sarnasena nõiaõpilase omale: toimub vastuste otsimine tunnetusjanuse keha küsimustele.

Kuid Castaneda olgu vaid eemalolevaks paralleeliks, nagu võiks viidata ka Grotowskile.

Toomiku ja tema kaaslaste viimase aktsiooni jaoks, mis toimus Türisalu pangal, otsiti läbi parkümmend kilomeetrit põhjarannikut. Otsiti KOHTA. Siis elati sisse selle energeetikasse, langetati aktsiooniks vajalikke puid, kaevati – asjaosalistel tekkis kohe vaimuga oma suhe. Kadunud Tõnu Toomiku mõju oli siin oluline. Ta võttis kõigest osa asjaosaliste unenägude kaudu ja paljud mõistsid teda alles tema lahkumise järel. Tema olemus oli ka rohkem loodusega seotud. Need on energeetilised mängud, kus asjaosalised käituvad anonüümselt, taandades oma *ego* ja esinedes vaid inimestena.

Ruum

on kehade või esemete vaheline suhe. Keha + koht = ruum. Jaan Toomiku aktsioonides ja installatsioonides näib ese puuduvat, kuigi esemeid ja materjale ta kasutab. Eksponeeritav on suhe, mis ilmneb esemete kaudu või tõttu; samuti esemetest lähtuv või nendesse suubunud tegevus. Kunstihoone ette paigutatud voodid ei ole ju ometi voodid! Need on inimesed või sõdurid, kelle kohalolekut meenutavad voodite läbipaindunud reformid. Olematu on tegelikult juuresolev. Olematu ongi oluline.

Lõpetuseks tuleks meenutada ka Yves Kleini "tühjuse näitust" 1958. aastal Iris Clert'i galeriis Pariisis. Selle vernissaažile oli kutsutud enam kui 2000 inimest, kes nägid ruumides vaid paljaid seinu. Kunstnik pani müügiks "immateriaalse kujutava tundlikkuse tsoonid", millele leidsid ka ostjad. Neid müüdi vaid puhta kulla eest, sest Yves Kleini sõnul "immateriaalsuse kõrgeima kvaliteedi eest tuleb maksta materiaalsuse kõrgeima kvaliteediga".

MARDI VALGEMÄE

"KEISRI HULL" ja "HAMLET"

Kas Jaan Kross on või ei ole suurim eesti romaanikirjanik, jääb ajaloo otsustada. Hekkel on aga Kross ise teinud ajalugu, raiudes üheainsa ropsuga tüllatavalt avara akna inglise keelt kõneleva kultuurieliidi teadvusse. Tema "Keisri hullu" tõlge, mille valmistas Soome päritoluga anglo-ameerika luuletaja Anselm Hollo, ilmus aastavahetusel 1992/93 Inglismaal, Kanadas ja Ühendriikides. Esimesed arvustajad suhtusid Krossi loomingu suojalt. Londoni *Times Literary Supplement* ja Toronto *The Globe and Mail* avaldasid tunnustava hinnangu, viimane neist koos eesti autori fotoga. *The New York Times Book Review* trükkis W. S. Kuniczaki retsensiooni, mis lausa hõõgus kiiduavaldust. Kuniczak tabas riivamisi ka oletatavat põhjust, miks arvustajad armusid esimesest pilgust Krossi romaani. "... "Keisri hullu" süžee," kirjutab Kuniczak, "näib olevat midagi niisugust, mida oleme alati teadnud...; selle raamatu lugemine sarnaneb niisiis pikalt reisilt koju jõudnu naasmisrõõmuga." ¹ Ürgkodu, millele retsensent siin vihjab, mingi anglosaksi alateadvuses pesitsev kirjanduslik arhetüüp võib väga hästi juurduda kõige laiemalt tuntud ingliskeelses lavateoses, Shakespeare'i "Hamletis", kuigi Kross ise selle leidmiseks teemärke ei püstita.

Nagu "Keisri hullu" peategelane, Väisiku mõisnik Timotheus von Bock, kes käis ajaloolaste andmeil 1813. aastal Inglismaal, ² valdab ka Kross inglise keelt. Ent tema huvi inglise kirjanduse vastu osutub ulatuslikumaks kui romaani Timol. Timo kokaraamatute kogusse kuulub küll rida ingliskeelseid köiteid, aga ta ise vihjab ainult ühele poollükkirjanduslikule teosele, Thomas More'i algsest ladinakeelsele "Utoopiale". Kross seevastu luges noorena ("Eesti kirjanduse ajaloo" andmeil) Walter Scotti "Ivanhoe'd", tõlkis meheas Lewis Carrolli "Alice ime-demaal" ning avaldas nelja Shakespeare'i näidendi eestinduse: "Othello", "Macbeth", "Torm" ja "Pericles". ³ "Keisri hullus" pühen-

dab Kross piisavalt ruumi inglastele ning inglise keelele ja kultuurile. Härra La Trobe näiteks on "Liivimaal... inglasena arvele võetud". ⁴ Timo õpetab pojale inglise keelt (78 - 79) ja kutsub oma maatüdrukust abikaasat Eevat inglise keeli "kassikeseks" ehk "Kitty'ks". Jakob Mättik *alias* Mettich võrdleb õemehe poolt keisrile läkitet põhiseadusekava "inglaste *Magna Charta'*ga" (133). Moicrite pool täidavad härrad *bowle'* i klaase: *see inglise joomaaeg (oli) tunamullust saadik koos kõiksugu muude inglise viguritega meilgi moeks muutunud, pärast seda kui meie Liivimaa ohvitserid Punapardi purustamise ja Pariisi äravõtmise järel olid seal inglastega üheskoos võitu pühitsenud ja laiemalt kokku puutunud (37 - 38).*

Shakespeare, tema aeg ja teosed jäävad aga täiesti märkimata, kui ehk välja arvata varem mainit Thomas More, kes hukati 29 aastat enne Shakespeare'i sündi, või mõni muu kaudne vihje. Viimaste hulka kuuluvad surmaotsuse täideviimine "*pea jagu lühemaks tegemise*ga" (183); seda väljendit kasutasid 16. sajandi inglise ajaloolased ja isegi kuninganna Elizabeth; Timo väide, et hulluna tohib ta tõtt kõnelda (104), milles heistab Shakespeare'i kojanarride voli kõigest rääkida; ja pastor Masingu lohutuskõne Timole ja Eevale maailma õeluste vastu võitlemiseks: vastastikuse "[t]äiusliku usalduse sisse võite teie kõige jama eest kõrvale minna otsekui... otsekui oleks see täiuslikult kerakujuline pärlmutrist karp!" (23). Selles kujundis kajastub Hamleti soov "*sulguda pähklikoorde ja lugeda end mõõtmatu ruumi kuningaks*" (II, ii, Georg Meri tõlge).

Kuigi "Keisri hullu" süžee keerdkäikudes esineb paaril korral Shakespeare'i liik alltekst, näib, nagu hoiduks Kross teadlikult viitamast "Hamletile", vaatamata sellele et tema teose põhikonflikt sarnaneb maailmakuulsale inglise näidendi probleemistikuga ning et tõe ja meeletu ääremaid kaardistav teatri- ja pöeglikujundite võrk Krossi romaanis haakub

Jaan Toomik.
Tõnu Toomik.
Jaan Paavle.
"Tattoo".
Performance.
1992

Jaan Toomik,
Tõnu Toomik,
Jaan Paavle.
"Tatoo".
Performance.
1992.

omakorda Shakespeare'i tuntuima lavatüki metafoorikaga.

Nii Hamleti kui Timo ümber keerleb küsimus: hull või mittehull? Vaimuhaiguse muutlikkuse ja ebamäärasuse probleemile lisavad nii Shakespeare kui Kross metafüüsika algõtdedeni tungiva juurdluse absolutismi ja relativismi vahekorra. Hamlet teeskleb hullumeelsust, jõudmaks selgusele isa surma üksikasjades, ent närvivapustus, mis järgneb avastusele, et isa on mõrvatud, et mõrvariks on onu Claudius ja et Hamleti emal oli Claudiusega vahekord ilmselt juba siis, kui isa veel elas, viib Taani printsi hingelisse seisundisse, mis ei erine kuigi palju tõelisest hullumeelsusest. Kui oleks mõtet polemiseerida hauataguse anglo-ameerika suurvaimu T. S. Eliotiga, kes leidis, et "Hamlet" tuleb näidendina liigitada "kunstiliste nurjangute hulka", sest teose kandval emotsioonil, poja tunnetel süüdlase ema vastu, puudub kunstivormis väljendat "objektiivne vaste",⁵ võiks väita just vastupidist. Kuna poja tunne süüdlase ema vastu väljendub hullumeelsuses, olgu see siis teeseldud või mitte, kujuneb näidendi kandvaks emotsiooniks tunnete kõikumine tõe ja fantaasia, absolutismi ja relativismi ääremail. Niisuguse emotsiooni teatraalseks valemiks osutub kolmanda vaatuse pantomiim ehk *näidend näidendis* ja see Shakespeare'i lavateose keskkohas esinev Hamleti kandva emotsiooni "objektiivne vaste" ilmestabki visuaalselt tõsielu ja meelettepette keerukat olukorda. Samuti nihkuvad selle jooksul (arvatavasti Koperniku, Machiavelli ja Montaigne'i ideede ajal) sõltumatud tõesuhtelisteks. Tollaste tõekspidamiste kohaselt seiras Jumal enne *näidend näidendis-steen*i "Gloobuse" katusea teatrihoone põrandal vihma või päikese käes püstijala seisvat publikut, kes omakorda jälgis laval liikuvaid näitlejaid. Rändnäitlejate ilmumisega muutusid aga lavale kogunenud näitlejad ise pealtvaatajaiks, keda seiras tegelik publik, lülitades seega valemist välja Jumala. Selline tegevus andis mõista, et asjad ei ole päris nii, nagu nad näivad, ning pani kõikuma keskaegsetele absoluutsetele mõistetele rajat maailmavaate.

Romaanikirjanikuna kasutab Kross *näidendi näidendis* asemel *tekste tekstides* ning saavutab selle kirjandusliku kontrapunktili-

susega sama suhtelisuse (ja absolutismi eitamise) kui Shakespeare oma lavatükis. Tervikuna võib Krossi teost nimetada siirdtekstiks, sest "Keisri hull" koosneb õige mitmest ajaloolistele faktidele rajat või tõelisusele pretendeerivast kirjatükist (lisaks autori kommentaaridest raamistik). Nende tekstide omavaheliste seostuste ja ülekanduvustega kaasuvast arusaamade nihkumisest johtubki romaani ideestik. Krossi siirdtekst jaguneb niisiis pea- ehk arhitektiks, st Jakobi päevikuks; selles esinevaiks vahetekstideks, mida on enam kui tosin ja mille hulka kuuluvad keisrile saadet Timo märgukiri, Goethe luuletus ja rida muid päevaraamatusse paigutatud kirjalikke sõnumeid; ning kõrvaltekstideks: romaani pealkiri, "Avaldaja saatesõna", "Järeldõna" oma vahetekstidega (näiteks kiri "Armulisele tädile") ja "Võõrkeelsete tekstide tõlked".

Siirdtekste iseloomustab kirjaniku pimesikumäng lugejaga. "Keisri hullu" "Avaldaja saatesõnas" jätab autor mulje, nagu oleks Jakob Mättiku päevaraamat ehtne ja Kross ainult selle keeleline redigeerija ning trükkitoimetaja. Mõned arvustajad ongi pidanud "Keisri hullu" niisuguseks tekstiks. Ent kogunud lugeja näeb kiiresti läbi sellest vanast merevoogude-poolt-randa-uhut-pudelisteletud-käsitrikist. Päeviku vahetekstide ajaloolist olelust saab aga määratella alles "Järeldõna" lugedes. Siirdteksti vormiline relativism tugevdab niisiis romaani arhitektis esinevat hullu või mittehullu keerdküsimust, mille rõhuasetus erineb Hamleti omast. Vaatamata Shakespeare'i näidendis esinevale väitele, et "*Miski on mäda Taani riigis*" (I, iv), jääb Hamleti (pseudo?)hullumeelsus printsi isiklikuks probleemiks. Timo hullumeelsus viitab aga selgesti võimupoliitikale totalitaarses ühiskonnas. Sellelgi tasandil esineb "Keisri hullus" märgatav ebamäärasus ajaloolise tõe kinninaelutamises. Näilikult hõlmab romaani süžee 19. sajandi Tsaari-Venemaad. Tegelikult aga mängib autor tsensooriga ning piitsutab meie ajastu nõukogude režiimi, mille kodanikuna on ta viibinud aastaid Siberis, "*nagu need*", kui tsiteerida Jakobi päevaraamatut, "*kes näüd seitsmendat aastat seal kuskil Irkutski taga ahelais ja maa all pidid olema maaki kaevamas*" (292). Selline poliitiline kahemõttelisus algab Krossi

arhitekti esimese sissekande esimesel leheküljel, kus Jakob mõtiskleb salajasest "pävaraamatupidamise(st) nii ebasoodsal ajal, nii ebasobival maal" (7), ning lõpeb kõrvalteksti "Järeldõnas" tsariaegse artikli kirjeldusega, mis näiliselt käsitleb vene luuletajat ja romantismi rajajat Vassili Andrejevitš Zukovskit, aga tegelikult keskendub seikadele Timotheus von Bocki elust: "iipris huvitav ja peaaegu skisofreensena mõjuv kirjatükk – lõhe tõttu autori kahe püüde vahel (märgib Kross): ühel pool välispidine, tsensuurile adresseeritud püüe kõnelda Zúkovskist, teisel pool sisemine, lugejale suunatud püüe tutvustada talle nii palju kui võimalik Bocki" (343). Sellise allika asetamine "Järeldõnasse" kinnitab järjekordselt Krossi siirdteksti sisemist seostust ja tekstidevahelist ülekanduvust.

"Keisri hullu" lugejale suunatud kaasajegse poliitikaga tegelevaid vihjeid esineb romaanis ohtralt. Neist põhilisimaiks osutuvad Timo demokraatlikult häälestet ning diktaatorlikku vägivalda tauniv konstitutsioonikavand, mitmekordne tähelepanu juhtimine nuhkide salajastele aruannetele (mida Václav Havel on eriti vaimukalt naeruvääristanud lühinäidendis "Intervjuu") ja ametlikult aru-lagedaks tunnistet peategelase näiliselt segane kirjatöö, mis vastandab mõisted nagu **timukasulased** ja **vabadus**. Jakobi tähelepanek, "et (viimase) igal lehel vähemalt teise ja kolmanda punkti vahel asetsev lause paistab olevat mõttekas ning et need laused kokku paistavad moodustavat sidusa ning aruka teksti" (264) meenutab meie ajastu eksistent-sialistlikus musternäidendis, Samuel Becketti "Godot'd oodates" esinevat Lucky monoloogi, mille sürrealistlikult vohava pinna alt koorub välja rida lihtsaid ning mõttetihedaid lauseid ja sõnaühendeid. Eksistent-sialistliku värvingut lisab "Keisri hullule" veel juhuslikkuse toonitamine näiteks ajaloo käigus ja võlakustutamises täringuviskega. Ent Krossi arhitekti mällusööbivaimaks poliitiliseks hüüdlauseks tuleb pidada Timo soovi olla "kui raudnael keiserriiği ihus" (269). Ka Ecva tahab olla "orjavits impeeriumi põues" (333). Kuna Krossi siirdkestiline poliitiline allegooria viitab kommunistliku režiimi võib-olla kõige jälgimale tavale tembeldada riigivastaseid hullumeelseiks, nimetaksin omakorda 1978. aastal ilmunud "Keisri hul-

lu" autorit tasapisi küpsevaks koeranaelaks nõukogude impeeriumi istmikul.

Kõige ilmekamalt esitab Kross hullumeel-suse ja dissidentide vaimuhaiglaaise paiguta-mise (ning absolutismi ja relativismi) probleemi Jakob Mättiku ja doktor Robsti vaheli-ses dialoogis Timo vaimsest seisukorrast. See kahckõne väärib tervikuna tsiteerimist.

"Härra doktor – te olete ju minu õemehe seisukorraga nüüd juba põhjalikult tuttavad. Kas te olete kindel, et ta on noh – vangis hulluks läinud?"

"Aga härra Mettich – kas ei lastud teda siis meie keisrimajesteedi armust nimelt selle asjalt õttu priiks?"

"Hm. Aga kas ei pandud teda – nagu kuulda – meie eelmise keisri poolt sellepärast kinni, et ta pidi juba enne hull olema?"

"Ja kas see tekitab teis mingi küsimuse?"

"Jaa. Kuidas ta siis sel juhul vangis hulluks sai minna?"

"Ega te seda juhuslikult minu käest ci taha küsida?"

"Muidugi. Mis teie selle kohta arvate?"

"Kas te ei arva, härra Mettich, et – khm – vähemalt arst peaks niisuguses asjas arvamist hoiduma?"

"Tähendab, ta on siis teie meelest siiamaa-ni normaalne?"

Doktor Robst ajas huuled torru ja sõrmed laiali ning tõstis käed silmade kõrgusele nagu kaks haralist karikat:

"Issand Jumal – mis tähendab normaalne?"

(30; sõrendused ja kursiiv originaalis)

Ehk nagu ütleb eksistent-sialistlikult hää-lestet Hamlet, võttes kokku relativismile rajat suhtelisuse põhitõde, "sest miski pole hea ega halb, vaid mõte teeb ta selleks" (II, ii). Kross arendab sama filosoofiat episoodides, mis tegelevad õpetaja Masingu suure sõnaraamatu käsikirja salapärase kadumisega, hundilask-misega teel Torma mõisasse ning celkõige Timo surmaga, mis võis olla õnnetus, enesetapp või mõrv – ning seega üsna lähedal Shakespeare'i näidendis esinevale Hamleti isa surmaloole.

Turnides maadeurijana teeseldud või tegeliku hullumeelsuse ning "lõe ja luisendi" ("Keisri hull", 338) keerdkäigustikus, kasutab Kross hamletlikke relativismile toetuvaid

Jaan Toomik,
Tõnu Toomik,
Tarmo Teder.
"Sügoodi
avamine".
Performance.
Kiel.
1992

Jaan Toomik,
Tõnu Toomik,
Tarmo Teder,
"Sügoodi
avamine",
Performance,
Kiel
1992.

metafoore. Teatritegemisega teatris, selles illusioonide kantsis, oleme juba tutvunud. Shakespeare'i tähelepanuväärseim teatrikunsti hõlmav ütlus sisaldab aga veelgi sügavama suhtelisusele rajat võrdluspildi: "Näitekunsti eesmärk," väidab Hamlet, "oli ja on hoida loodusel nagu peeglit silme ees" (III, ii; minu kursiiv – M. V.). Vihjed näitekunstile ja peegleile, mis teatavasti tekitavad näilisi optilisi kujutisi, moodustavad ka "Keisri hullus" kaks olulist kujundikoharat. Esimesse kuuluvad Fonvizini, Kotzebue, Lessingi ja Schilleri näidendid; näitlemine ja näitlejad; ooper; näod kui maskid; hullu keiser Pauli teater; "politseiteater" (131); eestikeelne teatritegemine Pärnus; "teater" kui "meie ainuke vabadus" (89); ja eelkõige stseen kasmatis, mille jooksul Timo võrdleb keisrit Molière'i näidendist pärit silmakirjatseja Tartuffe'iga (127; vrd 98).

Teine selline kujundikohar koosneb peegleist, peegeldumisest ja peegelpiltidest ning Viljandimaal asuvast ajalooliselt tuntud Rõika peeglivabrikust, mis 19. sajandi algul oli Eesti suurim tööstusettevõtte, tootes (ENE andmeil) 32 000 peeglit aastas. Tiina Kirss peab "Keisri hullu" peeglivabrikut "kohaliku ajaloo sümbol[jiks]", sest selle "uurimisest saab murdemoment Jakobi kujunemises pävikurjutajast... ajaloolaseks".⁶ Laiendades veelgi Rõika peeglivabrikut (mille asutas "poolhull... Põltsamaa major Lauw" [1821]) võrdkujule, võime ehk siinses kontekstis väita, et selle tooted sümboliseerivad peale ajaloo ka absolutismi ja relativismi piirimaid, eriti kui meenutame füüsikaseadusi, mis juhivad valguskiirte koondumist tasapeeglis. Krossi hoolega kavandatud siirdetekstis seostub siin jällegi arhitektst kõrvaltekstiga. "Järeloõnas" tunnistab autor, et ta "suhtumine tõe ja fantaasia vahelisse piiri selles pävaraamatus" kujunes "äärmiselt vankuv[aks]". Siis muheleb ta habemesse ning lisab: "Kord tundus mulle, et Jakob Mättik veab mind mõnede üldtuntud seikade ja mõnede mitmemõtteliste *naillistuste peegeltelgis* ninapidi..." (337; minu kursiivid – M. V.). Tegelikult ninapi-

divedajaks osutub muidugi Kross ise, kes (nagu Shakespeare'gi) mängib lugejaga tõe ja luisendi eikellegimaal.

Ei ole kahtlust, et "Keisri hullu" inglistu-sega on cesti kirjandusel lõpuks avanenud võimalus astuda võrdväärse paarimehena lääne kultuuri parnassile. Sedasama väidab ka W. S. Kuniczack *The New York Times Book Review's* avaldatel arvustuses. Ent isegi siin jääb viimane sõna Krossile. Timo keisrimemorandum kirjeldab analoogilist olukorda, mis valitses umbes kakssada aastat tagasi Lääne-Euroopas: "*Kas oli Goethe ja Schilleri viga, et neid Pariisis peaaegu ei tuntudki – enne seda, kui Mme de Staël polnud prantslastele kinnitanud, et sealpool Reini jõge osatakse lugeda ja kirjutada?*" (281). Tänu Jaan Krossile, tõlkijale Anselm Hollole ja esimestele anglo-ameerika retsensentidele, hakkab ehk inglise keelt kõnelev maailm nüüd aru saama, et Eestiski osatakse lugeda ja kirjutada.

¹ W. S. Kuniczack, *Once Upon a Time in Estonia*. "The New York Times Book Review", 24. jaan 1993, lk 12. Vrd Lindsey Hughes, *A Sense of Honour*. (London) "Times Literary Supplement", 11. det 1992 ja Antanas Sileika, *The Mad Dissident Is a Splendid Guide to Europe's New Literature*. (Toronto) "Globe and Mail", 20. märts 1993. Hollo tõlke plusside ja miinuste osas vt M. Valgemäe, *Ingliskeelne Krossi hull*. "Looming" 1993, nr 2, lk 280-282.

² Malle Salupere, *Mõnda mõistatusliku inimese elukäigust*: lisandusi T. E. v. Bocki tundmiseks. "Looming" 1990, nr 7, lk 984.

³ "Eesti kirjanduse ajalugu", V köide, 2. raamat, toim. M. Kalda. Tallinn, "Eesti Raamat", 1991, lk 325, 352.

⁴ Jaan Kross, *Keisri hull*. Tallinn, "Eesti Raamat", 1978, lk 102-103. Järgnevad viited Krossi romaanile on antud sulgudes artikli tekstis.

⁵ T. S. Eliot, *Valik esseid*. Koostanud ja tõlkinud Jaak Rähesoo. Tallinn, "Perioodika", 1973, lk 22, 23.

⁶ Tiina Kirss, *Optika Jaan Krossi ajaloolistes romaanides*. "Looming" 1991, nr 1, lk 113.

KALJU VESKIMÄGI

TSENSORIPUNKT TALLINNA PEAPOSTKONTORIS

Kellel 50. aastate lõpus oli võimalus välismaalt eestikeelset raamatut saada, mäletab kindlasti saadetise väljanägemist: ümbrik katkutud, määritud, krõbisevaid liimijälgi täis. Otseku Tootsi kiri Venemaalt, mille kohta Luts ütles: "Kiri on, nagu postitemplist näha, kaua teel olnud; ka on suur sinine kirjaümbrik teel palju kannatanud, otseku oleks ta tulles mõne jaamavahe jalgsi pidanud kõmpima."

Hea, kui raamat ise (kui ta üldse kätte tuli!) terve oli. Aga vahel oli tiitelleht ära rebitud, tihti ka kaancümbri löhki. Kui läksid postkontorist küsima, siis Tartu postkontor ütles, et just niisugusena nad ta Tallinnast said. Küsisid Tallinnast, öeldi, et just niisugusena tuli raamat Moskvast. Tartlased rääkisid õigust, nende Tallinna kolleegid valetasid: just Tallinna Peapostkontoris tegutses alates 1. novembrist 1958 ENSV Ministrite Nõukogu juures asuva Sõjaliste ja Riiklike Saladuste Hoidmise Peavalitsuse tsensoripunkt.

Seda pika nimega asutust kutsuti kõnekeeles glavlitiks. Nüüd pole eufemistlikke väljendusi tarvis, nüüd võime välja öelda, et see oli tsensuur. Ametlikus keelepruugis ENSV tsensuurivalitsus.

Tsensuurivalitsus oli s a l a j a n e, tema tsensoripunkt postkontoris t ä i e s t i salajane. Salajase tsensuurivalitsuse aruannetes pole sõnagi juttu täiesti salajasest tsensoripunktist. Avalikult sai väliseesti raamatu vintsutustest kodumaal hakata rääkima alles perestroika-aja lõpul.¹

1 Vt näit L. Peep. Ei tea, mis teha. – "Sirp ja Vasar", 10. veebr 1989 ja samas (!) numbris oma välkkiire vastulöögiga koomilise efekti saavutanud "ENSV Glavliti kommentaar Laine Peebu artiklile"; 4. apr 1990 ETV sarisaate "KGB on volitatud teatama" saatejuht Enn Leisson "...väitis, et ENSV Glavlit tegeleb konstitutsioonivastaselt vabariigi elanike isikliku kirjavahetuse avamise ning läbivaatamisega", ENSV tsensuurivalitsuse ülemat, kes kohe prokuröörile kaebama tõttas, solvas kõige enam saates osalenud kagebeelaste vaikiv nõusolek. (ENSV Glavliti ülem K. Ingerman ENSV prokuröörile L. Urgele 5. apr 1990. – ERA f R-17, n 2, s-ü 202, l 24-25.)

2 Kui tuli Eesti Vabariik, läks Tallinna üksiktensor Jüri Truusmann Petserisse. Kloostriisse. ENSV viimane tsensor Kurt Ingerman on tegev kirjastuskooperaatorina ja Venemaa turu üle ujutanud seksikirjanduse ja Tarzani-lugudega. Nendesamade Tarzani-juttudega, mida tema ametkond juba 1940. aastal ära keelas.

3 ENSV MN korraldus nr 021, 13. apr 1949. – ERA f R-1, n 5, s-ü 190, l 35.

Tsensoripunkti asutamise kohta on Eesti Riigiarhiivi tsensuurivalitsuse eriosakonna fondis mõned paberid, on olemas ka aruanded aastaist 1959-1973, mõned EKP KK otsused leiab endisest EKP arhiivist. Kuid alates 1976. aastast ei sisalda Eesti Riigiarhiiv (ERA) tsensoripunkti kohta midagi. Sest ENSV tsensuurivalitsuse viimane ülem Kurt Ingerman toimetas kõik sellest ja hilisematest aastatest pärit dokumendid 1990. a meie kõigi silme all NSV Liidu tsensuurivalitsusse.²

Millega tegeldi postkontoris? Kogu N Liidus ringlev kirjandus ja selle tsenseerimine jagunes kaheks suureks rühmaks: 1) NSV Liidus ilmuv kirjandus (siia loeti ka Eesti ajal ilmunud eesti raamat), see allus celtsensuurile. Kui ilmunud raamat taheti kõrvaldada, pandi see keelatud raamatute nimestikku; 2) väliskirjandus. Selle all mõisteti "kogu kirjandust, mis ilmunud ja ilmub väljaspool Nõukogude Liidu piire alates 1917. a-st".³ Väliskirjandust lubas-keelas alates 1944. a ainult NSVL tsensuurivalitsuse 2. valitsus.

Kuhu liigitada Tallinna Peapostkontoris tegutseva tsensoripunkti töö? See ei olnud välistsensuur, sest välistsensuur tegeleb raamatute läbivaatamisega, mida kavatsetakse m ü ü a. N Liitu algul välismaalt raamatuid üldse müügile ei toodud, siis tuli neid vaid sotsialismileerist ja alles 80. aastate alguses ka natuke kapitalistlike maade omi.

Tsensoripunkt tegeles postitsensuuriga. Selles oli nii sise- (väljasaadetava kirjanduse kontrollis) kui ka välistsensuuri elemente

Juan Toomik,
"Aknad",
Kunstihoone
galerii,
1993.

Jaan Toomik,
"Aknad",
Kunstihoone
galerii,
1993.

(see puudutas välismaalt saadeta kirjan-
duse sõelumist). Postitsensuuri tundis Venemaa
juba ammu ajast. Kuid nagu kõik muugi,
mis nõukogude võim varasemast Venemaa
ajaloost üle võttis, võimendus ka postitsen-
suur, omandades ebainimlikud mõõtmed.
Sest isegi Venemaa kõige tagurlikum keiser
Paul I kirjutas 1798. a, kui ta laskis kõigis
sadamates välistsensuuri sisse seada: "...kes
saab ajalche või muu perioodilise väljaande
reisijate või kaupmeeste käest või ka posti
kaudu ja annab selle teisele ilma raamatut
eelnevalt tensorile näitamata, kallutab enda
pääsmatult kohtu kätte." ¹

Niisiis, levitada ei tohtinud, aga omada
võis, keegi välismaalt saadetut konfiskeeri-
ma ei hakanud. Vene keisririigi lõpuaegadel
kehtinud tsensuurimäärus oli tublisti liberaal-
sem, selles käsitatakse postitsensuuri tolli-
määruse koostisosana (keda huvitas vaid asja
finantskülg): asutuste ja isikute ametikohtade
loetelu, kes tohtisid välismaalt kirjandust saa-
da igasuguse tsensuurita, on väga pikk (ise-
gi koolid tohtisid, ka seltsid, kui nende põhikir-
jas oli vastav punkt jne). Välis-tsensuuri kau-
du tulnud (st müügiks mõeldud) raamatu
vabaks sisseveoks piisas tensori loast. Kee-
lamise otsustas välistsensuuri komitee hääl-
teenamusega. Keelatuks osutunud raamatuid
ei konfiskeeritud, need tuli välismaale tagasi
saata. ²

Postitsensuur Nõukogude Liidus käis
teistmoodi. Vaatame seda nende kirjanike
teoste saatuse kaudu, kes Teise maailmasõja
lõpul Eestist lahkusid. Nende autorite loo-
ming sattus kahekordse löögi alla. Nende
Eestis ilmunud teosed olid üldreeglina kõik
keelatud, need raamatud aga, mis ilmusid
Saksamaal, Rootsis või mujal ja mida taheti
siia saata, allusid väliskirjandusena teistele
reeglitele.

"Autorite nimekiri, kellel kõik teosed kuu-
luvad kõrvaldamisele" ³ – sellenimelisse loe-
telli kantigi nende autorite eestiaegne

looming. Nimekirja mõtet tuleb natuke sele-
tada. Kes nimekirja sattus, selle nime ei toht-
tinud enam kuskil esineda. Ei autorina, ei
tõlkijana ega toimetajana. Kogumikud ja al-
manahhid, kus esines nende artikleid, korjati
samuti ära. Keelatud autorile ei tohtinud vii-
data. Neist ei tohtinud kirjutada, isegi kriiti-
liselt mitte. Lühidalt, selline autor heideti kui
musta auku ja valvas vaikus pidi valitsema
tema ümber.

Eesti autoreid oli selles nimekirjas 1951.
a 118, sealhulgas 43 Eestist läände lahkunut.

1945. a algul EK(b)P Keskkomitees kor-
raldatud nõupidamine määratles suhtumise
läände lahkunud kirjanikesse. ⁴ Täiesti kee-
latud autorite nimekirja kanti need, kellest
arvati, et nad nõukogude võimu vastu olid
kirjutanud. Neid leiti neli ja nende nimed on
avaldatud esimeses uusokupatsiooniaegses
keelatud raamatute nimekirjas, iga nime järel
sõnad – "kõik teosed". ⁵ Need olid Karl Ast
(Rumor), August Gailit, Albert Kivikas ja
Pedro Krusten. Teistesse autoritesse otsusta-
ti suhtuda äraootavalt: ehk tulevad nad tagasi.
Nende teosid keelati küll (näit 1946 keelati
G. Suitsu "Noor-Eesti nõlvakult kahe revo-
lutsiooni vahel" (Trt, 1931) ja "Eesti Tõõva-
bariik" (Tln, 1918); H. Visnapuu "Hõbedased
kuljused" (Tln, 1920), aga lauskeelamist ei
olnud. Pärast EK(b)P KK 8. pleenumit suhtu-
mine muutus: aprillis 1950 keelati 9 kirja-
niku kõik teosed, detsembris 1950 järgnes 30
teadlase ja ühiskonnategelase kogu looming.
Ometigi, kirjutavaid inimesi oli läände läinud
rohkem. Osaliselt on asi ka selles, et Julge-
olek, kellega nimekirjad kooskõlastati, ei
teadnud kõike. Seda kinnitab K. A. Hindrey
arvamine nimestikku: Hindrey jäi Eestisse ja
suri Iru vanadekodus 1947, nende nimekirja-
des-põhjendustes ta elab veel 1959. a Rootsis
ja arendab nõukogudevastast tegevust.

Hruštšovi "sula" ajal algas vastupidine
protsess – täiesti keelatud autorite nimesti-
kest kustutamine. Aga autorite teosed olid ju

1 A. S k a b i t š e v s k i, Otšerki istorii russkoi tsenzuro (1700 - 1863). Spb, 1892, lk 69-70.

2 Ustav o tsenzure i petšati. (Zakonõ o petšati: nastolnaja spr. kniga.) 7. tr, M, 1896, lk 191, 198.

3 ERA F (PA), f 1, n 72, s-ü 22, 14-5.

4 ENSV tsensuurivalitsuse ülema L. Pälli sõnavõtt asutuse parteiorganisatsiooni koosolekul 19. apr 1950. Protokoll. – ERA F (PA), f 111, n 8, s-ü 1, 112.

5 ENSV Kirjandus- ja Kirjastusasjade Peavalitsuse ülema käskkirj nr 5. 15. märts 1945. Tln, 1945. 32 lk.

kõikjalts kõrvaldatud (loe: hävitatud), vaid kuue raamatukogu erihoiuosakonnas oli igauhest maksimaalselt kaks eksemplari. Kõige esimesena arvati keelatud autorite nimekirjast välja Aino Kallas 7. septembril 1956,¹ teisena Marie Under 14. septembril 1956, aga tema luuletuskogu "Mureliku suuga" (Tln, 1942) jäi endiselt keelatuks.² Kõige viimasena kustutati keelatud autorite nimekirjast 23. detsembril 1965 Karl Artur Adson, Karl Ašt (Rumor), Edgar Kant ja Albert Kivikas.³ Suurema osa autorite väljaarvamise puhul on tsensori käskkirjas öeldud nõnda: "kustutada keelatud autorite nimekirjast, kuid kõik teosed jätta endiselt erifondi".⁴ Sellest tuli nii aru saada: neid kirjanikke võis nüüd nimetada (sõimata), aga lugeda ei tohtinud. Niisiis "ei" ja "jah" ühel ajal, tüüpiline Orwelli kirjeldatud **kaksisoim**.

Senirärgitu puudutas autorite Eesti ajal ilmunud teoseid. Nende välismaal ilmunud teoste kohta ei öeldud ENSV-s kaua aega midagi. Nende kohta andis NSV Liidu tsensuurivalitsus teateid eriliste templitega, mis raamatusse löödi.

See oli NL tsensuurisüsteemi kiivalt varjatud osa. Keegi ei teadnud, miks üks või teine raamat erilise templijäljendiga keelati, keegi ei teadnud välistsensuuri asukohtagi. Keelatud raamatute nimestikke ei avaldatud (oli olemas vaid täiesti keelatud välisautorite nimestik, sisaldas 1950. a 454 nime, kus esineb ka äsjanimetatud Orwell. Templite väljanägemine ja tähendus oli järgmine:⁵

1. n ___ sellise templi sai raamat, millega kõik korras ja raamat võis koguni müügile minna. Tuli kasutusele võrdlemisi hiljuti, siis kui sotsialismileeri raamatuid võis ostma hakata. Märgi järel olevale kriipsule kirjutati raamatu hind.

2. ja selle keskel tsensornumber. Sellise "kolmnurga" sai raamat, mis oli ka lubatud, aga müügiks ei läinud (saadetud asutusele või inimesele).

3. ja selle keskel jällegi tsensornumber. "Kuusnurgaga" märki sai keelatud raamat. Selliselt tähistatud raamatuid meie ei näinudki. Neid tohtis pidada vaid mõni asutus (seegi vaid raudkapis) ja raamatukogu eriosakond.

Neid märke rakendati alates 1944. aastast. Süsteemi salakavalus seisis selles, et tarvitsetes asjassepühendatul (näit kagebeclasel) teie välismaist raamatut kergelt sirvida ja kohe oli talle selge, kas see on tulnud tsensuuri kaudu ("kolmnurk" sees), või on see kuidagi teisel viisil teie koju jõudnud, siis polnud ju raamatus mingit märki.

Eestikeelset välismaist kirjandust tsenseeris (ja pani muidugi vastavad templid sisse) NL tsensuuriamet NSVL MN määruse alusel alates 1948. aastast. EKP KK sekretärile I. Käbinile 1958. a saadetud kirjast⁶ selgub, et NL tsensuur tsenseerib 6 nimetust eestikeelset perioodikat, samuti neid raamatuid, mis adresseeritud ENSV kodanikele ja asutustele. Samas antakse teada, mida Moskvas sellest kirjandusest arvatakse ja mida sellega tehakse: "Selle kirjanduse omapäraks on eriline nõukogude-vaenulikkus. ... Nimetatud kirjanduse kontrollimise järel meie ei edasta seda adressaatidele, vaid suuremas osas hävitame. Osa kinni peetud materjalidest oleme saatnud EKP Keskkomiteele."

Paistab, et 1958. aastani asutustest vaid EKP Keskkomitee ja KGB saavadki väliseesti kirjandust.⁷ Esimest informeeritakse, teisele saadetakse seda operatiivvesmärgil. EKP Keskkomiteed kui küllalt olulist parteiaparaadi osa informeeritakse mitmel poolt

1 ENSV Glavliti ülema käskkiri nr 9-a. 7. sept 1956. – ERA F. (PA) raamatukogu materjalides.

2 ENSV Glavliti ülema käskkiri nr 10-s. 14. sept 1956. – Samas.

3 ENSV Glavliti ülema käskkiri nr 13. 23. dets 1965. – ERA f R-17, n 3-s, s-ü 56, 12.

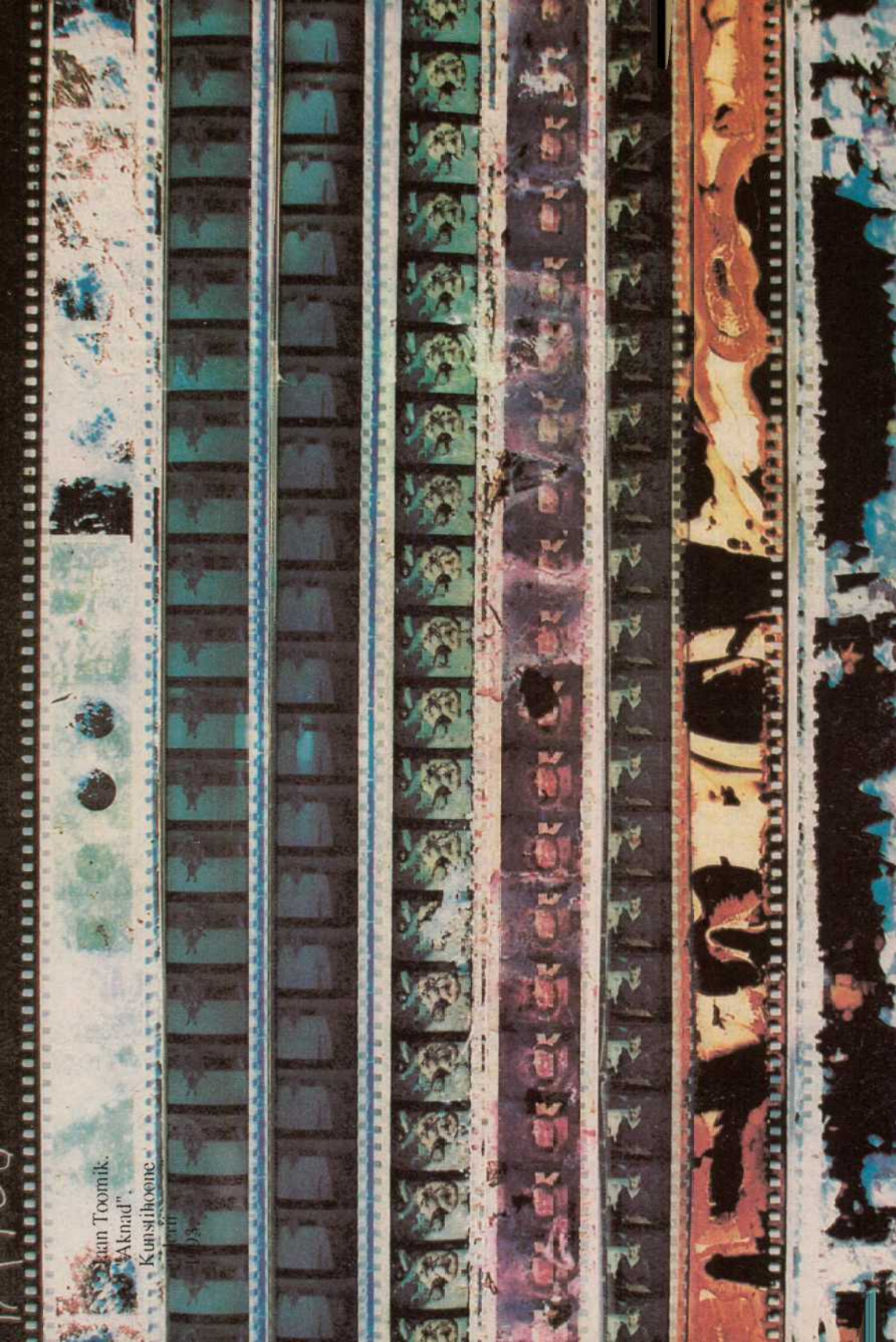
4 ENSV Glavliti ülema käskkiri nr 4 (70). 20. sept 1960. Nimekirjas on 29 autorit. – ERA F(PA), f 1, n 221, s-ü 43, l 29-30.

5 Instruktisija o porjadke hranenija i ispolzovaniija inostrannoi literaturõ. M, 1981. 8 lk.

6 NSVL Glavliti ülem P. Romanov EKP KK sekretärile I. Käbinile, 31. juuli 1958. – ERA f R-17, n 3-s, s-ü 35, l 14-15.

7 Raamatukogud, kes tegelevad välisvahetusega, saavad kirjandust kätte haruharva ja ka siis rikutuna. Nii loetleb 1958. a algul Kirjandusmuuseum kaotsiläinud saadetisi ja teatab, et Torontos 1954. a ilmunud "Kalevipoja" luksusväljaandest on välja lõigatud järelsõna. – Kirjandusmuuseumi direktor E. Ertis NSVL Glavliti 11. jaan 1958. a. – KMAR kirjavahetuse korrastamata osa.

Jaan Toomik.
"Aknad",
Kunstihoone

Jaan Toomik.
"Aknaid".
Kunstihoone
galerii.
1993.

**JAAN
TOOMIK**

välismaalt, eriti Põhja-Euroopast. Olgu siinkohal näide toodud ühest juhuslikult säilinud dokumendist. NSVL saatkond Soomes on oma agentuuri kaudu saanud A. Rei 23. juuni 1960. a pöördumise Euroopa ühiskondlike organisatsioonide poole, milles ta taotleb raha Eesti Rahvuskomitee jaoks. Pöördumisele on lisatud Eesti Rahvuskomiteed juba toetanud asutuste loetelu. Et nende hulgas on ka parempoolseid, soovitatakse EKP Keskkomiteele seda fakti propagandatöös ära kasutada.¹

Välismaalt tulevate saadetiste jaoks oli EKP KK-1 oma sala-aadress. Hästi lühike: Tallinn. Postkast 21. See oli tinglik aadress, sellega tähistatud saadetised viidi Peapostkontorist kohe KK-sse ära. Olgu siinkohal tõsise jutu sisse toodud ka midagi koomilist. 1975. a suvel, seega stagna-ajal, kui kõik käis juba ligadi-logadi, üüris Peapostkontor postkasti 21 (juba reaalse postkasti) kodanik V-le, kes elas Tatari tänavas. Ja mitme kuu vältel, kuniks KK imestust hakkas avaldama, miks ta saadetisi ei saa, võttis üllatunud kodanik V oma postkastist välismaalt tulnud agentide saadetisi. Neid polnudki nii vähe. Näiteks 1962. a sai KK sellele aadressil 841 väliseesti trükist, küllap muid saadetisi peale selle. Muuseas, KGB-l oli taolisi tinglikke aadresse koguni mitu, ikka välismaalt tuleva posti jaoks.

1958. a toimus NL tsensuurikorralduses teatud detsentraliseerimine: kõigepealt antakse liiduvabariikidele tsenseerida NLiidust väljasaadetavad raamatud ja käsikirjad, seejärel ka N Liitu saadetav ukraina-, armeenia-, läti-, leedu- ja eestikeelne väliskirjandus. (Post ise liikus ikka Moskva kaudu, ainult keelamine-lubamine nihkus allapoole.)

Eestist väljasaadetava kirjanduse kontrollimine Tallinna tsensoripunktis algas 1958. a märtsikuu lõpus.

Algul käis tsensuurivalitsuse järeletsensuuri osakond postkontoris paari kuu kaupa külakorda. Alustas Adele Pöder. Tema oli selleks ajaks tsensuurivalitsuses kõige staažikam, tööle tulnud juba sõja ajal NL tagalas; ta oli pikemat aega olnud eeltsensuuri osa-

konna ülem. Tema järel käis tsensoripunktis Helene Matsel, enne sõda "Marhilevski nim. Kommunistliku ülikooli raamatukogu töötaja" Leningradis, alates 1944. a novembrist tsensor Tallinnas. Alates 1961. a on tsensoripunktis pidevalt tööl Asta Blumenfeld (tuli tsensuurivalitsusse 1959. a). 1965. a tuli postitsensuri ametisse Elvi Tilk. Temagi oli staažikas tsensor: alustas 1953. a raamatukogude kontrolli osakonnas, oli pikemat aega eriosakonna ülem. Tema tegevus on dokumentide põhjal jälgitav 1975. a-ni. Aga on teada, et ta tegutses selles ametis tsensoripunkti likvideerimiseni 1990. a.

Väljasaadetava kirjanduse kontrollimise eesmärgiks oli kontrollida eraisikute saadetud trükiseid ja käsikirju. Ei tohtinud saata seda, mis sisetsensuur oli ära keelanud – täiesti keelatud autorite teoseid ja keelatud raamatute nimestikes esinevaid trükiseid. Kuid keeld oli ka laiem. Ei tohtinud saata nummerdatud trükiseid, väljaandeid märkega "Tasuta", rajoonide ja linnade ajalehti (näit "Edasi", "Õhtuleht"), üldse seda perioodikat, mida tollase "Ajakirjandusliidu" nime kandva asutuse kaudu välismaale ei saanud tellida. See oli kummaline maailm, milles elasime. Tal olid koguni oma elised: meie võisime "Pikrist" nalja saada (kui seda leidsime), väliseestlane ei tohtinud.

Postkontoris mingeid teadaandeid kitsenduste kohta välja ei pandud, ametnik võttis kõik vastu. Kui aga tsensor leidis saadetisest midagi lubamatut, ei läinud see edasi, vaid põletati. Sellise panderolli saatja ja aadressaadi nime pidi tsensor üles kirjutama.²

10. aprillist 1958 on olemas aruanne tsensuri esimese 11 tööpäeva kohta. Selle ajaga kontrollis ta 3711 trükiteost ja pidas nendest kinni 231. Kõige enam oli konfiskeeritu hulgas linna- ja rajoonilehti (153 eks), ajakirju ("Pikker" ja "ENSV Tervishoid" 41 eks), täiesti keelatud autorite teoseid 9 ja keelatud raamatute nimestikesse võetutest 28 teost.³

1. jaanuarist 1. juunini 1959 kontrollis tsensor 10 857 postisaadetist, neis oli 32 240 trükist. Ta konfiskeeris 555 teost, nendest oli keela-

1 A. Rei kiri. – ERA F(PA), f 1, n 28, s-ü 4.

2 NSVL Glavliti ülem ENSV Glavlitele. 13. märts 1958. – ERA, f R-17, n 3-s, s-ü 35, l 1.

3 Aruanne 10. apr 1958. – ERA f R-17, n 3-s, s-ü 35, l 7.

tud kirjandust ja keelatud autorite teoseid 99.¹

Edaspidi hakkab panderolle välismaale minema üha rohkem, aga saatjatel on juba kogemusi ja äravõetud raamatuid jääb vähe- maks. Arvude näol oli see nõnda: 60ndate aastate keskpaigani igal aastal umbes 30 000 panderolli, 1969. a-st 40 000 piires, viimasel meile teadaoleval aastal (1975) 58 429 panderolli. Nende sees läks sel aastal välismaale ca 250 000 trükiüksust, millest vaid 1435 konfiskeeriti. Aruanded kinnitavad, et siit sinna läks saadetisi kaugelt üle kümne korra rohkem kui sealt siia tuli.

Tõsi, selle veerandmiljoni sees peetakse arvet ajakirjade-ajalehtede üksiknumbrite kaupa; on ka võimalik, et siia hakati arvama ka asutuste läkitusi. Kui silmas pidada, et saadetiste hari langes jõulueelsele ajale, paneb siiski imestama, kuidas üks tsensor kõige- gega toime tuli. Siiski, mõnikord tabab tsensori pilk panderollist kõrvalist. E. Tilk leiab 30. nov 1967. a E. Jaaksonile (Eesti saadik USAs) määratud ajalehtede vahelt kirja ÜRO peasekretärile U Thantile, milles palutakse Eesti vabastada kommunistlikust pörgust ja anda talle tagasi vabadus. KGB saab kirja oma kätte, informeeritakse EKP Keskkomiteed ja otseseid ülemusi Moskvas.² 1969. a püüab keegi Tartust samal viisil nõu- kogudevastase sisuga kirja Helsingisse toi- metada.³ Jällegi pärib kirja KGB, kõiki teisi informeeritakse paljusõnaliselt – näete, kui valvsad me oleme.

1981. a tuli raamatute väljasaatmisele olu- line takistus. Nüüd hakkas toll huvi tundma ka ristpaelsaadetiste vastu. NSVL MN mää- rusega kinnitatud uue tollitariifi⁴ keelatak- se kunstiteoste ja antiikesemete (ka raamatute) saatmine välismaale. Saata tohib vaid kultuuriministeeriumi loal ja makstes 100% tolli eseme väärtusest. See tegelikult

mujale suunatud määrus andis tänu kumma- lisele tõlgendamisele valusa hoobi ka "lihtsa- tele raamatusaatjatele" – näiteks tuliuee kunstiraamatu saatmisel tuli tema hind tolli- rahaks maksta. Mil määral see raamatute vä- lismaale saatmist pidurdas, selle kohta arhiivist andmeid ei leia.⁵ Eestisse saabuva eestikeelse raamatu kohapealne tsenseerimi- ne algas 1. novembril 1958.

NL tsensuurivalitsus argumenteerib I. Kä- binile adresseeritud kirjas tehtud soovitus järgmiselt: "Nimetatud väljaannete kontrolli- mine vabariigis annab EKP Keskkomiteele võimaluse täielikumalt kasutada seda kirjan- dust vastupropagandaks ja KGB-l kasutada seda operatiivesmärkidel. Peale selle eesti- keelse kirjanduse kohapealne kontrollimine annab meie arvates ENSV Glavlitile võima- luse otsuseid vastu võtta lähtudes kohalikest oludest ja konkreetsetest adressaatidest."⁶ (See tähendab – kellele kätte anda ja kellele mitte.)

Oktoobri algul 1958 korraldab NL tsen- suurivalitsus liiduvabariikide tsensoreitele instrueerimise ja saadab ka vastava "Instruk- siooni välismaalt saabuva ukraina-, armee- nia-, läti-, leedu- ja eestikeelse väliskirjanduse kontrollimiseks". Seda inst- ruksiooni ei ole arhiivist õnnestunud leida. Aga instruksiooni tuuma võtab ilmselt kok- ku NL tsensuurivalitsuse käskkiri nr 2 a-s-23. oktoobrist 1958.⁷ Käskkirja põhjanevust tunnistab see, et kõigis raamatute põletamis- aktides (vt illustr. käesoleva artikli juurde) viidatakse just temale kui alusdokumendile. Käsk oli lühike ja kõlas nõnda: "...võtta tar- vitusele abinõud, et üldiseks kasutamiseks ei lubataks väliskirjandust, mis sisaldab nõuko- gude- ja sotsialismivastast materjali." Mis see tähendab, mis on nõukogude- ja sotsialismi- vastane, seda otsustas tsensor. Muidugi koos- kõlastatult EKP Keskkomitee propaganda- ja

1 Tsensuripunkti tööst 1.I – 1.VI 1959. – ERA f R-17, n 3-s, s-ü 37, 137.

2 E. Tilga aruanne juulis 1968. – ERA, f R-17, n 3-s, s-ü 73, 11-5.

3 Postitsensuuri 1969. a aruanne. – ERA f R-17, n 3-s, s-ü 76, 19.

4 ENSV MN määrus nr 321, 15. maist 1981 NSVL tollitariifi rakendamise kohta. (Ei ole trüki- avaldatud. On saadud kasutada tänu Riigikantslei vastutulelikkusele.)

5 Kuigi see käesoleva artikli teemasse ei puutu, tuleb ometigi ära märkida, et praeguseks (1993. a algus) on meie oma Eesti Post ilma igasuguse tsensuurita välismaale raamatute saatmise hoopis välja suretanud.

6 ERA, f R-17, n 3-s, s-ü 35, 114-15.

7 ERA, f R-17, n 3-s, s-ü 35, 118-19.

1. juunil 1959.a.

T a l l i n n a s

Käesolev akt on koostatud Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Sõjaliste ja Riiklike Saladuste Hoidmise Peavalitsuse Ülema sm. Adams, A.M. ja eriosakonna juhataja sm. Tilk, E.G. poolt selle kohta, et põletamise teel on hävitatud NSV Liidu Glavliti Ülema käskkirja nr. 29-s, 23. oktoobrist 1958.a. alusel järgmised nõukogudevastase sisuga välismaised väljaanded:

Jrk. nr.	Seadetise nr.	Autor	Teose nimetus	Eks. arv
1	2	3	4	5
1.	-	R. Sepp	Eesti spordileksikon	1 eks.
2.	-	G.Suits	Eesti kirjanduslugu	12 eks.
3.	3892	G.Suits	Eesti kirjanduslugu	1 eks.
4.	856	G.Suits	Eesti kirjanduslugu	1 eks.
5.	39	G.Suits	Eesti kirjanduslugu	1 eks.
6.	-	A.Gailit	Leegitsev süda	3 eks.
7.	3266	M.Under	Kogutud luuletused	1 eks.
8.	290	M.Under	Kogutud luuletused	1 eks.
9.	-	M.Under	Kogutud luuletused	1 eks.
10.	-		Eesti lüürika	2 eks.
11.	357		Piibli raamat	1 eks.
12.	05436	M.Under	Südamik	1 eks.
13.	-		Eesti sport II	1 eks.
14.	2411	J.Aavik	7 kodumaa laulu	1 eks.
15.	-		Lugejalt kirjanikule	1 eks.
16.	516	B.Kangro	Taevavõtmed	1 eks.
17.	594	B.Kangro	Taevavõtmed	1 eks.
18.	-	J.Jaik	Kuldne elu	1 eks.
19.	46	V.Uibopuu	Janu	1 eks.
20.	497	V.Uibopuu	Janu	1 eks.
21.	-	E.Ilbak	Otsekui hirv kisendab	1 eks.

1	2	3	4	5
22.	-	L.Reiman	Rambivalgus süttib	2 eks.
23.	-		Üle maa ja mere	1 eks.
24.	102		Üle maa ja mere	1 eks.
25.	57		Üle maa ja mere	1 eks.
26.	-	J.Köpp	Mälestuste radadel	2 eks.
27.	-	A.Mägi	Ei lasta elada	1 eks.
28.	-	P.Krusten	Kaugelviibija käekõrval	1 eks.
29.	698	A.Mägi	Kiusaja	1 eks.
30.	7838	A.Mälk	Päike küla kohal	1 eks.
31.	4263	G.Helbemäe	Õekesed	1 eks.
32.	-	V.Uibopuu	Igavene küla	1 eks.
33.	-	B.Kangro	Pühapäev	1 eks.
34.	120	G.Helbemäe	Sellest mustast mungast	1 eks.
35.	-	R.Tagore	Aednik	1 eks.
36.	-	K.Rumor	Uned ja mured	1 eks.
37.	-		Ajaleht "Kodumaa"	1 eks.
38.	-	A.Kallas	Hinge sild	1 eks.
39.	-	M.Dijlas	Uus klass	1 eks.
40.	-	A.Teder	Ilusad päevad	2 eks.
41.	-	Ajakiri	"Valgus"	6 eks.
42.	-		Väiketrukis	1 eks.
43.	496	A.Kivikas	Tulililled	1 eks.
44.	418	A.Gailit	Kas mäletad mu arm?	1 eks.
45.	38		Kirjanikult lugejale	1 eks.

Käesolev akt on koostatud ühes eksemplaris, milline hoitakse Peavalitsuse eriosakonnas.

Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva
Sõjaliste ja Riiklike Saladuste Hoidmise
Peavalitsuse Ülem:

A. Adams
(A. Adams)

Eriosakonna juhataja:

(E. Tilk) *E. Tilk*

Juures oli:

A. Pöder

(A. Pöder)

agitatsiooniosakonnaga, ja kohaliku julgeolekuga.¹

EKP KK ilmutas väliseesti raamatu vastu üllatavalt elavat huvi: tema büroo arutas (selle artikli autorile teadaolevalt) väliseesti kirjanduse tsenseerimist 1961., 1967. ja 1972. a. Vaatame kohe järele, mida juhtival ja suunaval jõul oli öelda.

EKP KK büroo otsus 8. augustist 1961 toob selgitusi äsjatsiteeritud NSVL tsensuurivalitsuse käskkirjale. Kõigepealt korratakse seda, mida ütles NL tsensuuri käsk: "...välis-tada võimalus, et eraisikute kätte satuks nõukogude- ja kommunismivastane kirjandus" ja kohe saame teada, mis see on: "...mis propageerib

reaktsioonilist ideoloogiat kodanlikku elulaadi ja religioosseid vaateid

aga samuti välistada trükiteoste levik, mida annavad välja nõukogudevastased emigrantlikud organisatsioonid ja kirjastused."²

Vaatame kõigepealt, missugused olid "nõukogudesõbralikud emigrantlikud organisatsioonid ja kirjastused". Neid oli üksainus, ajaleht "Uus Ilm" nimelt. Jah, seesama, mis alustas ilmumist 1909. a ja mida ENE andmetel 1973. a trükiti 730 eksemplari. Postitsensuri aruannetest saame teada, et tervelt 500 eks sellest ajalehest (või lugeda ta ajakirjaks, sest teda ilmus 12 numbrit aastas) telliti Eestisse ja levitati siin. Küllap võis selles näha USA kommunistliku partei toetamist EKP poolt. Kuid vahetevahel läks seegi ajaleht ärapäletamisele. 1963. a nr 2 sellepärast "...kuna selles on "Pravda" juhtkirja tõlkele lisatud valed kommentaarid ja toodud "Abja internatsionaalse sõpruse klubi" kiri, aga sel-lisel klubi ei ole olemas".³ Ja 1971. a nr 10 sellepärast, et oli ära trükinud artikli "Vaba Eesti Sõnast".⁴ Kui juba sõbra käsi nõnda käis, mis siis teistest tahta. EKP KK büroo otsus 15. septembrist 1967⁵ näitab, et tema

keeld "nõukogudevastaste emigrantlike organisatsioonide ja kirjastuste" väljaannetele oli tõepoolest postitsensoreitele tegevusjuhiseks olnud: kuni 1967 ei tohtinud Eestisse tulla ükski selline raamat! 1967. a otsuse sisuks on 1961. a otsuse osaline muutmine. Nimelt loetletakse selles terve rida väliseesti kirjastusi ja organisatsioone, kelle väljaanded tohivad nüüd (muidugi i g a nimetuse puhul kooskõlastatult EKP KK propaganda- ja agitatsiooniosakonnaga) Eestisse tulla. Kirjastused, kelle väljaandeid äsjanimetatud tingimustel lubatakse (varem oli sisule vaatamata kõik keelatud), olid järgmised: Eesti Kirjanike Kooperatiiv (Rootsi, Lund), "Orto" (Kanada, Toronto), Eesti Raamat (Rootsi, Stockholm), Eesti Teaduslik Selts Rootsis (Stockholm), Eesti Kujutavkunsti Keskus (Rootsi, Örebro), "Mana" (Kanada, Toronto), Eesti Koolitoimkond USAs (New York), Rootsi-Eesti Õpperaamatufond (Stockholm) ja Eesti Ajaloo Instituut (USA, New York).

1944-1965 ilmus vabas maailmas 1439 eestikeelset raamatut (igaüks mahuga vähemalt 1 trükipoogen), perioodika peale selle.⁶ Loetletud kirjastuste langeb sellest 577 nimetust ehk 40%. Kõige enam ilmus raamatuid "Orto" (338 nimetust) ja Eesti Kirjanike Kooperatiivi (183 nimetust) kuluga. Kuid eesti raamatuid välja andnud kirjastusi, seltsi, koguni ühekordseid kirjastajaid oli aastail 1944-1965 kokku üle kaheksa. Ja kes nendest olid nõukogudesõbralikud?

Tsensoripunktis käis töö niimoodi.⁷ Peeti kolme kartoteeki, ühes "kuusnurgaga" (= keelatud), teises "kolmnurgaga" (= lubatud) raamatud, kolmas perioodika jaoks. Tsenso-ril oli mitu grammofoni ja magnetofoni; hil-jem ka videomagnetofon: oli vaja kuulata-vaadata ka audiovideomaterjale. Kui tuli uus raamat, luges tsensor selle läbi, koostas annotatsiooni ja esitas raamatu koos an-notatsiooniga tsensuurivalitsuse ülematele,

1 ERA, f R-17, n 3-s, s-ü 35, 137.

2 EKP KK büroo otsus; protokoll nr 58, § 4 (Op) 8. aug 1961. – ERA f (PA), f 1, n 5, s-ü 66, l 1-2.

3 Postitsensuuri aruanne 1963. – ERA f R-17, n 3-s, s-ü 50, l 14.

4 Postitsensuuri kuuaruanded 1971. – ERA f R-17, n 3-s, s-ü 85, l 49.

5 EKP KK büroo otsus; protokoll nr 49, § 6 (Op) 15. sept 1967. – ERA F(PA) f 1, n 5, s-ü 103, l 1.

6 V a l l o K e l d e r, Väliseesti raamat aastatel 1944-1965: Statistiline ülevaade. Diplomitöö. Tln, 1990. (Masinakiri, säilit TPÜ raamatukogunduse kateedris.)

7 E. Tõlga aruanne 1968. a. – ERA, f R-17, n 3-s, s-ü 73, l 1-5.

need omakorda EKP KK propaganda- ja agitatsiooniosakonnale. Jäi nii, nagu see ütles. See pidi muidugi palju aega võtma. Ei ole teada, kas tsensor oli panderollide läbivaatamisel seotud ka tähtaegadega. Konfiskeeritud raamatuid hoiti igaks juhuks kolm kuud, siis põletati. Tsensori tööruumi tohtisid tulla vaid kindlad töötajad rahvusvahelise posti osakonnast, nemad tõid uusi saadetisi. Enamik postiametnikke ei teadnud tsensoripunkti midagi (*resp* ei tohtinud teada).

1. novembrist detsembri keskpaigani 1958 kontrollis tsensor A. Pöder 992 väliseesti trükist, nendest konfiskeeris 873.¹

Kuid mis liig see liig. Nii totaalne tsensoritöö pidigi pahandusi kaasa tooma. Tõusis järjekordne rahvusvaheline postiskandaal, millele pidid reageerima NL Sideministrium ja ka tsensuur. 18. augustil 1959 saadab NL tsensuurivalitsus oma ENSV kolleegidele kaks lehekülge tähtitud panderollide numbritega, mis alates 1958. a novembrist Eestisse saadetud, kuid mis pole kohale jõudnud ja nüüd on NL Sideministriumile nende kohta reklamatsioonid esitatud. Antakse ka nõu: "Teil tuleb erilist tähelepanu pöörata tähtitud panderollides saabuva kirjanduse kontrollimisele ja mitte mingil juhul lubada põhjendamatuid vahelesegamisi."² Ei maksa NL tsensuuriametis näha õigluse jaluleseadjat. See oli niisama formaalne näpugaviibutamine. Seda näitab ka ENSV tsensuurivalitsuse vastus: meie tegutseme rangelt teie käskkirja nr 29-s alusel (see ju ütles, et ei tohi nõukogudevastaseid raamatuid sisse lubada) ja üldse – meie pole süüdi, et välismaalt saadetakse ENSVsse nii palju defektseid raamatuid. Ja

tähtitud panderolle konfiskeeritakse endiselt: 1961. a saabus 343 tähtitud panderolli, nendest konfiskeeriti või "adresseeriti ümber" 260. Kui liita arvud meie kättesaadavatest aruannetest 1959-1973, saame teada, et 15 aastaga tuli 33 285 panderolli. Tähtitud panderolle oli nende seas 7055 ja nendest omakorda 2357 ei jõudnud adressaadini (33,4%). Lihtpanderollide saatuse kohta arvet ei peetud, neid võis kergemini "teel kaduma minna".

Aruanded aastatest 1959-1973 näitavad, et keelatud trükiste osakaal edaspidi väheneb: 1959 saabunuist keelati veel 46,3%, 1973 tulnuist vaid 14,8%. Kuid nüüd tekib küsimus dokumentide usaldusväärsusest. Välispidiselt kõik klappib. Aruanded jaotavad trükiste saatuse nõnda: tuli sisse (1958.-1973. a 65 849 eks), saadeti edasi adressaatidele (47 731), konfiskeeriti ja adresseeriti ümber (18 118). Viimane arv (18 118 e 27,5%) siiski ei näita keelatud trükiste osa. Sest "adressaatidele edasisaadetud" trükiste seas on aasta-aastalt üha rohkem Keskkomiteele, Julgeolekule ja veel mõnele asutusele, koguni kindlatele "eriti võrdsetele" inimestele otse-sihitisega tulnud trükiseid, mille seas oli palju sellist (näiteks perioodikat), mis lihtkodanikuni ei jõudnud. Niisiis, arvud ei lase end jagada jah-ei põhimõttel kõigi inimeste suhtes võrdselt, vaid on "võrdsetele" ja "veel võrdsematele" lubatu mehhaaniline summa. Teiseks on küsimus eksemplaride-nimetuste vahekorras. Raamatuid võis olla palju lubatud, aga tsensuur oli tegelikult väga range, sest lubas läbi ainult üksikuid nimetusi. Võtame näiteks kolme aasta aruandearvud:

Aasta	Eksemplare			Nimetusi		
	Tuli	Lubatud	Keelatud arv %	Tuli	Lubatud	Keelatud arv %
1959	1199	736	463 38,6	201	88	113 56,2
1971	1636	1334	302 18,4	47	16	31 66,0
1973	1573	1266	307 19,5	49	17	32 65,3

1 ENSV Glavliti ülem I. Kübar NL Glavliti ülemale P. Romanovile 18. dets 1958. – ERA, f R-17, n 3-s, s-ü 35, 127-28. Kui protsenti arvutada, leiame, et see tuleb 88. Nagu raamatut nägid, nii ära keelasid. "Raudne eesriie" polnud abstraktne mõiste. Seda punusid keskkomitee hoolitseva pilgu all ka tsensorite lakitud küüntega näpud.

2 NSVL Glavliti ülemale asetäitja A. Ohhotnikov ENSV Glavliti ülemale A. Adamsile. – ERA, f R-17, n 3-s, s-ü 35, 198.

Arvud näitavad, et tsensuur on range ja keelab kaks kolmandikku sellest, mis tuleb.

Aga aitab arvudest. Püüdkem vaadata, mida tehti ja miks. Peamine oli selles, et võimumedhed kartsid väliseesti raamatut. Nende vastupropaganda oli naeruväärne. Kui sisulisi argumente ei olnud, jäi keelamine. Aga keelamisega taheti olematuks tunnistada kogu väliseesti kirjandus üldse.

1963. a esitas tsensuurivalitsuse ülem A. Adams EKP KK-le õiendi väliseesti kirjanduse kontrollimisest,¹ ilmselt seoses eelseisva EKP 14. kongressiga. Kui sellest kõrvale jätta tavakohane sõim ("fašistlikud elemendid", "ponnistavad asjatult oma jõudusid" jne) selgub, et kõige vastumeelsem on neile Eesti Kirjanike Kooperatiivi tegevus, "...mis koondab enda ümber kõige reaktsioonilised eesti emigrantlikud kirjanikud (Bernard Kangro, Arved Viirlaid, Arvo Mägi, Albert Kivikas, Raimond Kolk jt). Nimetatud kirjastuse tootmine on kaunis laialdane (viimase viie aasta jooksul ligi 150 nimetust, peamiselt ilukirjandus), mis koosneb, peale mõne erandi, kirjanike-kooperatiiviliikmete originaalteostest, milles esinevad suured poliitilised defektid". Nimetatud kirjastuse väljaannete hulgas on sellised ultra-reaktsioonilised raamatud nagu A. Kivikase romaan "Kodukäijad", A. Viirlaiu romaanid "Vaim ja ahelad", "Ristideta hauad", "Seitse kohtupäeva", V. Õuna raamat "Viis paari susse", B. Kangro romaan "Tartu" jt. Reaktsioonilisi raamatuid avaldavad ka teised emigrantlikud kirjastused nagu näiteks kogumik "Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas" (ilmus üksikkõidetena juba 1958. aastast, kirjastus EMP; tegelikult 1954. a –K. V.), "Eesti saatusaastad 1945-1960" (kirjastus EMP), kogumik "Jaan Tõnisson" (kirjastus "Vaba Eesti"), aastaraamat "Väliseestlase kalender" (kirjastus "Vaba Eesti Sõna" USAs), E. Laamani raamat "Eesti iseseisvuse süünd" (kirjastus "Vaba Eesti"). Kogu see reaktsiooniline kirjandus suunatakse vabariiki osaliselt massitiraazidena (Ei oska arvata, mis sellega mõeldi. Vist paljude eksemplaride üheaegset saatmist ühele adressaadile. –

K. V.), osaliselt eraisikutele adresseeritud panderollidena. Massitiraazide saatmist praktiseerib eriti kirjastus Eesti Kirjanike Kooperatiiv, kes adresseerib oma tootmise eesti kirjanikele, koolidele, raamatukogudele. Samuti tuleb igal aastal USAs sadades eksemplarides "Väliseestlase kalender", mida adresseeritakse sidejaoskondadele ja avalikele raamatukogudele. ...Mõnikord saadab kirjanike kooperatiiv massitiraazide maskeerimiseks oma tootmise reklaamifirma "Reclamservice" kaudu. Peale selle on nimetatud kirjastuse tegelastel kohalike elanike seas oma eriline korrespondentide võrk, mis igapäev koosneb 5-10 inimesest, kellele saadetakse süstemaatiliselt kirjastuse uudisteoseid. Eriti aktiivselt kasutavad seda kanalit H. Mäelo, H. Rajamaa ja B. Kangro. ...Viimasel ajal on märgata emigrantlike ideoloogide (M. Üürrike, I. Iliste jt) püüet luua kontakte eesti nõukogude kirjanike ja ühiskonnategelastega (U. Laht, R. Hiir) raamatute saatmise kaudu.

Tsensoripunkti aruanded 1961. ja 1962. a ütlevad otsesõnu välja selle, mis KK büroo otsuses 1961. a kaudselt sõnastati: "Nimetatud kirjastuste (Eesti Kirjanike Kooperatiivi ja "Vaba Eesti" –K. V.) kogu tootmise konfiskeerimine tunnuse põhjal "reaktsioonilise kirjastuse väljaanne", silmas pidades, et nad avaldavad väga harva raamatuid poliitiliste defektideta."² Eesti Kirjanike Kooperatiivi ja "Vaba Eesti" väljaanded moodustasid konfiskeeritud raamatutest 1961. a kolmandiku, järgmisel aastal koguni poole. Kahe nimetatud kirjastuse järel tulevad teiste kirjastuste väljaanded, millel ikkagi küljes "poliitilised defektid" – nad moodustavad kolmandiku konfiskeeritust. Suuruselt kolmanda rühma konfiskeeritud väljaannetest moodustavad ajalehed ja ajakirjad. Eraisikutele saadetavat neid harva, teatab aruanne – kõige enam adresseeritakse neid EKP Keskkomiteele (postkast 21). Neljanda rühma konfiskeeritavast moodustavad usulised väljaanded. Nende hulgas palju Kanadast saadetavaid magnetofonilinte "baptistide usulise propagandaga, mis adresseeritud eraisikute-

1 Õiend eesti emigrantliku kirjanduse kontrollimisest, (Dateerimata.) – ERA F (PA) f 1, n 280, s-ü 26, 145-47.

2 Postitsensori aruanne 1962. – ERA F (PA) f 1, n 280, s-ü 26, 15.

le-baptistidele, kes vastavad oma innustajatele samasuguste saadetistega".

Nopime aruannetest veel raamatuid, mida eriti kardeti. Muuseas, alates 1963. a hakkas tsensor eriti ohtlikke raamatuid tähistama kahe "kuusnurgaga". Need läksid kõik vaid Keskkomiteesse ja julgeolekusse. Mis üle jäi – põletati.

On selge, et "kuusnurgade" arvu (= keelamise ranguse) määras seesama KK. Nimetatud olid A. Kivikase "Kodukäija", B. Kangro "Kivisild", A. Kalmuse "Õõ tuli liiga vara", M. Raamoti "Minu mälestused", A. Viirlaiu "Kustuvad tuled", K. Pusta "Saadiku päevik", A. Rei "Mälestusi tormiselt teel", koguteos "Tammine rahvas", J. Mihkelsoni "Vaaraod, püramiidid ja sputnikud", E. Sandeni "KGB kutsub Eve", K. Ainveri "Ainult üks aasta", B. Kangro "Puud kõnnivad kaugemale" (seda raamatut tuli 1969. a 19 eks, 4 said KK ja KGB, ülejäänud põletati), E. Nõu "Pidulik marss" (kõik KGB-le), V. Mettuse "Mask ja nägu" (selle raamatu puhul šokeerib tsensorit see, et selles meenutatakse nõukogude tsensuuri 1941. a), V. Uibopuu "Lademed", H. Nõu "Tiiger, tiiger"...

Nüüd sellest, mis sai "üldiseks kasutamiseks piiratud" raamatutest. Umbkaudu kolmandik nendest "jaotati ümber". Algul oli KK ja KGB osa väiksem: 1959. a 5 kuuga võttis KK omale 16 raamatut, julgeolekule andis vaid 2. Siis mõlema isu kasvab: 1967 saab KK 846, KGB 776 trükist (siin on sees ka ajalehed üksiknumbrite arvepidamises). Kuid kinnipeetud trükiseid said ka raamatukogud. Algul (1958-1961) oli neid kaks – Fr. R. Kreutzwaldi nim Eesti NSV Riiklik Raamatukogu (sai 1959. a 94 trükist) ja Kirjandusmuuseumi arhiiviraamatukogu Tartus (sai samal aastal 27 raamatut).

Muidugi seisab saadud kirjandus mõlemas raamatukogus erihoius. 1961. a jääb erihoid ainult Riiklikku Raamatukogusse. Sellise otsuse teeb eespool nimetatud KK büroo. Büroo otsusele lisatud õiendist saame teada, miks: väliseesti raamatu saatmine mitme raamatukogu erihoiuosakonda raskendas kontrolli nende kasutamise üle.¹ Tõepoolest,

kui rahva hulgas hakkas käskkirjalistena ringlema näiteks Underi luuletusi, tee siis kindlaks, kummast raamatukogust nad levima hakkasid (juhul, kui mõlemas oli Underi luulet lugeda antud, sest erihoiuosakonnas pandi kirja kõik: kasutada antud raamat, selle saanud lugeja, kuupäevad, vastav lubakiri).

1972. a EKP KK büroo otsus teeb järgmise muudatuse: ühe "kuusnurgaga" raamatud tohivad raamatukogude erihoius olla, aga eriti ohtlikud, need kahe "kuusnurgaga" – nende jaoks tuli asutada "eriline kinnine fond" (KK sõnastus). Algul pidi selle saama Riiklik Raamatukogu, kuid 18. sept 1972. a saab selle ENSV Teaduste Akadeemia Teaduslik Raamatukogu.

Keskkomitee büroo lubab kahe kuusnurgaga raamatuid kasutama vaid Sõprusühingu pressigrupi liikmeid, teised tohivad neid kasutada vaid Keskkomitee välissuhete osakonna juhataja loal.²

"Eriline kinnine fond" saab TA raamatukogus teoks siiski alles 1974 ja siis on siin koos nii ühe kui ka kahe kuusnurgaga väliseesti raamatud. 1974 saadakse keskkomiteest 1225 eestikeelset raamatut, needsamad, mida KK oli varem omale võtnud. See osakond kasvab ka edaspidi konfiskeeritud raamatute arvel (viimati ilmselt 1985. aastal). Sellel kollektsioonil on kümme eriti kangete lubakirjadega kasutajat, igaihe puhul ka kirjas, miks talle seda kirjandust vaja läheb. Kuid selles pole midagi üllatavat: juba 1969 teatab NL kultuuriministri J. Furtseva käskkiri, milleks raamatukogude erifondidele on välismaist kirjandust vaja – vastupropaganda tegemiseks. Teistele mitte anda.

70ndate aastate keskel hakkavad nõukogude repressiivorganid, sealhulgas ka tsensuur, oma taktikat muutma.

Tsensuur kasvatab omale tiivad ja hõljub kaitsevaimuna meie kohal: enam ta ei tegele "ideoloogilise vahelesegamisega", tema hoopis "võldib väärinformatsiooni, mis võib desorienteerida avalikku arvamus" (1974. a tsensuurivalitsuse uuest põhimäärusest), ta ei keela raamatute trükkimist, vaid "kontrollib

1 Õiend EKP KK otsuse juurde 8. aug 1961. –ERA F(PA) f 1, n 5, s-ü 66, 13-4.

2 Otsust on refereeritud: ERA f R-17, n 3-s, s-ü 78, 140 – 41.

3 ERA f1797, n 5-s, s-ü 33, 11-2.

rangelt kirjastamisõigust", isegi tsensor pole enam tsensor, vaid toimetaja.

Ka postitsensuur peitub "rahvusvaheliselt tunnustatud reeglite" taha. 1973. a saadab NL tsensuur ENSV kolleegidele niisuguse templi:²

Vastavuses Maailma Postikonventsiooniga (paragrahv 29)

panderollist eemaldatudnim.

Kuupäev
Allkiri

Selle juurde ka kasutamiseõpetuse: tempel lüüa nendele panderollidele, mille sisust osa on ära võetud. Äravõetud trükiseid mitte nimetada, märkida vaid nende arv. Vaevalt seda templit küll palju kasutati, sest enamasti kõrvaldati kogu saadets.

Maailma Postikonventsioonis (1964. a Viini redaktsioon) on tõepoolest olemas paragrahv (mitte 29, vaid 28), mida annab väga-väga venitades tsensuuri kasuks pöörata: ei tohi saata **esemeid**, mille sissevedu sihtkohtadele on keelatud. Kui sellised esemed on sihtkohas siiski vastu võetud, toimitakse nendega vastavalt maal kehtivatele **seadustele**. Saatjamaad tuleb informeerida, mida valesti saadets esemetega ette võeti.³ Siin annaks vastu vaielda küll: seaduses mainitud **ese** on antud juhul raamat, aga **raamatute** sissevedu pole NL kunagi keelanud. Edasi – kus oli NL **seadus**, mis rääkis trükiste konfiskeerimisest ja põletamisest? Sellist polnud. Ja kas meie post teatas Rootsi või Kanada postiametile, et konfiskeerisime ja põletasime teie poolt valesti lähetatud Piibli? Ega ei teatanud. Millega siis üldse postikonventsiooniga vehelda?

Samasugust seaduslikkuse sildi taha varjumist kujutab endast ka juba eespool mainitud raamatute väljasaatmist puudutava tollitariifi rakendamine 1981. aastal. Nüüd teatatakse esmakordselt avalikult, mida N Liitu saata ei tohi: "Trükiteoseid, ...mis sisaldavad andmeid, mis võivad teha kahju riigi

poliitilistele ja majanduslikele huvidele, riiklikele julgeolekule, ühiskondlikule korrale, tervishoiule ja elanikkonna moraalsusele." Kas selle loetelu alusel hakati väliseesti raamatut kimbutama rohkem või vähem, seda ei saa me enne teada, kui ära viidud arhiivimaterjalid tagasi on jõudnud.

Tsensuurivastases võitluses (mis on täiesti omaette teema) saavutati väliseesti raamatu väljatulek erifondist ja kõigile kättesaadavaks muutumine. See juhtus 1988. a lõpul. Ja oli täiesti loomulik arvata, et edaspidised saadetsed välismaalt ei lähe erihoidu. Aga läksid küll. Sest 21. detsembril 1988 võttis NL MN vastu määruse, mis sisaldas muudatusi sisse- ja väljavedude kohta. Ja järgmise aasta algul, 13. jaanuaril 1989, kehtestas sama määruse ENSV MN.⁴ Ebameeldivalt üllatunud raamatukogud ja rõõmutsev tsensuur võisid sellest lugeda endist keeldu: "...on keelatud sisse tuua ... trükiseid, mille eesmärk on nõukogude riikliku ja ühiskondliku korra õhnestamine, territoriaalse terviklikkuse, poliitilise sõltumatuse ja riikliku suveräänsuse rikkumine..." Jne. Niisiis kadus erihoid selleks, et kohe uuesti tekkida. Küllap nimetatud määruse kehtestamine ENSV MN poolt andis tunnustust võitlusest, mis siis käis. Aga õnneks ei olnud tsensuurivastase lõpp kaugel. Ta kadus järk-järgult ehk nagu üks populaarne mees kujukalt väljendus – visinal. See juhtus 1990. aastal.

Postitsensuuri kaudu tulnud väliseesti raamatu saatuse oli sama, mis Wandradt-Koelli katekismusel: mõlemad trükiti kaugel ja toimetati missioonitundest ajendatuna kodumaale. Mõlemad keelati ja hävitati. Mõlema tähtsus on ülisuur (Wandradt-Koelli katekismus oli esimene, teedrajav, väliseesti raamat oli tsensuurivaba, vabanemislootust sisendav), kuid kumbki ei jõudnud oma adressaadini. Praegune jõudmine on juba hiline jõudmine, sest igal raamatul on oma aeg.

1 ENSV tsensuurivalitsuse aruanne 1975. – ERA f R-17, n 3-s, s-ü 98, 12.

2 NL Glavliti 2. valitsuse ülem N. Sakontikov ENSV Glavliti ülemale A. Adamsile 22. juunil 1973. – ERA f R-17, n 3-s, s-ü 89, 142-43.

3 Ustav, konventsija i soglašenija Vsemirnogo potštovogo sojuza. (Vena, 1964). M, 1965, lk 84-85.

4 "ENSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja", 3. veebr 1989, art 69.

Ent see käib, nagu öeldud, raamatu kohta, mis tsensori haardesse sattus. Selle kõrval oli samal raamatul teine tee – käest kätte, tuttavalt tuttavale. Sellisel illegaalsel levikul oli tohutu mõju just hetkesobivuse seisukohalt. Sellest kirjutaski B. Kangro 1959. a: "Kodumaa aga sai teadlikuks vaba eesti kirjanduse olemasolust ja selle suur arvulinegi ülekaal, kuigi teoseid endid oli raske kätte saada, tõstis kodumaal vintsutatud inimeste iseteadvust ja lootust. See peatükk aga pole sugugi veel lõpul ja hädaohhtlikult vara on sellega ühenduses kõiki teadaolevaidki asjaolusid puudutada. Igatahes on juba mõnda aega pagulaslugejaskonna kõrval ka okupeeritud kodumaal viibiv lugejaskond."¹ Kuidas eesti raamat seda teed pidi levis, seda on vaja hakata kirja panema.

Kui tsensuur on kurjast ja kord ilmunud raamatute keelamine taunitav, raamatute põletamine kuritegu (vaata, oh lugeja, siia lisatud koopiat ühest põletusaktist, siin on kõik olemas, nimed ja allkirjad; sulg tõrgub seda kirjeldamast), siis p o s t i tsensuuri puhul

lisandub veel üks tahk, labane ja madal – see oli vargus. Kõrged eesmärgid taandusid oi kui madalale. Mida arvata järgmisest: 1965. a tuli USAst 86 eksemplari George Madisoni romaani "Looduse ja kulla kutsel", ilmunud 1964 New Yorgis kirjastuse "Kultuur" väljaandel. Raamatud olid saadetud kindlatele külaraamatukogudele. Raamat sai "kolmnurga", ta oli lubatud. Mis muud, kui saada nendele, kellele määratud. Aga ei. Keskkomitee "jaotas raamatu ümber" ja hoopis nõnda: Keskkomiteele 15, Kultuuriministeeriumile 25, Julgeolekule 10, Teaduste Akadeemia raamatukogule 5, Kirjandusmuuseumile 2". Ülejäänud konfiskeeriti ja põletati.² Ja mis edasi sai? Keskkomitee poolt 1974. a TA raamatukogule üleantud raamatute hulgas pole ühtki eksemplari seda raamatut; Siseministeeriumi arhiiv, mis KGB dokumendid üle võttis, teatab, et tema kätte pole jõudnud **mitte ühtegi** väliseesti raamatut, mis postitsensuurist sinna jõudis. Ja varastatud raamatute loetlemist võiks jätkata. Ent aitab sellest kõigest.

1 Bernard Kangro, Sada raamatut. Kokkuvõtteid ja mõtisklusi. – "Tulimuld", 1959, nr 4, lk 289-303.

2 Postitsensuuri aruanne 1965. – ERA fR-17, n 3-s, s-ü 59, 15.

HASSO KRULL

POSTSTRUKTURALISTLIKUD MEETODID KIRJANDUSE KÄSITLEMISEL II

4. loeng

Moodsas mõttes ja eriti moodsas prantsuse mõttes on eriline koht alati olnud *teise*-kontseptsioonidel. Mõiste "teine" (*l'autre –the other –der Andere*) on algupäralt põhiliselt hegellik (vrd "Vaimu fenomenoloogia" käsitusi eneseteadvuse, *Selbstbewußtsein*'i tekkimisest, isanda ja orja dialektikast, tunnustamisvajadusest), kuid nii, nagu teda kasutatakse praegu, on ta tarvitusele tulnud alles pärast eksistentsialiste (osalt küll juba Sartre'i analüüsides). Kõiki eri tarvitusi läbi joosta mina ei suudaks, ja võib-olla see polekski hea, liiga ammendav ülevaade takistab mõiste omandamist ja iseseisvalt kasutama õppimist.

TEINE – see on kõige üldisemas, kõige laialihhaaravamas või kõige kitsakskoondavas mõttes miski, mis asetub subjekti kui enese-identsuse vastaspoolele, on tema olemasolu ja enesetunnetuse tingimus, teatav miski, mis metafüüsistlike tehete kaudu on küll pikkamööda sisestatud, kuid kunagi mitte täielikumalt assimileeritav, kui see sünnib Hegeli *Aufhebung*'i-liikumises. Teine on üleolev, äärmine, ligipääsmatu, väljaspoolne, mitte-mina, mitte-sama-mis-mina. Samasus on teatav element, teatav mõistelistele toiminguks keskkond, milles kehtestuvad kõik identsused ja erinevused nii, nagu vaim neid näeb ja nagu ta neid üksteisele ja endale vastastikku viitama paneb. Teine (teistsugusus) seevastu on üdini erinev, täiesti väljaspoolne; suhe teisega radikaalses tähenduses ei saa kunagi olla "puhtalt" enesekohane, enesele-viitav, samasuse õndsuses suplev. Teise erinevus samast on sügavam ja äärmisem kui ükski erinevus samasuse enese ringi sees.

TEINE, see võib olla:

- teadmatuse, seletamatuse;
- mitteteadvus (psühhoanalüüsis);
- materia;
- teine inimene;

- tähistaja (strukturealismis);
- keha;
- võõras kultuur (antropoloogias);
- hullumcelsus (Foucault'l);
- kastreeriv isa (Lacaniil);
- naine (feministlikus kriitikas);
- surm;
- loodus;
- maa.

Ühesõnaga, kõik läbipaistmatu ja vastas-mõjuline.

Derrida grammatoloogias on teiseks kõigepealt muidugi KIRI kui väljaspoolne ja eba-ideaalsus *par excellence*. Uuema prantsuse mõtte põhijooneks on, et tahetakse leida taandamatut erinevust samasuses eneses, niisugust teist, mis tegelikult "väljaspoolse" on olemas juba "seespoolse" enese sees, töötades temas ja olles õieti tema liikumise avastamatuks allikaks: niisugused ongi "ürgkiri" (*arche-écriture*), "erinevus" (*différence*), *gramme* ('joonetõmme'), "jalg" (*trace*)jne Derridal.

"Grammatoloogias"-raamatu Iosa 2. peatüki lõpus (alaptk "Väljaspoolne ja seespoolne", iseloomuliku sissekirjutatud mahakriipsutusega pealkirja tekstis) leiame omapärase analüüsi *phoné*'st ja Saussure'i "akustilisest kujundist", mis jõuab välja jäljekontseptsioonini. Püüame seda analüüsi põgusalt jälgida:

"Ühelt poolt see fooniline element, see liige, see täidetud, mida nimetatakse meeleliselt tajutavaks [*sensible*], ei saa ilmuda niisugusena ilma, et poleks erinevust või vastandust, mis annab talle *vormi*. Selle poolt ongi oluline pöörduda erinevuse poole, kui võrd see tähendab foonilise substantsi redutseerimist. Erinevuse ilmumine ja funktsioneerimine eeldab siin ürgset sünteesi, millele ei eelne enam mingit absoluutset lihtsust. Selline ongi **ürgne jälg** [*trace originai-*

re]. Ükski erinevus ei tee oma tööd, ükski tähendus ei ilmu, ilma et teda enne ei peetaks kinni ajalise kogemuse minimaalses ühikus, ilma et ei toimiks jälg, mis teist alal hoiab kui teist samasuses. Siin pole tege- mist mitte juba loodud erinevusega [*différence constituée*], vaid pigemini, ja enne igasugust sisu määramist, selle puhta liikumise- ga, mis erinevuse loob. (Puhas) jälg ongi erinevus. Ta ei sõltu mitte mingistki meelelisest täidetusest, olgu see kuuldav või nähtav, fooniline või graafiline. Ta on, vastu- pidi, sellise täidetuse tingimus ise."

Oma jälje-kontseptsiooni esiletoomiseks analüüsib Derrida Saussure'i ideed "akustilise- st kujundist":

1. Akustiline kujund (*image acoustique*) on see, mille kohta Saussure pakub välja uude- se nimetuse "tähistaja" (*signifiant*).

2. See tähistaja, akustiline kujund, on see, MIDA kuulatakse. Ta ei ole aga mitte kuul- dav heli, vaid heli kuulumine, see kuju, mis helil on teda kuulates, ja mitte heli kui teine, kui väljaspoolne.

3. "Akustiline kujund on heli ilmumine [*l'apparaître du son*], ja see on midagi täiesti muud kui ilmuv heli [*le son apparaissant*]" ("Grammatoloogias"). Heli ilmumine on fe- nomenaalse struktuuriga ja kuulub valda, mis radikaalselt erineb reaalse heli vallast maail- mas.

4. "Seda peent, kuid absoluutselt otsusta- vat heterogeensust suudab jaotada ainult fe- nomenoloogiline reduktsioon."

5. Akustiline kujund on meeleline. Ta on "meeleline aine", mis on juba läbi elatud ja seesmiselt kujundatud (nagu *hyle/morphe*- struktuur Husserlil). Kuid ta ei ole –ehkki Saussure teda nimetab ka "psüühiliseks ku- jundiks" –mingi seesmine reaalsus, mis vast- tanduks ilmuvale helile enesele kui välisele reaalsusele. Sest kuigi *hyle/morphe*-struktuur on elava kogemuse koostisosa, ei ole ta ise mingi realiteet. Ta ei kuulu ei maailma ega elamuse enese valda, vaid on "elamuse mit- tereaalne komponent".

6. Derrida ütleb nüüd, et just "selle jälje" ja "selle muljendi" ala kui elamuse tempora- lisatsioon, mis ei kuulu õieti ei maailma ega "teise maailma", ei ole õieti ei heliline ega valgusline, ei asu ei ajas ega ruumis, ongi ala, kus "erinevused elementide vahel ilmuvad

või õigemini loovad need elemendid, pannes nad esile tulema kui sellised ja luues tekstid, ahelad, jälgede süsteemid".

7. "Kuuldamatu erinevus ilmuva ja il- mumise vahel on kõigi teiste erinevuste tin- gimus, kõigi teiste jälgede tingimus, ja on ka ise juba jälg."

8. Selline jälg on niisiis Derridal "*tähen- duse absoluutne algupära üldse*". Mis ühtlasi tähendab, et niisugust algupära ei olegi, kuna see jälg alles avab ilmumise ja tähistamise võimalused, algupära on aga "esimene ilmu- mine" ja "esimene tähistamine".

9. See jälg pole niisiis ei reaalne ega ideaalne, meeleline ega vaimne, ei ole õieti ei läbipaiste- vahenduslikkuse ega läbipaistmatus- te energia. Ja kuna ta eelneb kõigile neile eris- tustele, eelneb nii helile kui valgusele, kas ongi siis enam mõtet kehtestada "loomulik- ku" hierarhiat "helilise muljendi" ja "nägelik- ku (graafilise) muljendi" vahel?

10. "Graafilist kujundit ei nähtagi; ja akus- tilist kujundit ei kuulda. Hääle täistüksuste vaheline erinevus jääb kuulmatuks."

*

Võib siis õieti öelda, et klassikalises mõttes teist Derrida grammatoloogias ei olegi. Võib- olla oleksid Derrida enese arusaamad kõige lähedasemad Emmanuel Levinase omadele, kellest Derridal on kirjutus kogumikus "Kiri ja erinevus" (1967). Derrida kirjeldab seal, missugune peaks Levinase järgi olema "koh- tumine absoluutselt-teisega":

"Milline on siis too kohtumine täiesti-tei- sega? Ei representatsioon, ei limitatsioon ega mõisteline suhe samasusega. Mina ja teine ei lase kumbki kumbagi iseendast üle ulatuda, ei lase end totaliseerida läbi suhte mõiste. Ja seda kõigepealt seetõttu, et mõiste (kee- le aine), mis kogu aeg on antud ära teisele, ei saa teise kohal sulguda, teda mõisteliselt kok- ku võtta. Kuna keele ürgse suuna avab datiiv- ne [*dativus*, ld k 'andmine'] või vokatiivne [*vocativus –vocatus*, 'kutsumine'] dimen- sioon, ei saa ta ilma vägivallata lasta end kokku võtta ja teisendada (ümber suunata) akusatiivsesse [*accusativus –accusatio*, 'süüdistus'] või atributiivsesse [*attribuo*, 'osaks andma, määrama'] dimensiooni. Keel

ei saa niisiis totaliseerida iseenda võimalik-
kust ega kokkuvõtvalt mõista iseeneses
omaenda algupära või oma eesmärki."

Leiame, et Derrida arutlusel Levinase üle
on puutepunkte eelpool esitatud jälje-kont-
septsiooniga.

Keele suhe teisega on Derridal (gramma-
toloogia-perioodil) jälje-suhe. Jälg, nagu üt-
leb Derrida, on see, mis "teist alal hoiab kui
teist samasuses", kujutades endast nii tähen-
dust-edasilükkavat "ajalise kogemuse mini-
maalset ühikut".

See läheb Levinasega selles mõttes hästi
kokku, et sellise grammatoloogilise arusa-
mise puhul keeltes ei saa keel tõepoolest
"totaliseerida iseenda võimalikkust" ega

"mõista iseeneses omaenda algupära". Kui-
võrd märgi kui tähendusliku põhiühiku enese
loob alles teise-jälgede mäng, liikumine ja
kokkuhakkamine, – on idee teise ärasulatami-
sest mõistes, või ka keele enese (kui omaenda
teise) lahustamisest selles, tegelikult mõttetu.
"Puhas jälg" kui "erinevus" jääb paratama-
tult taandamatuks. Mõistel polegi assimilee-
rimisvõimet, vaid hoopis mänguvõime.

Meenutame: "(...) Erinevuse ilmumine ja
funktsioneerimine eeldab siin ürgset süntee-
si, millele ei eelne enam mingit absoluutset
lihtsust. Selline ongi ürgne jälg."

See "ürgne süntees" teeb teise assimileeri-
mise juba ette võimatuks.

BEN OKRI

LUULETAJATEST JA NENDE VASTASTEST

*Luuletaja on rohkem see, kes inspireerib,
kui see, kes on inspireeritud.
Paul Eluard.*

ÜKS

Maailm, milles luuletajal tuleb elada, ei pruugi
tingimata poeesiale ainet anda. Maailm
hakkab luuletajale vastu. Ainult vormimise ja
otsimise tulemusel saab maailm laulu ja me-
tafoorivahenditega teiseks muudetud.

Seega ei olegi üllatav, et luuletajad näivad
olevat maailmaga vastasseisus. Luuletajatel
on vaja olla ärkvel öösel, kui ülejäanud
maailm magab; luuletaja peab elama kumma-
listes nurgatagustes, kus öeldakse olevat Tao
asupaik; luuletajal on vaja viibida paikades,
kus ämblikud sepistavad vaikides omi võrke,
ning rentsliite läheduses, kus meie unelmate
pahupooled mädanevad. Luuletajatel on vaja
elada seal, kuhu teised vaadata ei soovi, ja
neil on vaja teha seda sellepärast, et muidu ei
saaks nad laulda meile meie elu kõigist var-
jatud ja avalikest valdkondadest. Nad peavad
olema mitmetähenduslikud kujud reaalsuse
kesksetel maskipidudel, et panna meie jaoks

täielikult kirja jumaluse hirmsa ja hurmava
tantsu kujuteldamatud dimensioonid.

Igapäevaste sündmuste võimsad tõusu-
veed volavad ühes suunas, luuletaja peab
liikuma teises suunas – mõnikord otse neile
vastu, teinekord põikama neid vaevu riivates
üle hommikuste inimlainete. Luuletaja näib
olevat maailmaga vastasseisus, sest meil on
vaja, et ta näitaks meile pidevalt meie piiride
petlikkust, meie kuningriigi tõelist ulatust.

Luuletaja muudab maa emaks, taevast
saab vari, päikesest salapärane jumal ning
pragmaatikud hakkavad pahandama: nad ta-
havad, et maailmal oleks ainult üks nimi, üks
vorm. Luuletajate, tegelikkuse ümberkujun-
dajate vastased on need, kes ei taha näha
tegelikkuse muutlikku olemust, need, kes ei
suuda taibata, et on olemas palju erinevaid
tegelikkusi. Seadused ei seo meie kujutelmi.
Nii palju, kui on olemas erinevaid elusid, on
olemas ka erinevaid maailmu. Küsimus ei ole
mitte neis inimestes, kellel puudub kujutlus-

võime, sest ka see seisukoht on eksiarmamus; kujutlusvõime on olemas meil kõigil, kuid vähesed kasutavad seda. Küsimus on neis, kes kardavad kujutlusvõime piiritust; kardavad neid, kes pidevalt laiendavad võimalikkuse piire, neid, kes lakkamatult muudavad oma unistustes maailma ja taasleiutavad eksistentsi; neid kaose ja kaardistamata alade rajajooone asukaid. Luuletajate vastased on need, kellel ei ole tõelist religioosset mõtlemist – ja selle all ei mõtle ma institutsiooniks muudetud religiooni. Selleks et olla tõeliselt religioosne, on vaja hirmu, kaastunnet, kujutlusvõimet ja usku rohkem kui kolmesse mõõtmesse. Religioon puudutab meid seal, kus kujutlusvõime sulandub jumalikkusse. Luule puudutab meid seal, kus religioon on lahutamatu terviklikust inimlikkusest. Taevast ei saaks olla mingit luulet. Seesama kehtib pörgu kohta. Luule on võimalik ainult seal, kus taevast ja pörgu on surelikus vormis segunenud.

Luuletaja on maailmaga vastasseisus, sest ta ei suuda leppida arusaamaga, et olemas ongi ainult see, mis näib olemas olevat. Elias Canetti kirjutas kusagil, et "poeetide aimused on Jumala ununenud seiklused". Luuletajad ei ole tegelikult maailma tunnustamata seaduseandjad. Nad ei tule, kivitahvlid käes, ega kõnele Jumalaga. Nad kõnelevad meiega. Loomes kõneleb nendega. Nad kuulavad. Sõnade abil loovad nad unistustest uue maailma. Intuitsioon, mis saab pärineda üksnes jumalate salasuudest, saadab neile terve elu, looduse ning igasuguste nähtavate ja nähtamatute toimete kaudu sõnu. Tormid räägivad nendega. Äike hoiab neid oma hinguses. Inimkannatused kihutavad neid igavesti tagant. Lilled panevad liikuma nende sule. Sõnad ise räägivad nendega ja kutsuvad esile uusi sõnu. Luuletaja on teadvuse piiride laiendaja. Luuletaja tajub nende piinu ja ühendab need lapsepõlve kõigi ununenud tundeliigutustega. Luuletajate suu läbi kõnelevad meie elu igatsused.

Maailma seadusandjad võtavad maailma nii, nagu see on. Neile ei meeldi saladused, sest saladusi ei saa kodeerida, ei saa seadustada, ning imele ei saa anda seaduse jõudu. Ja nii patrullivad need seadusandjad nähtuste tunnustatud piiridel. Poliitikud, riigipead, sõdurid, rikkad, vägevad, kuningad, usutegelad

– kõik nad peavad endid selle maise kuningriigi monarhideks. Nad räägivad meile faktidest, poliitikast, statistikast, programmi-dest, abstraktsest ja rangest moraalist. Aga inimeste unistused on neile kättesaamatud ja ajaksid neile hirmu peale. Reaalses maailmas oleksid nad eksinud ja hirmul. Just nemad peavad piirama luuletajate nägemust reaalsusest. Just nemad manavad esile selle kuri-kuulsa ütlemise "puhas luulelend", kui nad ei taha tunnustada paratamatut traagikat, mis sisaldub näiteks Okigbo sõnades: "Olen elanud januse oraaklina uue põlvkonna hälli ääres." Nemad nõuavad luulelt, et see oleks erandlik, pooldaks kedagi, tavaliselt neid endid, et see ratsutaks ürituste ja probleemide turjal, nende ürituste, nende probleemide turjal, olgu nad siis kes tahes.

Meie elu on küllalt kitsaks muutunud. Meie unistused püüavad seda avardada, et tuua meie ärkavasse teadvusse aimus suurematest avastustest, mis jäävad parajasti meie nägemisulatuses välja. Me ei tohi sundida oma luuletajaid maailma veel enam ahendamaks. See on kuritegu elu enda vastu. Kui luuletaja hakkab rääkima ainult piiratud mõistetest, mida me suudame ilma pingutuseeta seedita ja ära tunda, asjadest, mis ei häiri, ehmata, eruta ega vihasta meid ega pane meid lisa tahtma ega suuremat õiglust nõudma, ei tekita meis soovi purjed heisata ja nooruses tapetud aimusi uurida, kui luuletaja laulab ainult meie piiratud vaatenurkadest, kasutades piiratud vahendeid ja piiratud keelt, mis lootust on siis veel meil kellelgi sellel või mõnel teisel planeedil?

Need, kes seda tahavad, on argpüksid nii kehalt kui vaimult. Me kardame kangelaslike kõrgusi. Me kardame maailma uuesti kokkupanemist, kardame olemise rikkalikumat lõikust. Me istume laisalt ja nõuame, et luuletajad tõmbaksid silmapiiri meile lähemale. Äkitselt mitmevärvilise joana esilepurskuv vesi tekitab meis ähmast kartust. Me ei saa enam aru, kes me oleme, ning me oleme unustanud, kes me olime, millistes valdkondades me mõnikord mõistmise pika hetke erinevates faasides viibisime. Poesia vastu võtavad sõna need, kes kardavad reaalsust, oma tõesid, oma lugusid; need, keda ajab salajas iiveldama see, kelleks nad on muutunud; need, kelles tekitavad ärevust kummali-

sed maskisarnased näod, mis neile ajapeegli-
test vastu vaatavad. Nad hakkavad pocesiale
vastu kogu oma varjatud jõuga, sest kui nad
seda ei teeks, lõhuks nende enda peas kõlava-
te sõnade jõud valla sisemised ukсед ning
kõik nende sisemuses elutsevad koletised tor-
maksid välja ja prantsataksid nende teadvuse
põrandatele. Mis hoiaks siis veel koos nende
sisemist raamistikku? Nad peavad kõike
poetiliselt maha suruma, sellega üksnes eba-
määrasel kujul leppima või selle rägema
imitatsioone edendama sel lihtsal põhjusel, et
nad on juba ammu harjunud maha suruma
võimsalt esile purskuvat elu kõigi selle vas-
takate varjunditega ja loomupäraste paradok-
sidega.

Luule vastastel ei ole võimalik võita. Tun-
dub, et maailm avaldab luulele vastupanu,
kuid maailm kannab endas ka igavest soovi
saada ülendatud mingile kõrgemale taseme-
le. Võib ju tunduda, et maailm ei anna järele,
kuid nagu õhus värelev teatud aimus nii ootab
ka maailm lihtsalt, et kujutlusvõime ja tahe
vallandaksid temas endas sisalduva võlujõu.
Luuletaja ei ole mitte looja, vaid alkeemik.
Luuletajad on paratamatult võimsamate jõu-
dude, suuremate ürituste, kõige üllama ja õig-
lasema tuleviku poolel.

Ja kuna nad on paratamatult tuleviku poo-
lel, siis on võib-olla õige öelda, et nad vaja-
vad oma vastaseid. Ameerika indiaanlastel
on ütlemine: "Olgu su vaenlane tugev." Meie
elu lubjastuvad tuiksooned on meie suurimad
vaenlased; võib-olla seepärast räägivadki
prohvetid säärase põletava ja talitsematu mu-
rega sellest, mida me ise endaga teeme. Selles
mõttes on iga prohvet pisut luuletaja, aga iga
luuletaja ei ole prohvet. Luuletaja kui sõna
kvantfüüsik, ravitseja, ingel ja demonoloog
ei saa endale lubada maailma põlgamist, ta ei
saa maailma üleolevalt suhtuda, nagu ei saa
teadlane suhtuda üleolevalt äikesesse, mäge-
desse või tähtkujudesse. Pole olemas funk-
tsioonide üleolekut, on ainult mõjuvõim.
Luuletaja armastus ilmneb tema unistuste ja
teoste kvaliteedis. Mida sügavamad on tema
tunded, seda sügavamale ta tungib. Mida roh-
kem me ihkame oma sidet maailmaga taasta-
da, seda enam peaksime järgima luuletajaid
võimatute muunduste otsinguil. Nad vaevad
iga ajastu südametunnistuse sangarlikkust.
On õige öelda, et luuletajad ei ole kunagi oma

ajast ees. Lihtsalt meie oleme oma ajast kau-
gele maha jäänud.

KAKS

Luuletajate vastane on nälj. Nälja erinevad
liigid. Ühiskonda võib kirjeldada valdkonna-
na, kus kõik meie näljad nagu suurel kaooti-
lisel laadaplatsil kokku saavad. Luuletaja
nälj on meie nälj ning see on nälj üha roh-
kema elu järele. Me kõik tunneme mõnikord
seda kohutavat tõmmet. Meid kõiki kihuta-
takse edasi ning petetakse illusoorsetel tee-
del, mis ei näi viivat kuhugi mujale peale
haua. Kas me valisime ise oma tee? Kas me
jõudsime sellele kellegi volitusel?

Me kõik tunneme mõnikord seda tõmmet,
tõmmet, mis seob meid Dante "armastusega,
mis paneb liikuma päikese ja tähed". Ja mõ-
nikord tuleb see siis, kui me oleme selleks
kõige vähem valmis, kui me oleme kõige
kaitsetumad, kui me magame. See tuleb vai-
kuses. See tuleb südaööl. See tuleb nagu Ril-
ke reaalsuse armeed, armeed, mis piiravad
"rahulikke linnu", linnu, mis asuvad "väljas-
pool müüre nagu külamaastik", need armeed
"ei saada kedagi linna ei ähvardama/ega lu-
bama ja ei kedagi läbirääkismisi pidama".
Jah, mõnikord tuleb see tunne öösel. Ja me
ärkame higisena. Me ei tea, miks või mis on
meid äratanud. Miks me oleme ärganud? Mis
on meie und häirinud?

Me tõuseme üles. Me kõnnime mööda
maja ringi ja vaatame, kas kõik on korras.
Kusagil ei liigu midagi. Kõik ümberringi
uinub. Maailm norskab tasa. Me püüame
uuesti magama jääda, aga meid vaevab küsi-
mus: miks me üles ärkasime? Millal me vii-
mati niiviisi ilma igasuguse nähtava
põhjuseta virgusime? Ja kui meil veab, hak-
kame aegamööda aru saama, et meiega püüab
rääkida miski pealtnäha vaikiv meie elus. Me
mõistame, et ärkasime sel kummalisel ja liht-
sal põhjusel, et meie uni sai häiritud. Meis on
hakanud tekkima suur hirm või suur igatsus.
Me ei oska öelda, millal see alguse sai. Me ei
tea, mida peale hakata selle arusaamatu hir-
muga või kuidas täita seda äkilist tühjust või
mida arvata sellest eelaimusest. Võib-olla ta-
jusime mõnel eelmisel päeval, et igapäevased
mured või nüristavad harjumused hakkasid

aeglaselt taevast varjutama. Inimeste näod hakkasid üha enam polariseeruma nendeks, kes on meie poolt, või nendeks, kes on meie vastu. Neid, kes on meie vastu, näis tekkivat üha rohkem. Me ei näe enam maailma. Me ei vaata seda enam. Me ei imesta enam millegi ilusa üle. Me ei pane seda enam tähele. Me ei mäletagi õieti, millal me kogesime viimati tundmatuse elavdavat mõju. See äratundmisele jõudmine kihutab une minema. Midagi ähmast piinlikkust tekitab kasvab meis, paisub otsekui süütunne, mis on äkitselt vabanevad meie tahtliku unustamise ahelatest. Siis võime hakata kahtlustama, et oleme kusagil ja kuidagiviisi valele poole pööranud, vale tee valinud. Me võisime teha seda ammu, ise parajasti segaduses olles. Ja nüüd oleme võib-olla juba kaua soovimatus suunas liikunud. Praegu öösel, kui meid ümbritseb vaikusse võimendav energia, vaatame ringi ega tunne ära ei teed ega suunda. Millal me valele poole pöörasime? Millist teed mööda me alguses liikusime? Pärast järelemõtlemist kahtlustame, et see tee keeras kõrvale nooruse teeviitadeta teelt, sellelt teelt, mida ääristavad ihad ja lubadused, ähmased kujutlused ränga tööta süllekukkuvast hiilgavast tulevikust, milles maailm veikleks tuhandetes meeldivate värvides, milles laulud ärataksid südames põletava iha ja tunded lõöksid eredalt lõkkel.

Sa vähkred voodis, see tundub kõva. Sa imestad, kuidas sa oled ühe öö teise järel samas voodis magada suutnud. Sa tõused üles. Sa käid majas ringi. Põrand ei anna järele. Seinad on tugevad –nad ei näe välja nii, nagu võiksid need reaalsuse armeed, kellest Rilke kirjutas, need vaikselt maha lõhkuda. Aga sa vaatad oma toas ringi võõra pilguga. Millal sa ennast siin sisse seadsid? Millal sai sinu eluasemest sinu kest? Maja näib tundmatuna, otsekui kuuluks see kellelegi võõrale, kes on kiirustades sisse kolinud ega ole viitsinud siin korralikult elada ega kõiki selle maja mõtmeid kasutada. Su varandus tundub sel hetkel laenatuna. Maja teeb sulle õigusega etteheiteid. See on üks pöördpunktidest. Maja, tuba, on muutunud sinu teeks. Sa vajud selle varjatud murenemisse. Kõikjal närbuvad sinu unelmad, ongi juba närbunud. Hetkesse kinnistunud fotod irvitavad sinu üle.

Sa valad endale midagi juua. Midagi pöördub sinus. Midagi imbub sinu südamesse. Ja siis, hetke jooksul, ilma hoiatuseta, meenuvad sulle näod, mis on kadunud käänakutel, kus sa kõrvale pöörasid, et mitte nendesarnaseks muutuda. Sulle meenuvad need, keda sa enam ei näe. Kus on nad nüüd? Mida on maailm nendega teinud?

Sa liigutad end toolil. See kriuksub. Sinu elu kriuksub sinu raskuse all, loobudes aeglaselt vaimust. Sa püüad meenutada, milline sa olid oma parimatel hetkedel. Pildid on ähmased. Sinu võiduhetkede edev tühisus viib sind lausa rööpast välja. Kui sa vaagid ennast nüüd karmusega, mida sa ainult teiste suhtes oled ilmutanud, tekib sinus äkitselt ähmane vastumeelsus iseenda suhtes. Sa imestad, kuidas sai sinust see, kes sa oled. Püüdes oma väarikust kokku võtta, loetled sa endale pisut ülespuhutud *sotto voce* oma saavutusi. See ei paranda sinu ebamugavat enesetunnet, seda iseeneses viltu istumist. Kõik, mida sa enda arvates saavutanud oled, kuivab kokku, kui sa oled selle välja öelnud. Sa küsid endalt: kas ma olen teinud midagi sellist, mis võiks minust kauem elada, mis läheks aja armutus selituses kaunimaks, mis püsiks vaikides minu hinges ning aitaks mind edasi suurematele avastustele? Sulle ei meenu midagi. Sa ohkad. Sinusse imbub midagi. Midagi kurba. Sind haarab absurdne ettekujutus, et sinu elu võiks olla teistsugune. Sa ei oska öelda, mis suhtes või kuidas.

Sinu jook on nüüd juba leigeks läinud. Sa hakkad mõtlema pisiasjadele. Teadvus, mis ei taha leppida sinu tõdede täie tähendusega, keerab esimesele kõrvalteele, millele sa ennast peibutada suudad. Sa lähed mööda kõrvalteed. Sa mõtled rahaasjadest. Mõtled millestki, mida keegi eile ütles, millestki tühisest, mis aga siiski pisut sinu edevust riivas. Ja mida nad üldse selle märkusega mõtlesid? Sa liigutad end jälle toolil. Sa mõistad, et ebamugavustunne hakkab kahanema. Sinu mõistatus annab maad seisundile, milles sa hakkad esitama väiklaseid vastusüüdistusi. Seal sa nüüd oled, sind on äratanud nimetu igatsus, mille järgimine selle alasti lõpuni võiks muuta tervet sinu elu, aga sind hakkab ärkvelolek juba pisut tüütama. Sa ütled endale, et neid mõtteid võid sa ka hommikul mõelda. Ja selle alastuse, selle tunde, mis varitseb

luule, pöördumise, intuitsiooni, muutuse juurte juures – selle vaimu petliku kingituse, mis püüab sind kõigest väest hoiatada, sulle endeid teele pilduda, surub maha ja varjutab edevus. Saul Bellow'i oli õigus, kui ta kirjutab: "Kahju küll, aga kannatus on ilmselt ainus usaldatav vaimuune lõhkuja."

Vahepeal on su jook külmaks läinud. Sa sirutad jalad tuhvlite poole. Need libisevad su varvaste haardest välja. Sa vaatad neid ja surud jalad jõuga tuhvlitesse. Alamast korratundest lähtudes viid sa tassi kööki. Sa kustutad kõigis tubades tuled. Miski ei tundu enam eriti võõras. Kõik näib tuttav. Sa tunned kõik ära. Sa oled ise selle loonud. Sa seadsid asjad nõnda. See on sinu elu. Sa mõtled, et see on parem kui miljonitel teistel inimestel. Läbi elutoa minnes märkad sa, kui sümmeetriline see on. Võib-olla panen ma siia uued kardinad, ütled sa valjusti. Või muretsen mõne uue vaiba. Su pilk langeb raamaturiulile. Teine kord, mõtled sa. Sa kustutad tule, oled pisut rohkem enesega rahul, tunned end pisut kodusemalt, pisut väiksemana, kuid sa ei suuda mõista, miks.

Võib-olla vaevab sind see, kes sa võinuksid olla. See on reaalne. See on koorem, mida sa pead endaga kaasas kandma. Sind koormab iga nurjumine kellekski saamisel, keegi olemisel. Iga seisund, milles sa võiksid viibida, rõhub sind füüsiliselt raske koormana ja isegi veel hullemini, sest see koorem lasub sinu hingel. See on sinu võimaluste vaim, mis sul kaelas ripub, nähtamatu albatross, teadmatusest mõrvatud potentsiaal. Kui sa suudaksid viibida kõrgemas seisundis, lasuks sinul ka see kõrgem olend, kes sa võiksid olla, ning suurendaks sinu vaimu pingeid, sinu tujusid, sinu ärritust.

Ja nii lähed sa voodisse, tundes end kuidagi väiksemana ja olles paradoksaalselt oma koormat suurendanud. Aga sa ei jää otsekohe magama. Sinu mõtteis tantsisklevad unustusse surutud näod, ununenud sõnad, vastused, mida sul ei õnnestunud välkkiirelt kellegi märkuse peale anda. Tegelikult ei saagi sa sel ööl rahulikult magada. Nii me surumegi salahetkedel luule maha ja eitame seda. Nii me tapamegi oma unelmad. Siis kanname luule mahasurumise üle ärkvelolekusse ja maksame maailmale selle eest kätte. Olles vältinud iseendaga vastamisi seismist ja minnes sala-

hetkede alanduse tõttu ärkvel olles veelgi suurelisemaks, saavadki meist luuletajate vastased – me ei luba, et maailma laiendataks avarama ja imelisema tõelisuse suunas. Nii me kitsendamegi maailma imetaju. Luuletajate vastased kuuluvad nende sekka, kes vihkavad elu ja kelle jaoks oli Dantel "Infernos" oma kindel koht.

KOLM

Luuletajad laulavad ühest rinnast tervele maailmale. Nad laulavad kõigile neile, kes vajavad luule ainulaadset sõnumit. Nad võivad asuda selle planeedi õnnetute ja sõnaõiguseta inimeste poolele. Samal ajal ei pruugi nad seda teha. Aga nad peavad endalegi kosmilist abi ammutama, sest nende volitus on armutu ja esitab kõrgeid nõudmisi, see on niisama karm nagu südametunnistus ja niisama tabamatu nagu vabadus. Kui nad tahaksid, võiksid nad – ja valiku dikteerib nende armastuse suurus – rahutuse hingusega rahulolu lõhkuda, panna elu jõud liikvele ülekohtu vastu, aidata pimedatel nägijaks saada, ja kui kasutada Pascali sõnu Kristuse tähendamissõnade kohta, siis pimestada neid, kes on nägijad. Seal, kus valitseb häda, võivad nad lohutada, ergutada, mässust laulda, lootust ja tõsisemaid vabadusunelmaid levitada. Piiblis on selgesti öeldud: "Kus ei ole nägemist, seal läheb rahvas hukka." Rahvas ei sure ainult nalja tõttu, ta sureb ka vaimsest alatoitlusest, vaimsest AIDSist. Sest igal ajal ja igas kohas on meil toita palju sisemisi minasid ning meil pole küllalt häid luuletajaid, kes meid toidaksid. Sokrates mõistis seda täielikult, kui ta ütles: "Valitsuskepi kandjaid on palju, kuid neid, kellel on inspiratsiooni, on vähe." Luuletajad, kes võiksid olla rohkem kui head, kes hingavad oma sõnade ergavat ja ülevat hapnikku maailma, peavad lõppematut sõda oma sisemiste ja väliste vastastega. Ainult vähesed neist suudavad tulla välja oma eluaegsest võitlusest ja põrgunägemustest ning öelda oma teostes, nagu ütles Homeroose Odüsseus kohutava Delfi selgusega: "Ma olen kuulnud sireenide laulu."

Luuletajad, olge kavalad. Õppige ära mõni ime. Jääge ellu. Põimige oma muundumised mitte üksnes loominguusse, vaid ka ellu.

Elage! Jääge elama! Ärge minge põhja, ärge minge hulluks, ärge laske ennast määratleda ega vangistada, ärge laske ennast ära osta ja vaikima sundida. Kui teid vangistatakse, tungige vanglast välja veel pöörasemate ja prohvetikumate lauludega. Olge topeltvastased, lõhkuge antimüüte. Sinna, kus vaenlased hävingut toovad, külvake vapustavate tulede seemneid. Külvake üha edasi. Küll aeg lõikab. Kuduge oma laulukangast ükskõik milliste vahenditega. "See, mis meid ei tapa, teeb meid tugevamaks," kirjutas Nietzsche. Pole mingit põhjust, miks ei võiks luuletaja, kellele on loomuomane kummaline ja hirmuäratav intelligentsus, olla niisama võimeline ellu jääma nagu poliitik või pankur. Ärge sattuge väljasuremisohu. Julgege karmi ja kauni lõikuseni vastu pidada. Me vajame teid isegi teie vastu võideldes. Pidage meeles, mida tugevamad on vastased, seda suurem on teie mõjujõud. Teil ei jää muud üle, kui olla iseendast suurem. Järgige Melville'i juhendit, mille ta oli naelutanud oma kirjutuslaua külge: "Jää truuks oma noorusunelmatele." Tegelikuses on terve elu teie poolt – nii me ütleme pärast

teie sügavat leina tekitanud enneaegset surma. Alles siis on kuulda, kui suurt puudust me tunneme teie hääle ainulaadsusest, teie temperamendist, teie nõudlikust suhtumisest.

Luuletajad, võtke eeskju kilpkonnadest; kandke endal maailma kesta, aga jätkugu teil ka jõudu laulda oma tegelikkust muundavaid ditürambe, mis on loodud meie verest, valust, armastusest, meie ajaloost ja meie pimedusest. Lohutu ja vältimatu tõde seisneb lihtsalt selles, et see ongi ainus kuningriik, mis teile kunagi kuuluma saab. See on teie laulu kodu.

Inglise keelest tõlkinud Krista Kaer

BEN OKRI on Londonis elav Nigeeria kirjanik. Ta on avaldanud neli raamatut, neist kaks jutukogud "Juhtumid pühamu juures" (Incidents at the Shrine) ja "Uue keelutunni tähed" (Stars of the New Curfew). 1991. aastal ilmus Ben Okri luulekogu ja romaan "Näljane tee" (The Famished Road), mis sai briti kõige prestiižikama kirjandusauhinna, Bookeri auhinna.

JAANUS MacPLAAT

KELTIDE ŠOTIMAA

Eestlaste tavamõtlemises seostub šotlane arvatavasti punapäise seelikus härrasmehega, kes joo palju viskit, mängib meelsasti torupilli ja räägib isemoodi inglise keelt. Taasiseseisvumise perioodil võisid eesti lugejaile kõrvu jääda ka aeg-ajalt ajalehtedes viiksatanud teated šoti natsionalistide (*resp* rahvuslaste) Inglismaa-vaenulikest aktsioonidest ning Šotimaa iseseisvuse nõudmisest: võib-olla ollakse kursis ka viimasel ajal tuntuks saanud esimese Eesti kodakondsust taotleva meessoost seelikukandja Robby the Picti vaadetega Šotimaa riiklikule staatusele. Loodetavasti on neidki, kes MacDonaldite klanni nime kandvate sööklate kõrval oskavad Šotimaaga seostada ka R. Burnsi, W. Scotti, R. L. Stevensoni jmt nimesid ning on läbi lugenud suurepärase iiri ja šoti muinasjuttude kogumiku "Torupill, haldjad ja hiiglased". Et aga eelpool loetletud andmed Šotimaast ja šotlastest kipuvad jätma ühe külge ja kohati moonutatud pildi rahvast, kelle saatuses ja meelegaadis võib leida ka mõndagi samast eestlastega, siis scab käesolev kirjutis oma eesmärgiks anda lühike ülevaade Šotimaa rahva kujunemisest ja traditsioonilisest kultuurist, mis oma iidset olemuselt on keldilik, mitte anglosakslilik.

Šotimaa ja šotlased pärisid oma nime Põhja-Iirimaaalt saabunud gaelikeelsetelt *skoti* hõimudelt, kes 5. sajandi lõpul – 6. algul p. Kr. rajasid oma asundused Šotimaa, õigemini tollase Piktimaa edelarannikule ja saartele, territooriumile, mille nimeks sai **Argyll** (gaeli k *Airer Goidel* – 'gaelide maa'). Nimetus *scot* (lad k *scottus*) on moonutatud tuletis iiri sõnast *creachadair*, mida on tõlgitud kui 'röövija. rüüstaja', mis skottide puhul ka asjakohane on.

Iirimaa keldid asusid Britannia läänerrannikut rüüstama veel enne viimaste Rooma leegionide lahkumist Britannias 5. saj algul. 6. saj alguseks rajasid Põhja-Iirimaa **Dalriada** skottide riigi kuninga **Erci** kolm poega **Šotimaa Dalriada riigi**. Kuningapojad olid

legendi järgi Argylli saabunud 150 mehega. Nad jagasid uued valdused omavahel kolmeks ja panid nii aluse kolmele omavahel rivaalitsevale skottide dünastiale. Šoti Dalriada jäi pikaks ajaks seotuks oma keldi hõimlastega Iiri Dalriadas, hakates iiri gaelide ühiskonna klannisüsteemi, kultuuri ja gaeli keelt oma agressiivsel moel levitama kogu Šotimaal (Kaledoonias, Piktimaal). Šotimaa skottidest sai alguse ka keldi keelte goideli harusse kuuluva šoti gaeli keele areng, mille suur sarnasus iiri gaeliga püsis hiliskeskaja lõpuni.

On võimalik, et enne püsiva asunduse rajamist Argyllis olid skotid kohati piktide liitlasteks nende võitluses roomlaste vastu, võttes või saades vastutasuks maid Lääne-Šotimaal. Pool sajandit pärast Dalriada asutamist hakkasid skotid oma võimupiirkonda laiendama nii piktide territooriumile Põhja-Šotimaal kui ka Lõuna-Šotimaale, mille II-IV saj olid koloniseerinud Britannia keltide – brittide hõimuliidud. 7. saj vallutasid germaani hõimud anglid brittide alad Kagu-Šotimaal ja liitsid need oma **Northumbria** kuningriigiga. Loode-Šotimaale jäi aga püsima brittide **Strathclyde**'i kuningriik.

6. – 9. saj käis Šotimaal pidev sõda piktide, skottide, brittide ja anglite vahel. 8. saj lisanud is üldisesse madinasse võimsalt ja verejanuliselt Norra viikingid, kes alates 9. sajandist rajasid oma püasundusi Šotimaa põhjarannikule ja Põhja- ning Lääne-Šotimaa (Shetlandi ja Orkney) saartele.

Edukaimateks osutusid selles võitluses skotid. 843. a sai skottide kuningas **Kenneth I MacAlpin** ka piktide kuningaks, luues skottide ja piktide aladel **Alba** kuningriigi. Piktid (kelle kuuluvus keltide hulka on kahtlane) assimileeriti skottide poolt nii keeleliselt kui ka kultuuriliselt, nimetus 'piktid' kadus juba 9. saj lõpuks käibelt. Alates 9. sajandist sattus skoti riigist üha suuremasse sõltuvusse ka brittide **Strathclyde**'i kuningriik, mis 1034. a

lõplikult kaotas oma iseseisvuse ja sai Šoti kuningriigi osaks.

Oma sõltumatus minetas ka anglite **Northumbria** kuningriik, mille põhjapoolsed alad läksid pärast šotlastele edukat Carhami lahingut ca 1016. a lõplikult Šoti kuningriigi koosseisu. 11. saj keskpaigaks oli Šoti- ja Inglismaa vaheline ajalooline piir enam-vähem välja kujunenud ning Šotimaa territoorium gaelide juhtimisel poliitiliselt ühendatud. **Scotiaks** hakati keltide kuningriiki kutsuma alates 10. sajandist.

Koos skottide sõjalis-poliitilise eduga levis ka gaeli keel, mis vallutuste, gaeli misjonäride ja segaabelude toel muutus 9.-11. saj jooksul domineerivaks kogu Šotimaal, saades omakorda mõjutusi piktide, brittide ja anglite, samuti viikingite keeltest ja murretest.

Koos gaeli keelega levis ka gaeli kirik, iiri keltide paganlikud uskumused ja mütoloogia. Šotimaa tegelik kristianiseerimine algas koos iiri gaelide vallutuslainega. Kristluse tutvustati Šotimaal küll juba hilisel Rooma ajal P. Niniani tegevuse läbi, kuid teadaolevalt olid suurimad teened kristluse levitamisel P. Columbal, kelle eluloo on kirja pannud tema kaasvõitleja Adamnan.

Iiri O'Neilli klannist pärit Columba saabus Irimaalt Šotimaale 563. a ja töötas Šoti Dalriada kuningate vaimuliku ja poliitilise abimehena Šotimaa paganate seas 36 aastat, saavutades oma agressiivsuse ja julguse läbi ka edu. Irimaalt tulles asus Columba koos 12 jüngriga Sise-Hebriidide saarestiku väikesele asustamata Iona (Hy) saarele, mille talle eraldas Dalriada kuningas. Columba asutas saarel oma kloostrit, mille ehitamise juhatanud (Adamnani järgi) sisse Columba kõne oma jüngritele, millest võib välja lugeda P. Columba austust oma põhivaenlaste druiidide (paganlike keltide vaimsed juhid) poolt praktiseeritud inimohvri väe vastu. Columba kõneldud nii: "See on meile hea, kui meie juured saaksid siia mulda; see on lubatud, et üks teist läheks selle saare savise pinna alla pühitsemaks seda." Seepeale tõusnudki nobedalt üks

Columba kaaslastest – Odran ja ütelnud: "Kui sa võtaksid minu, olen ma selleks valmis." Columba aktsepteerinudki varmalt Odrani ohvrimeelsust ja "siis läks Odran taevasse ja Columba rajas Hi kiriku".¹

P. Columba võitles druiidide² vastu (gaeli k *druid*) nende endi võtetega, sooritas maagilisi nõudusi ja tervendamisi (imesid), kasutas ära inimeste ebausku. Kord katkestas Columba ühe Šoti mägismaa druiidi härjalüpsi, muutes piima vereks ja demonstreerides sellega oma jumala ülemvõimu. Pühak oli tegev ka Loch Nessi järve ümbruses. Kord kui kuningas Brude druiid Broichan põhjustas Loch Nessil niisuguse tormi ja pimeduse, et liiklemine järvel muutus võimatuks, andis Columba käsu purjed heisata ja järvele minna, mispeale veed kohe rahunesid. Columba tulnud toime ka Loch Nessi koletise taltsutamise, sundides pärani lõugadega monstrumi järve põhja sukelduma.

Meest, kelle koputuse peale otsekui imeväel avanesid kindluseväravad, austasid ka piktide pealikud, võttes ta oma kaitse alla. Loodi pikti kristlik kirik, mis muidugi säilitas rohkelt paganlike elemente ja ühines 9. sajandi 1. poolel gaeli kirikuga.

Iona saar, mille kogudus üha kasvas, täienes ka brittidest ja anglistest noviitsidega, sai Šotimaa usukeskuseks, kus õnnistati ametisse ja maeti Dalriada kuninga ning mille sumuaial leidis ka pikti- ja viikingipealikute haua. Alles pärast seda, kui viikingid olid 795.-806. a vahel Ionat kolm korda rüüstanud ja lõpuks ka kõik sealse koguduse liikmed maha nottinud, viidi gaeli kiriku keskus Kesk-Šotimaale, 908. a aga Ida-Šotimaale St. Andrews.

Juba 630. aastatel oli keldi kirik jõudnud ka anglite Northumbriasse, kus P. Aidan asutas **Lindisfarne** kloostrit. Northumbrias põrkuti Inglismaa kaudu põhja suunduva Rooma katoliku kiriku misjonitööga ja polemiseeriti kahe kiriku erinevuse üle. Keldi kirikul puudus tsentraalne juhtorgan. Selle moodustasid iseseisvad munkade kogudused, mille juhid ja liikmed löid omakorda uusi kogudusi. Sa-

1 A. M a c B a i n, Celtic Mythology and Religion. Stirling, 1917, lk 82.

2 Erinevalt mandri-keltide druiididest, kes kujutasid endast keltide vaimseid ja religioosseid juhte, õpetajaid ja filosoofe, on Briti saarte hilisemate druiidide puhul tegu eelkõige nõidade ja ennustajatega.

muti erines keldi kirik Rooma kirikust inimliku tolerantsi poolest, paljud abtid olid ilmi-kud ja klerikutelt ei nõutud tsõlibaadi järgimist. Omavahelisi erinevusi arutati 664. a Whitby sinodil ja seejärel valis Northumbria kuningas Rooma doktriini. Gaeli kirik tegi alles hiljem Roomale teatavaid järeleandmisi, hoides aga visalt kinni oma kommetest, abtkondade autonoomiasst ja tsõlibaadi mitte-nõudmisest. 8.-9. saj moodustati Šoti klannide maadele piiskoppide juhitud diotseesid. Kloostrite jumalateenistused toimusid ladina keeles, kuid jutlusi kogudustele peeti gaeli keeles. Šoti kirik jäi keldilikuks kuni 11. sajandini.

Tolleaegsete skottide, piktide ja brittide religioon oli ilmselt huvitav segu nende hõimude paganlikest uskumustest ja kristlusest. Neil võitluse sajanditel loodi ka lugusid pikti-gaeli mütoloogilistest kangelastest: koo-bastes elavatest hiiglastest, võitmatutest vibu- ja ammuküttidest, surematutest ja ma-hehälsetest keldi laulikute – bardidest, lu-meneitsitest, pimedatest ennustajatest-nägijatest, järvekoletistest, rääkivatest kivi-dest ja laulvatest puudest, legendaarsest Fin-nist ja tema sõjameestest jm. Ka pärast kristianiseerimist jäi enamjaolt iiri päritolu paganlik mütoloogia paljudeks sajanditeks Šoti keldite religiooni aluseks.

Aastaks 1066, mil **William Vallutaja** tun-gis normannide eesotsas Inglismaale ja algas Inglismaa ning seejärel ka Šotimaa norman-niseerimine, valitses Šotimaal põhiliselt keldi vaim. Dalriada skotid olid andnud maale nime, kuningad, usundi ja keele. Gaeli keel domineeris skottide ja nendega assimileeru-nud piktide maadel, seda räägiti osaliselt ka brittide Edela-Šotimaal ning aegamööda asendas see ka Põhja-Šotimaa ja saarte skan-dinaavlastest asukate originaalkeele. Kuid Northumbria juhid rääkisid inglise keelt, mis peagi asus Northumbria kaudu vallutama gaeli keele levikualasid.

Kõigepealt normanniseerus ja muutus ingliskeelseks Šotimaa kuningate õukond. Eriti suured teened selles protsessis olid 11. saj 2. poolal valitsenud kuningas **Malcolm III** naisel, inglise kuningasoost pärit **Marga-**

retil, kes tõi endaga õukonda kaasa inglise keele, oma kaasmaalased ning Rooma kiriku õpetused ja kombed. 1090. aastatel valitse-nud **Donald Bane** jäi viimaseks tõeliseks kel-di kuningaks Šotimaal.

Üha enam hakkas Šotimaale saabuma ka anglo-normanni rüütleid, kaupmehi ja kleeiri-kuid ning Rooma kiriku mungaordude liik-meid – dominiiklasi, frantsisklasi, augus-tiinlasi ja benediktlasi. Šoti kirik lähenes küll Roomale, aga ei muutunud päriselt ei Rooma ega ka Inglise kiriku osaks, jäädes Rooma "erilise türena" iseseisvaks kirikuks, mida juhtis St. Andrewsi piiskop.

Vaatamata vastuseisule ja gaelimeelsetele ülestõusudele (üks suuremaid nt 1093-1094) normanniseerus ja angliseerus aegamööda kogu Šotimaa madalikuosa (*Lowland*) ning nn barbaarsus ehk keldi kultuur ühes gaeli keelega taandus Šoti mägismaale (*Highland*) ja saartele. Seal säilis vana patriarhaalne klannisüsteem, kus klanni esiisa nimi kandus edasi kõigile klanni liikmetele eesliitega **Mac** (s. o poeg) ja kus klanni pealik valitses täie-likult oma laste, st kõigi klanni liikmete üle. Mägedes ja saartel säilisid visalt vanad ma-jandamisviisid, milles suur tähtsus oli karjan-dusel ja jahindusel. Seal säilisid ka gaeli keel ja usund, keldi-iiri müüdid ja laulud, torupil-lid ja bardid, šoti klannidele iseloomulikust villasest ruudulisest riidest – **tartanist** plee-did ja kildid (seelikud)¹, mida tänapäeval kiputakse pidama iseloomulikuks kogu šoti rahvale.

Mägilasklannid säilitasid ka vana keldi sõjakuse, mistõttu mägilased olid järgnevate sajandite vältel pidevalt hinnatud ja kardetud jõuks nii Inglise-Šoti sõdades kui ka Šotimaa siseheitlelustes.

16. sajandiks on saarte ja mägismaa gaeli-de ja madalmaa šotlaste vahelised keelelis-kultuurilised, sotsiaalsed ja majanduslikud erinevused muutunud nii suureks, et juba peamiselt inglise keelt ja selle šoti dialekti (**Scottish**, nn šoti keel) kõnelevad madalmaa elanikud (*lowlanderid*) hakkasid mägismaa ja saarte elanikke (*highlanderid*) igati halvus-tama, kusjuures nad ise neid "metsikuid, sõ-jakaid ja julmi, pulstunud juuste, haisva

1 Juba 390. a e. Kr oli teateid keltidest, kes *tartan*-riietuses ilmusid roomlaste müüride ette, kuid erinevalt šoti mägilastest kandsid gallid ja vanad britid pükse. (MacBain, lk 56.)

pleedi ja varastamiskalduvustega" inimesi kartsid. Nende mehisust, vankumatut truudust oma pealikule ja julgust lahingus "rahuarmastavad ja tsiviliseeritud" *lowlanderid* ilmselt samuti ei hinnanud. Samas võib arvata, et ka *highlanderid* "kehvalt sõdivatest, õnnetest ja ahnetest" *lowlanderitest* väga ei pidanud. Tollaste mägilaste arvamusi *lowlanderitest* ma aga kahjuks tsiteerida ei saa, kuigi 16. saj alguseks oli *highlanderid* oma kirjanduse juba loonud (*The Book of Dear*, 69 gaeli luuletusest ja poemist koosnev *Book of the Dean of Lismore*).

Lowlanderist ajaloolane John Major (s 1469) kirjeldab "metsikuid šotlasi" (*Wild Scots*) järgmiselt: "Osa nendest inimestest naudib jahti ja lodevat elu, nende pealikud järgnevad meelsasti halbadele meestele, et aga poleks vaja tööd teha; soovimata ise elatist teenida, elavad nad teiste arvel ja järgnevad pigem oma kõlvatutele ja metsikutele pealikutele nende julmadel sõjaretkedel, kui tegelevad ausa majapidamisega. Nad on pidevalt vastastikustes lahkkelides ja nende normaalne seisund on pigem sõda kui rahu. Šoti kuningad suudavad vaid raskustega nende meeste kallaletungidele vastu seista. Nende jalad on põlvest varvasteni katmata; nende ülerõivaks on lahtine pleed ja nende särgid on safrankollased. Nad on relvastatud ambude ja nooltega, laia mõõga ja väikese hellebardiga. Vööl kannavad nad alati üheteralist, kuid väga teravat pussi. Sõja ajal katavad nad kogu keha raudrõngastest soomussärgiga, ja selles nad võitlevad."

George Buchanan lisab sellele Mary Stuarti valitsemisaega käsitlevas raamatus: "Nad leiavad rõõmu kirevatest riietest, eriti triibulistest, ja nende lemmikvärvid on purpurpunane ja sinine. Nende esivanemad kandsid mitmevärvilisi pleede ja paljud säilitavad seda kommet, kuigi enamik neist eelistab oma riietuses praegu tumepruuni värvi. Nad elavad tahumatutes hüttides, mille põrandaid katavad sõnajalad ja kanarbik, ning nad põlgavad kõiki tsivilisatsiooni mugavusi. Nad on sõjarahvas, kes naudib ohtusid ja võitlust. Sõjas kasutavad nad pasuna asemel torupilli ja neile meeldib väga muusika, mille

tegemiseks nad kasutavad erilisi kandleid (*harps*). Nende laulud pole maitsetud ja peamiselt on need loodud julgete meeste kiituseks, kuigi nende bardid kasutavad mõningaid teisi teemasid.¹

Alates 17. saj algusest püüdis Šoti kuningaõim praktiliselt sõltumatuid *highlanderid* otsustavamalt taltsutama asuda, kasutades selleks abilisena võimukat Highlandi klanni – Campbelle, kes ühena vähestest olid vastu võtnud presbüterluse, luues omapärase gaeli hübiidi paganlusest ja protestantismist. Enamik mägismaa klanne jäi aga reformatsioonist puutumata, jäädes erinevalt muust Šotimaast vormiliselt katoliiklikeks. Šoti mägismaast veelgi "barbaarsematel" Lääne-Šoti saartel aga leidis ka täiesti paganlikke saari. Osa Hebriididest jäi kristlusest puutumata kuni 17. sajandini.

Campbelli klanni pealikud pärisid alates 15. saj Argylli krahvi tiitli ja etendasid klanidevahelistes veristes lahingutes teataval määral politsei osa, võideldes eelkõige oma põhiriivaalide MacDonalditega, kes võimusesid Lääne-Šoti saartel ja rannikul. Enese maksmapanek polnud Campbellidele kerge, sest terve 16. saj jooksul käisid mägismaal klanidevahelised ja ka klannisisesed verised võitlused. Nii suudeti näiteks Mackintoshide omavaheline verevalamine summutada alles 200-300 Mackintoshi ülespoomisega. Omavahel klaarised arveid ka Clanranaldi ja Frasersi MacDonaldid, ning kuigi Argylli krahvil õnnestus neid ajutiselt ohjeldada, võitles 800 MacDonaldit lõpuks ühel palaval juulipäeval Loch Lochy järve ääres ning viidaviku saabudes oli neist elus vaid 14. Argylli krahvile ja Campbellide klannile tehti ülesandeks ellu viia ka *lowlanderitele* ja võimudele palju peavalu valmistanud "metsikute" MacGregorite ahistamiseks vastuvõetud otsused (aastatest 1563, 1603, 1613, 1617), mis keelasid surmaahvardusel isegi MacGregori nime kandmise ja üle nelja MacGregori kokkukogunemise. Peale julmi lahinguid Campbellidega olid MacGregorid sunnitud vähemalt formaalselt kuuletuma: nii sai näiteks ka Šotimaa Robin Hood – Rob Roy

1 J. P r e b b l e, *The Lion in the North. One thousand years of Scotland history*. London, 1983, lk 153 j.

MacGregor endale lisanimeks Campbell. Hiljem MacGregorite õigused siiski osaliselt taastati.

Sama tulutu kui sekkumine klannide omavahelisse arveteklaarimisse oli kuningavõimu püüd 16. saj lõpul – 17. algul organiseerida *lowlanderite* kolonisatsiooni mägismaal. Küll aga läks James IV-l korda asutada Ulster inglise ja šoti protestantidega, lõigates sellega läbi kuningale ohtlikud sidemed Šoti saarte ja ranniku MacDonaldirite ja Põhja-Iirimaa MacDonellide vahel ning tekitades tänapäevani palju verd nõudnud Põhja-Iirimaa probleemi.

Kuningavõim sai Šoti mägismaa oma tegeliku kontrolli alla alles 18. saj, pärast 1745. a jakobiitide ülestõusu mahasurumist. 18. saj. I. poolel oli Šoti mägismaa ja saarte gaelide patriarhaalne ühiskond veel täies clujõus. Klanni juhul oli endiselt peaaegu piiramatult ainuvõim. Peamiselt katoliiklikud klannipealikud viisid oma rahvast sõtta jakobiitide eest, valitseva hannoveri dünastia vastu, soovides troonil ennistada šoti Stuarteid ja tagasi tuua endisi aegu, mis olid minevikku vajunud pärast Inglismaa ja Šotimaa ühendamist Suurbritanniaks 1707. a.

Jakobiitidest *highlanderite* ja nende liitlaste sõjakäigu nurjumine 1715. a suuremaid repressioone kaasa ei toonud, 1745. a ülestõus sai aga mägismaa klannidele saatuslikuks. Kui troonipretendent Charles Edward Stuart saabus 1745. a suvel Šotimaale, ühinesid temaga Macleanid, MacGregorid, MacDonaldirid jt klannid, eriti pärast seda kui presbüterlikud Campbellid olid ühinenud George II vägedega. Need jäid ka viimasteks klannideks, kes soovisid mõõgaga kaitsta Šoti mägismaa elulaadi, kuid nad olid vähemuses. Charlesi *tartan*-armee jõudis küll oma sõjaretkel Inglismaale, kuid viimases lahingus 16. apr 1746. a Cullodeni all sai vähem kui 5000 meheline mägilaste armee lüüa palju suuremalt hannoveriaanide armeelt, mille koosseisus olid ka Campbellide ja *lowlanderite* pataljonid.

Julmad repressioonid algasid juba lahinguväljal haavatud *highlanderite* tapmisega ja

jätksid põgenema pääsenud mägilaste jälitamise, poomise ja nende majade ning vara hävitamisega. Umbes sadakond vangivõetut hukati, peaaegu 700 meest, naist ja last surid vanglates haavadesse ja nälga, 200 saadeti pagendusse ja pea 1000 müüdi Ameerika istandustesse.

Vana klannisüsteem lõhuti ja pealikud jäid seoses kohtumõistmisõiguse jm tavade kaotamisega ilma oma vanast autoriteedist. Mägismaa klannide liikmetel keelati surmaahvardusel relvade kandmine. Keelati ka kõik *highlanderlik* – gaeli keel, torupillid, tartani, kildi või pleedi kandmine. Selliste keeldude korduva rikkumise eest nähti ette sundasumisele saatmine ja kahtlusaluseid sunniti Šoti pistoda (*dirk*) püha raua juures vanduma, et neil pole ei tartanit ega relvi oma hüttides. Highlandi rahvariideid pisteti värvi või mudatünnidesse ja kilte õmmeldi naljakateks püksteks. Veel 5 aastat pärast ülestõusu jahtisid patrullid kiltides põgenikke ning kolonelleitnant James Wolfe kaalus plaane tapatalgute korraldamiseks sõnakuulmatute Macphersonite kallal. Kui 1782. a Highlandi riietuse kandmise keeld tühistati, hakkasid vähesed lihtinimesed neid taas kandma. Highlandi riietusega hakkasid edvistama angliseerunud mõisnikud, sellest sai *lowlanderite* karnevalikostüüm ja kuninga gaeli sõdurite vormiriietus. Krooni teenimiseks moodustati *highlanderitest* 27 rügementi ja 19 pataljoni Macleodidest ja Campbellidest, Macleanidest ja MacDonaldiritest, Mackenziedest ja Gordonitest, Grantidest ja Mackaydest jt.

Seega oli lõunapoolsetel 1746. aastal lõpuks õnnestunud Highlandi allutamine, mille valulisi tagajärgi peegeldavad ka gaeli poeedi Alexander MacDonaldi kirglik ja naljavaene looming ning gaeli bardide nukrad laulud.¹

Klannisüsteemi lõhkumisega kaasnes paljude *highlanderite* majanduslik laos ja kogukondade lagunemine. Kapitalistlikele suhetele ülemineku protsess, mis majanduslike ja sotsiaalsete jõudude toimele oleks kunagi niikuinii ka Šoti mägismaale jõudnud, muutus valitsuse sõdurite ja repressioonide abil kii-

1 1745. a kurbi tagajärgi peegeldab ka kuulus "Loch Lomand", mida J. McMillan oma raamatus *Anatomy of Scotland* (London, 1969) tõlgitseb järgnevalt: "Traitors to King George II took the 'low road' to death and never met their true love on the bonnie, bonnie banks of Loch Lomond" (lk 187).

reks ja väga valuliseks. Uute majandussuhete tulles muutusid paljud inimesed ülaruseks või aeti oma kodudest minema ning hulk *highlandereid* lahkus Šoti mägismaalt lõunasse või üle ookeani. Protsentuaalselt oli emigratsioon võrreldav isegi Iirimaa omaga, 1820. aastatest kuni 1960. aastateni langes Highlandi elanike arv 300 000 võrra ning Põhja-Šotimaa elanike protsent Šotimaal langes 35-lt 5-le. Enamus *highlandereid* emigreeris Põhja-Ameerikasse, paljud ka Lõuna-Aafrikasse, Uus-Meremaale ja mujale. Tänapäeval elab vaid ca 1/5 šotlastest või nende järeltulijatest Šotimaal.¹

Highlandi tühjenemisele aitasid kaasa ka 18. saj. näljahädad ja kooleraepideemiad, kus terveid peresid leiti surnute ja mädanenutena nende elamutes.

Gaeli keele ja kultuuri pidevat taandumist pole suutnud peatada ka mitmed gaeli kultuuri turgutamist taotlevad liikumised, ühingud ja üritused.² Tänapäeval on vaid u 1,6% Šoti rahvastikust võimeline rääkima gaeli keelt.

1990. a *Britannica Annual*'i andmeil loendati 1989. a Šotimaal ca 70 000 gaeli keele rääkijat, peamiselt Šoti mägismaa lääneosas, Hebriididel ja Glasgow's ning nendestki kasutab ilmselt enamik gaeli keelt vaid osaliselt. Nii väikeseks on 1000 aasta jooksul kahanenud kunagine keltide **Scotia**.

Kasutatud kirjandus:

- H. H u b e r t, Les Celtes depuis l' époque de la téné et la civilisation celtique. Paris, 1932.
Introduction: Appendix to Introduction. – In: W. S c o t t, Waverley Novels. In 25 Volumes. Vol. IV. Rob Roy. Glasgow, 1923, lk XXVII-CXIII.
A. M a c B a i n, Celtic Mythology and Religion. Stirling, 1917.
J. M c M i l l a n, Anatomy of Scotland. London, 1969.
J. P r e b b l e, The Lion in the North. One thousand years of Scotland history. London, 1983.
The Scottish World. History and Culture of Scotland. New York, 1981.
A. Z v e r e v a, Istorija Šotlandii. Moskva, 1987.

¹ J. McMillan, lk 9.

² Nt 19. saj keskel loodud liikumine gaeli kultuuri taassünni eest, 1883. a loodud Highlandi Maaliiga, Šoti Rahvuslik Partei, Comunn Gaidhealach'i ühing ja selle korraldatavad iga-aastased muusikafestivolid ning gaeli laulude ja luuletuste võistlused, BBC gaelikeelsed saated jmt. Mainigem ka gaeli poeete Sorley Macleani ja George Campbell Hay'd.

ARNOLD HINNOM

SUUR HEITLUS

Mälestusi rahvusväeosade ajast ja vabadussõjast

Teenistus 2. polgus

Minu polku jõudes selgus, et polk oli vahepeal juba suureks paisunud. Ta koosseisu kuulus juba kaheksa roodu, ühes komandodega. Meeste koguarv oli üle 800 mehe.

1. ja 2. rood ühes ühe komandoga olid küll juba Torma alla saadetud ja 3. ning 4. rood lähetati välja Ahja suunas. Ülejäänud olid Tartus. Õppusi oli raske korraldada. Mehed lihtsalt ei soovinud "tampida", sest arvati: Oleme Vene sõjaväes välja õppinud. Maailmasõja läbi teinud – mis mõte on end nüüd veel väsitada?

Varustuse küsimus, eriti jalatsite osas, oli üks valusamaid. Pooled mehed olid suisa paljasjalgsed. Valitsuse korraldusel pidid mehed teenistusse ilmuma korralikus rõivastuses, kuid kõik seda korraldust ei täitnud. Vana sissejuurdunud komme, et kroonusse minnes pannakse kõige viletsamad riided selga ja jalatsid jalga, oli maksev siingi.

Teine suur põud oli relvadest. Püsse ja laskemoona oli vajalisel määral. Need saadi sakslastelt ja kuigi püssid polnud esmajärgulised, aga pauku nad tegid. Kuulipildujatega oli seevastu asi hoopis halb. Kuulipildujate komandot korraldati, aga kuulipildujad ise puudusid. Oodati Tallinnast. Kuulipilduja loob roodus isenesest meestes julgustunde.

Et olin varem olnud rahvuspolgus 5. roodu ülem, siis määrati mind nüüdki jälle sama roodu ülemaks. Rood asus mitte kasarmutes, vaid eramajas, mida juba kauemat aega oli kasutatud kasarmuna. Roodus oli üle 150 sõduri ja 3 ohvitseri: al. leitn. A. Parts, lipnikud Soonberg (pärastine riigikontrolör Soonpää) ja Ilves.

Siin ei olnud ühtegi endist 5. roodu sõdurit, aga mehed olid muidu tublid ja enam-vähem distsiplineeritud tolle aja mõistes. Enamikul oli suur lahingustaaz, mõned oma-õnne riste.

Keegi ei kahelnud, et peatselt tuleb enamlaste vastu välja astuda. Raske oli teada saada nende mõtteid ja arvamisi eeloleva sõja kohta. Juhuslikult oli kuulda, kuidas kaheldi selles, kas suudame suure Venemaaga võidelda. Allohvitseridega kõneldes ilmnis, et roodus valitseb abituse ja alaväärsuse tunne. Polgus ei olevat ühtegi kuulipildujat, kuidas siis sõdida saab! Venelasil aga seevastu olevat neid palju.

Küllap peatselt saame. Kui mitte mujalt, eks siis punaste käest, kui neil neid palju on, lohutame mehi. See lohutus aga ei olnud neile usutav ega kõrvaldanud pessimismi.

Ühel õhtul tuleb allohvitser Annuk ja ütleb: "Härra kapten, ma leidsin ühe kuulipilduja!"

"Kust te selle leidsite?"

"Õieti ei ole see leitud, aga ma tean, kus see asub, ja kui teie nõustute, siis ehk saame endile. Meil on ju lahinguid ette näha ja kohe on teine tunne, kui roodul on endal kuulipilduja."

Oleme huvitatud ja nõuame, et mees kõneleks täpsemalt. Annuk seletab edasi, et kuulipilduja olevat sakslaste käes. Maarjamõisa tänaval, jaama lähedal, olevat üks väike majake, kus sakslastel asuvat mingi vahimeeskond. Selle maja eeskojas olevatki täiesti korras maksimkuulipilduja. Ta just tulevatki sealt. Lisab veel juurde, et sakslastel olevat nüüd revolutsiooni tegemine käsil ja kord ka üsna lõtv. Mängivad toas kaarte ja rüüpad konjakit. Olevat neid mõnikord külastanud. Kuulipilduja olevat täitsa valveta.

See kava on enam kui ilus, et jätta katsetamata.

Annuk lisab juurde, et tema olekski selle riistapuu ära toonud, kuid nagu sõdurimehe asi, polevat tal praegu raha.

Veidikese aja pärast sõidame neljakesi voorimehel jaama poole: leitnant Parts, Annuk, üks sõdur ja mina.

Voorimees jätab hobuse Kastani tänava nurgale pimedusse. Ise hiilime sakslaste vahimeeskonna majakese juurde. Sees on kuulda kõnelusi. Sakslased müütavad konjakit ja Annuk astub nende juurde sisse aega viitma, näidates enne meile, kus kuulipilduja asetseb.

Ei ole ükski kuulipilduja olnud nii kerge! Väljatoomine on silmapilgu töö. Ka voorimees on jalgsi sinna tulnud. Kui kuulipildujaga saani juurde jõuame, tuleb voorimees järele paari lindikastiga.

"Mis sellega ilma lintideta teha, tean, olen ka sõdur olnud," ütleb ta ja seab lindikastid oma jalgade juurde.

Leitnant Parts istub saani kuulipilduja kõrvale, mis peidetakse teki alla, ja viivu pärast oleme kadunud. Sõidame kõrvalisi tänavaid roodu asupaiga poole.

Vargus oli vaid mõne minuti töö. Suure aukartusega ja veel suurema uhkustundega viiakse kuulipilduja meeskonna ruumi.

Huvitav oli vaadelda, kuidas kuulipilduja mõjus meeste meeolule. Jutt läks kohe valjemaks, hääled muutusid rõõmsamaks ja kindlamaks. Iga sõdur pidas oma pühaks kohuseks relva käega katsuda. Ka kõige ükskõiksemad ja laisemad ronisid naridelt alla ja vaatlesid seda. Siin ja seal kuuldus lauseid: "Mis meil nüüd viga! Meil nüüd oma kuulipilduja! Sellega võib lahingusse minna! Kuidas sa ilma kuulipildujata sõidid?!"

Oli vaja selgusele jõuda, kas relv on korras. Võib-olla on rikutud, mine tea neid sakslasi! Järelevaatusel paistis kuulipilduja täiesti korras olevat ja hästi õlitatud. Ega sakslased oma relvi hooletusse jätanud, olgugi et neil oli revolutsioon.

"Aga kas sellega ka lasta saab?" nõuavad mehed. "Mis sellest, et riist on pealtnäha korras. Oleme kuulipildujaid küllaltki näinud. Nad on sageli pirtsakad kui edevad plikad!" Sellised olid meeskonna arvamised ja kahtlused.

See küsimus huvitas meid, ohvitsere, samuti, aga kus kuulipildujat proovida? Nurgas seisis massiivne, kaunis lagunenud raudahi. Mis need paar kuuli seda enam lõhuvad, otustasime. Mõeldud, tehtud. Kuulipilduja tegi oma eksami läbi. Sõdurid, nähes, et relv töötab, rahunesid kohe. Kuulipilduja peale võidi nüüd kindel olla.

"Kuulipilduja vajab meeskonda. Kas on roodus kuulipildureid?" küsib ltn. Parts.

"Mina! Mina! Olen sihtur!" kõlasid hüüded läbisegi. Vajaline norm sai peagi täis. Vastne meeskond asus kuulipilduja juurde. Ühel nõul valiti kuulipilduja asupaik pimedasse nurka kapi taha ja kaeti tekiga, mille loovutas üks kuulipildureist.

Kuulipilduja peitmisel oli ka oma tagamõtte. Selle relva olemasolu tuli teiste roodude ja polgu staabi eest saladusse hoida. Kardeti, et kui jutt meie kuulipilduja vargusest levib, siis sakslased hakkavad relva tagasi nõudma, ja see võib tuua sekeldusi. Teiseks kartsime, et polgu staap relva meilt ära võtab kuulipildujate komandole...

Elanikkond linnas muutus järjest rahutumaks, liikusid igasugused kuulujutud küll enamlaste, inglaste ja mässu kohta Tallinnas jne. Kus asus tegelikult punaarmee, seda meie ei teadnud. Kuulu järgi olevat Võru ja Valga juba ammugi punaste käes ja vene valged väed olevat juba taganedes Nõosse jõudnud...

18. detsembri õhtul kutsus polguülem minu staapi, mis asus "Bellevue" võõraste-majas.

Lihtsas numbritoas olid koos brigaadiülem polkovnik Limberg, polguülem polk. Unt ja 2. pataljoni ülem al. kapten E. Liibus. Polkovnikute ees laual oli saksa 10-verstane Tartu ümbruse kaart. Ilma pikema sissejuhatusest ütleb polkovnik Unt:

"Kapten Liibus ja teie võtate homme hommikul ratsakomandost hobused ning sõidate välja mööda Võru teed. Vaadake, siin kaardil on tähendatud endised Vene kaevikud Tõrvandi mõisa lähedal. Vaadake järele, kas need on korras, ja valige 2. pataljonile ja oma roodule kohad valmis. Teil tuleb sinna enamlastele vastu minna. Arvan, et need kaevikud on küllalt tarvitamiskõlvulised, pealegi olevat seal okastraataiad ees. Vasakult kaitseb teid Emajõgi ja pehme ning soine luht. Brigaadiülem ja mina arvame, et see on kõige kohasem positsioon."

Järgmisel hommikul vara sõitsime kapten Liibusega Võru teed välja. Oli üsna pime veel. Lund ei olnud veel maas, kuid maa oli külmunud. Linnast paar kilomeetrit eemal kohtasime paari ratsanikku teel linna. Üks ratsanikest peatus ja küsis meilt, kes me ole-

me ja kuhu sõidame. Tema ise olevat Tartu-
maa Kaitseliidu ülema abi lipnik Riives.

Ütlesime, kes oleme ja kuhu läheme, ja
palusime talt teateid enamlaste kohta, sest
staabis ei teatud enamlaste täpset asupaika.
Arvati nad kusagil Kambja kandis olevat.

"Kambja on igatahes enamlaste käes. Kus
nad praegu just asuvad, ei tea, kuid batjka
Balahhovitš hävitas eile Liiva kõrtsi juures
ühe nende ratsasalga. Enamlasi võiks mitte
üksnes tagasi hoida, vaid isegi tagasi paisata,
kui oleks mehi. Praegu aga ees kedagi ei ole.
Lähem Kaitseliidu ülema leitnant Kuperjano-
vi juurde ja peame nõu ning vaatame, mis
edasi saab. Kaevikud, mida otsite, on siin
üsna lähedal, aga ma ei usu, et neid saab
kasutada. Kui edasi sõidate, siis pidage sil-
mad lahti – mine tea, kus võib olla enamlaste
eelsalk," oli lipnik Riivese nõuanne.

Vahepeal oli ilm valgemaks muutunud ja
võimaldas juba ümbrust lähemalt silmitseda.
Varsti leidsime ka veneaegsed kaevikud,
kuid samas selgus meilegi, et neist pole meil
mingit kasu. Need asetsesid lagedal maal,
läheduses ei olnud ühtegi puud ega eluaset ja
pealegi olid kaevikud kaunis lagunened. Ei
mingit ühendusteed tagalaga ega meeste ma-
jutamiseks varjendeid. Okasaiad olid küll
ees. Neid ei olnud vist selleks ehitatudki, et
siin sõda pidada. Eesliinil nii viletsaid ja hal-
vasti planeeritud kaevikuid üldse ei tehtud.
Siin olid ehitajad teinud vaid raha!

Otsustasime edasi sõita, et leida sobiva-
mat positsiooni võimalikult Tartust kauge-
mal. Mõõdusime Reola mõisast, jõudes
Vana-Kuuste teelahkmeni. Teel ei kohanud
me ühtegi inimest. Elu oli seismas. Talvine
lühike päev hakkas lõpule jõudma...

Sobiva kaitsepositsiooni leidsime viimaks
tagapool Reolat. Ees hargnesid teed, seljata-
gune oli metsaga kaitsitud, ees aga oli lage ja
hea tuletavavusega väli. Siia otsustasime pai-
gutada 2. pataljoni. Tartust olime ligi 16 ki-
lomeetrit kaugel. Olime päris rahul oma
valikuga ja lootsime, et ka polgu- ja brigaa-
diüleml ühinevad meie valikuga.

Staabis oodati põnevusega meie tagasitu-
lekut.

Kandsime ette, mis olime näinud ja miks
meie arvates veneaegsed kaevikud ei ole ots-
tarbekohased, ja soovitasime positsiooni võt-
ta eespool Reola mõisa. Et polkovnikutel

polnud täpseid kaarte, mina olin aga end
Vene sõjaväes varustanud 2- ja 3-verstaste
kaartidega, siis andsin oma kaardi polkovni-
kutele, kuhu olin juba peale joonistanud roo-
dude tulevased lõigud. Minu kaartide rikkus
üllatas neid. Tõepoolest, neid jätkus veel
Soomusrongide diviisi staabilegi.

Meie kava leidis täielikku tunnustust ja
hea kiitu.

Küsimusele, millal roodud väljuvad, vas-
tas polkovnik Unt, et võib-olla ülehommene.
See selgub varsti, kuna ta ootavat Kaitseliidu
ülemat, kellel olevat mõningaid ettepane-
kuid, vahepeal korraldagu ma rood mineku-
valmis.

Roodus suurenes alatasa meeste arv, aga
uustulnukad nägid välja nagu kaltsupuntrad.
Arusaamatu, kust küll nad olid hankinud
need närud! Jalatsitest ei maksnud kõneldagi!

Uustulnukad ise olid mornid mehed, mis
omakorda süvendas umbusku nende meel-
susse. Vanadega oli tihe kontakt juba saadud,
neile võis kindel olla.

Paljasjalgsete meestega ei saa liinile min-
na. Püüdsin neile nii jalatseid ja rõivaid laost
nõutada. See polnud sugugi kerge, lubati paa-
ri päeva jooksul välja anda. Laos oli tagava-
rasid, kuid majandusülem ei soovinud ladu
tühjaks teha.

Õhtu eel tuli käsk: kell 8 õhtul 5. ja 8.
roodul rivistuda. Polguülem tahab mehi enne
väljumist kõnega julgustada. Pärast kõnet tu-
leb kohe teele asuda minekuks väljavalitud
positsioonile.

Kolmandik meestest on saabasteta. Neid
mehi täna kaasa võtta ei ole võimalik. Tuleb
nad Tartusse maha jätta ja lasta pärast varus-
tuse saamist kohe järele tulla. Nende ülemaks
jääb allohvitser Annuk.

Kell 8 on 5. rood üles rivistatud. Puudub
aga 8. rood. Et roodud asusid laialipillatuina
linnas, ei teadnud keegi meist mainitud roodu
puudumise põhjusti.

5. roodust oli rivis üle 150 sõduri. Ohvit-
sere oli neli. Aeg venis. Ei ilmunud 8. roodu
ega polguülemat. Viimaks peale kella 9 ilmus
polguülem. Mõne sõnaga ta seletas üldist olu-
korda ja ütles, et võtku meie endi alla see
joon, mis on välja valitud. 8. rood ei saa täna
väljuda, ta tuleb homme vara järele. Üldju-
hiks on seal kapten Liibus. Polguülem loodab
meilt, et täidame oma kohust kodumaa vastu

ja pidurdame enamlaste väikeste jõukude edasitungi. Enamlasi olevat käputäis. Kus nad aga just täpselt asuvad, ei ole teada. Ta loodab, et me ise muretseme õiged teated ja andmed.

Mehed vastasid tugeva, jõulise hüüdega. Meeleolu oli enam kui rõõmus, mida osaliselt põhjustas ka mõni pudel, mis oli külma eemaletõrjumiseks ja lahkumise puhul tühdendatud.

Kuski ees pidid siis asuma enamlased. Aga kus, seda ei teadnud keegi. Võib-olla on nad juba Tartu lähedale jõudnud? Et neile mitte kogu rooduga sülle joosta, läkitasin eel-salga al. ltn. Partsi juhatusel varem teele.

Jõudnud paar kilomeetrit linnast välja, sain juba Partsilt teate, mis tõi olukorda veidi selgust:

Jõudsin Ülenurme mõisa. Siin on ees Balahhovitš oma staabiga. Nende eelväed asuvad Uhtis – koht, kust läheb tee Väike-Kambjasse. Nagu kuulda, pole enamlaste eelväed kuigi suured. Võiks nad tagasi lüüa. Balahhovitš soovib ette saata hea luurajatesalk. Ootan Teid siin.

19. 12. 1918.

A. I. Parts

See oli siiski üllatus! Millal, tont võtaks, Balahhovitš enda oma valgekaardiga juba siia on nihutanud? Ülenurmest on Tartusse vaid mõni kilomeeter! Kas siis enamlased nii nobedasti neid on liigutanud?

Jõuame Ülenurme mõisa. Kõikjal on vene valgeid. Balahhovitšit ennast aga praegu siin ei ole. Olevat sõitnud luurele, teda asendab rittmeister Peremõkin. Ka pataljoniülem kapten Liibus on siin.

Venelasilt teateid pärides ei saa me siiski targemaks. Laia juttu on enam kui vaja. Ometi selgub, et otsest ohtu ei ole. Kus aga enamlased asuvad, jääbki teadmatuks. Mõni arvab, et peaksid olema Reola mõisas, teised eitaavad, kolmandad loodavad teateid saada Balahhovitšilt, kui ta luurelt tagasi jõuab. Muud valvet neil ees ei olevatki. Jääb mulje, et valgekaart pole üldse enamlasti näinudki!

Pataljoniülem ei oska seisukohta võtta uues olukorras. Lõpuks otsustame mitte minna kavatsatud kohale, vaid võtta positsioon sisse Valge kõrtsi juures siinpool Reola mõisa, mis oligi ette nähtud tagavaraposisiooni-na.

Vene valgeil oli kaks kerget suurtükki, mis anti lahkesti meile kaasa. Eriti agar ja ettevõtlik oli nende patareiülem. Ta tõi oma suurtükid meie juurde ja liitus ise meiega. Kuulipilduja seadsime üles kõrtsi juurde. Patremale poole, Uhtisse, läks tiiva kaitseks üks rühm. Endi arvates olime teinud kõik ja ära kasutanud kõik võimalused, et enamlastele õpetust anda.

Mind huvitas peaasjalikult küsimus: kas Reolas on enamlasti, ja kui ei, kus nad siis on? Et selle kohta selgusele jõuda, läkitasin välja luurajad. Mehed tulid tagasi ja seletasid, et Reola mõisas on vaikne ja seal ei ole punaseid, kuid teedel Vana-Kuuste kandis oli kuulda liikumist. Nii pea pole siis loota külalisi.

Seame valvepostid üles ja meeskond kat-sub uinuda, kus keegi saab. Hommiku eel tuleb sõdur valvepostilt ja teatab:

"Härra kapten, enamlased vist tulevad. Mõisa pool teel on näha halle kogusid."

Lähme välja, vaatame. Mina ei näe ühtegi kogu. On nii vaikne, et oleks kuulda igasugust liikumist. Vaatavad ka teised hämarasse õhe. Seal sosistab keegi: "Näe, seal lohus on kogud..." Pingutan silmi, aga ei näe. Närvlemine on nakatanud paljusid.

"Mis me siin arutame? Lähme vaatame, mis seal on! Mina igatahes ei näe kedagi," ütlen.

Viskan püssi õlale ja sammun Reola mõisa poole.

Varsti märkan minagi lohus halle kogusid. Aga imelik – need kogud seisavad ka ja on nagu hiiglased. Kes tont seal siis on? Inimesed igatahes mitte! Kui kujudele lähenesime, muutusid need ikka selgemaks ja varsti olid "enamlased" muutunud pajutüvedeks. Hir-mul on mõnigi kord suured silmad. Eemalt võis neid tõesti inimesteks pidada. Ka Reola mõis oli enamlastist tühi.

Esimene õö oli möödunud. Algas uus hall talvine päev. Ümbrus oli võõras, pidi sellega lähemalt tutvuma. Meeskonna meeleolu tõstis märksa valgete patarei ja selle meeskond, kes ihu ja hingega oli valmis enamlastele valu andma. Oli kuulda, kuidas meie mehed seletasid:

"Need on ju kanged mehed! Nendega võib küll koos sõdida! Puha venelased, siin ei ole ühtegi sakslast."

Liikus kuuldusi, et venelased töötavad sakslastega koos ja ega need venelased just eestisõbralised olegi. Seepärast vaadati vene valgetele tihti suure umbusaldusega ja isegi vaenuga. Aga need mehed siin võitsid kohe poolehoiu.

Ka jõudis Tartust järele 8. rood, kellest pool saadeti Lätikülla, kuna pool jäi reservi Ülenurmele. Selles roodus oli vaevalt 60 meest. Ka meie roodust tõi Annuk kohale kümmekond meest, lubades paari päeva pärast kõik mehed kohale tuua, aga siiski olevat mõned mehed ära kadunud.

Pärsin Ülenurmelt teateid valgete vägede asukoha kohta. Tänu nende patareile oli mul telefoniühendus Ülenurmes asuva valgete staabiga ja ka kapten Liibusega.

Lubati peatselt saata nõutavad teated ja ka uusi korraldusi, sest telefoni teel ei sobivat neid üle anda. Mis tähtsad korraldused need siis on, et neid ei või üle anda oma telefoni kaudu? Ega enamlased ole sakslased, kes Vene eesliinil vahel kuulasid pealt venelaste kõnelusi.

Ootasin suure huviga teadete ja korralduste päralejõudmist. Viimaks ilmus vene ratsanik ja andis üle ümbriku. Avasin selle ja lugesin teadet, mis tõlkes kõlab järgmiselt:

2. Eesti polgu 5. ja 8. roodu ülemale.

Asusin täna keskmise lahingulõigu juhtimisele Tartu-Valga raudteest kuni Reola-Valga maanteeeni,

Minule alluvad: minu salk, pataljon jalaväge, teie kaks roodu ja Balahhovitši ratsasuurtükiväe divisjon (2 suurtükki). Paremalt minust rittmeister Melgunovi ratsanikud – kaks divisjoni. Unipihas kapten Mikoša Georgi salk ja suurtükidivisjon 3 suurtükiga. Nõost paremal pool polkovnik Kubbo – 400 meest. Reserv Nõost kolm kilomeetrit. Lahingulõigu reserv Ülenurmes. Vasemal kapten Tannebaumi väed. Ta tungib Vana-Kuuste peale idast läände, haarates vaenlast tiivalt.

Üldine ülesanne: lõögiga vaenlase tiivale kaitsta Tartut. Minu staap asub Lätikülas. Käsin 8. roodu ülemal välja saata luurajad (talumeesteks ümberriietatult) Lekarisse ja Väike-Kambjasse, kus asuvad vaenlase ratsasalgad. Otsekohe saata igast roodust üks sidemees Lätikülla.

See korraldus on antud Tartu polgu ülema käsul.

20. 12. 18, kell 7.00

Keskmise lahingulõigu ülem rittmeister Peremõkin.

P. S. Tähistada sõdurid rahvusvärvidega. Kui rahvusvärve ei ole, siis valgega.

Ei meeldinud, et üldjuhtimine oli antud venelaste kätte. Meil oli endil pataljoniülem kohal, aga Peremõkin oli temast mööda läinud, nagu poleks teda üldse olemaski. Aga Undile olid vist imponeerinud venelaste kõlavad väeosade nimed! Ka arvuliselt ületasid nad meid, neid oli siiski 600-700 meest suurtükkidega. Ka olid nad rohkem distsiplineeritud kui üldiselt meie mehed, pealegi polnud neil kuhugi joosta, nagu meie meestel.

Seda korraldust lugedes näis, nagu oleks seal olnud teab kui suur armee. Aga siiski oli see küllaldane jõud enamlaste tagasitõrjumiseks. Olgu mis on, ma hakkasin uskuma, et asi võtab pöörde paremuse poole. Sellest kästust näis, et juht teab, mis ta tahab.

Samas tuli juba uus korraldus luurajaid mitte välja saata, sest see ülesanne olevat antud leitnant Koortile.

Leitnant Koort oli tuntud kuju tagavarapataljoni ajast oma uhke ja mõnitava väljaastumisega enamlaste vastu ja trotsivate vastustega punase tribunaali ees "Vanemuises". Nüüd teenis ta Balahhovitši sotnjas.

Küll selgus ka, et mulle teatatud vägede asetust just meie endi vägede osas ei vastanud tõele. Nii ei olnud sel hommikul veel Kubbo Nõosse jõudnudki, ta jõudis sinna alles hilisel pealelõunal. Ka kapten Tannebaum (3. ja 4. rood) ei läinud idast läände V.-Kuuste peale, vaid taganes põhja suunas Tartu peale. Kuid seda ei saa venelaste süüks ajada. Sidevõimaluste puudusel opereeriti arvatava asukohaga. Balahhovitš püüdis Kubboga esimesel võimalusel luua kontakti ja temalt saingi ma teada Kubbo jõudmisest Nõo rajooni.

Jõulud olid ukse ees. Meie varustamine toiduga oli enam kui kehv. Osta polnud siit kusagilt võimalik. Viimaks oli Parts leidnud ühe jõuka talu ja söögi asjas kaubad maha teinud. Ka jõule võisime seal pühitseda. Peremees oli lubanud isegi õlut teha ja pühade puhuks hankida kangemat. Enamlasi ei arvanud me suuteliseks meid siit ära nihutama, vaid seevastu kavatsesime ise edasi minna. Ei

olnud ju mingit mõtet siin istuda ja enamlasti oodata. Ega me neist teisiti lahti saa, kui tuleb neid rünnata.

Tuli korraldus nagu väiksel taevast ja tõmbas meie ilusaile pealetungi kui ka pühade vastuvõtmise kavadele kriipsu peale.

See oli ööl vastu 21. detsembrit, kui ilmus Ülenurme mõisast vene ratsanik ja tõi mulle kirja. Kirja tooja kaob kiiresti, olles saanud allkirja kirja vastuvõtmise kohta, nagu oleks tal tuli taga. Kirja sisu on järgmine:

5. roodu komandöridele.

Täna hakkame polgu komandöri käsul taganema. Teie võtke need 30 meest 8. roodust, kes õhtul Lätikülla saadeti, enda alla ja mu-

retsege, et need mitte maha ei jääks. Linnast läbimine on mitteresoonitav. Mina ootan siinpool linna, aga kui ma ehk ära olen läinud, siis "Gut Tucki" (Tuki mõis). Teie jääte oma rooduga niikauaks kohale, kuni Peremõkin oma meestega, kes on Lätiküllas, teist mööda läheb. Teie katsuge temaga kokku saada. Kahesanda roodu mehed, kes on Lätiküllas, peavad ühes Peremõkiniga ära tulema. Tehke kõik rahulikult. Linnas on enamlasted pead tõstnud, frondilt pole kedagi karta.

21. 12. 18.

St. kapten Liibus

DIXI

CORNELIUS HASSELBLATT Eestlased, pea püsti!

Kiri Saksamaalt

Eesti kroon on aasta vana, Eesti uus iseseisvus ligi kaks aastat, ühendatud Saksamaa üle kolme aasta. Ajalugu ruttab edasi ja meie kõik oleme selle otsesed tunnistajad, ja enamgi: oleme selle tegijad. Lööme kaasa, näeme mingit arengut, arendame ka midagi – üks rohkem, teine vähem – ja areneme ise.

Mina olen kümme aastat kõrvalseisjana Eestiga tegelnud – huvi pärast ja sellest teadmiseast, et suures maailmas tasub ka väiksemaid häälid kuulata. Suure rahva esindajana tundsin huvi Euroopa nurkade vastu, selle huvitumise algul olin ajaloo ja soomeugri keelte tudeng. Õppisin üht-teist ning püüdsin mõnikord oma teadmisi ka edasi anda. Ma ei tea, kas see mul õnnestus, selles polegi praegu küsimus, selle üle langetatagu otsus teisel. Tahan rääkida hoopis millestki muust.

Kui Eesti välisminister 1990. a Lääne-Euroopas ringi sõitis ja Lääne-Euroopa riigipeadele ja peaministritele õpetas, et Eesti riik on selle juurde kuuluva rahvaga tegelikult olemas ja et seda tuleb ainult uuesti tunnistada, kasutas ta kõiki võimalusi. Tuli selgitada,

et Nõukogude Liit pole monoliit, et Balti riigid ei kuulu sinna, et neil on oma keel ja kultuur, et juriidilised faktid ja ajaloolised sidemed tõestavad seda ja nii edasi. See oli õige tegu ning minister sooritas oma ülesande hästi ja veenvalt, mõned purjupead Moskvas aitasid lõpuks veel kaasa ja asi õnnestus, nagu me teame. Missuguses olukorras oleme praegu?

Noore riigina peab Eesti – lühidalt ja ausalt öeldes – lihtsalt raha otsima, sest endisest suurest liidust eemaldumine ja lahtisamine on kallid. Uuele teekonnale ei saadud ka palju kaasa võtta, sest see vana liit laguneb, on majanduslikult absoluutne null ja lärmab üha nn inimõiguste rikkumise pärast Eestis (ise vist teadmata, mis inimõigused üldse on). Seda pole vaja kommenteerida. Hoopis huvitavam on, kust võiks saada raha.

Esimese iseseisvumise järel pärast Esimest maailmasõda aitasid eestlasi inglased ja hiljem ka sakslased, sest sakslasi elas arvuka vähemusena ka Eesti Vabariigis. Praegusel vabariigil pole enam neid soodustusi ja ümber maailma hakkavad eestlased uusi toetajaid otsima. Sest neid on vaja, see on täiesti õigustatud soov. Kas mul, kõrvalseisjal, võiks midagi selle vastu olla? Mängu tuleb siin üks mind väga häiriv tegur: see on pidev enesealandamine sakslaste suhtes. Nagu

eestlane ise poleks midagi, nagu ta ainult sakslaste kaudu (tänu, abil) oleks olemas! "Oleme ikka matsid, mis parata?!" Näiteks käivad Eesti Vabariigi esindajad mingil baltisakslaste korraldatud joomapeol (midagi muud nende kokkusaamised polegi) ja kirjutavad pärast, et baltisakslased olevat juba keskajal Eestisse kultuuri toonud ja oleksid nüüdki ainsad, kes Eestit aitaksid. Siin unustatakse see, mida sakslased tegid Eestis nende seitsmesaja aasta jooksul, ja unustatakse ka see fakt, et nende kahe rahvuse kooselamine esimese Eesti Vabariigi ajal polnud sugugi lihtne. Raha saamise lootuse nimel müüakse ennast maha. Ma küsin: kas seda on vaja? Kas keegi tõesti usub, et sellise enesealandamise kaudu saaks ühtki saksa investeerimismarka juurde?

Saksa mark on tõesti üsna tugev ja Eestis teretulnud raha, aga investeerijad teavad küll ise, kuhu nad oma raha panevad, ja nad arvestavad seda ise välja. Siin ei aita vanade rüütelite (peksjate) viinapudelid. Või teine näide: üks Läti esindaja käib Bonnis ja ütleb, et ilma Saksamaata Lätit polekski olemas. Kas ta tõesti sellise enesealandamise teel usub, et ta saaks oma vabariigi ülesehitamiseks ühtki marka juurde?

Siin, Baltikumis, käib praegu üks suur lihtsustamine, mis tuleneb nõukogude ajal omandatud veendumustest. "Lääs on paha, sakslased on fašistid ja vanad kurnajad" kõlas tookord üldine loosung. Mustvalge printsiibi kohaselt – punane on paha, mittepunane on

hea! – tehakse sellest nüüd, kui punane aeg on õnnelikult mööda saadud, järeldus, et "Lääs on hea, sakslased on head inimesed, nad annavad raha". Ma lihtsalt ei taha uskuda, et eestlased ei suudaks näha, et musta ja valge vahel on veel midagi. Kuidas võib unustada seda, mida sakslased siin peale piibli tõlkimise ja eesti keele arendamise, mis on vaieldamatult mõnede baltisakslaste suured teened, veel tegid? Kas te ei mäleta enam seda, mis-suguses olukorras olid näiteks soome talupojad sajandite vältel, võrreldes eesti omadega? Kas varjundeid enam ei märgatagi? Pole minu asi eestlasi hoiatada või noomida. Kes mina olen? Aga tunnen siiski eneses teatud vajadust teid, eestlasi, pisut raputada ja üles äratada: vaadake nüüd rahulikult seda maailma ja oma ajalugu ja tehke siis oma järeldused! Sakslaste kultuur ei ole "kõrgem". Nad lihtsalt karjuvad valjemini. Seda ma kirjutasin "Wellesto" almanahhis 1989. a (ilmunud Oulus, lk 68), ja need sõnad on veel jõus. Ma poleks aga uskunud, et see lause muutub kunagi nii aktuaalseks. Praegu küsitakse, mida keegi tegi kakskümmend viis aastat tagasi, ning otsustatakse siis selle järgi. Kahekümne viie aasta pärast küsitakse samuti, mida tehti kakskümmend viis aastat tagasi. Ja jälle langetatakse otsus. Mõelgem juba nüüd tulevikule! On aeg selg sirgu lüüa!

Göttingen,
22. 06. 1993. a.

MEIE INTERVJU

TAHAN SAADA POLIITIKUKS, AGA EI OSKA (Intervjuu Vaino Vahinguga)

– Miks hakkasid kirjanikuks? Üks kolleeg on öelnud: tema kirjutab, et maailma paremaks muuta.

– Mina ei kirjuta selleks, et maailma paremaks muuta. Varases koolipõlves, 14aastaselt saatsin oma esimese kirjatöö Tallinnasse mingile võistlusele ja sain auhinnaks Nekrasovi poemid. Aga siis tuli pikk paus ja alles pärast ülikooli, pärast pikki mõtisklusi otsustasin, et hakkan kirjanikuks.

– Kuidas seda otsustatakse?

– See oli väga raske, oli nüisugune ambivalentne hoiak – lüüa arstikarjäärile käega ja hakata kirjanikuks. Tollal oli see materiaalses mõttes siiski natuke lihtsam kui praegu. Aga mäletan, et professor Elmar Karu pakkus mulle 1972. aastal psühhiaatria kateedrisse assistendi kohta; käisin tema juures Otepääl ja ta küsis, miks ma ei taha assistendiks hakata. Vastasin, et olen otsustanud kirjanduse kasuks ega taha teisi inimesi alt vedada. See oli mul tookord äärmiselt radikaalne hoiak.

– Miks sa ei tahtnud näiteks maalikunstnikuks hakata?

– Andsin endale aru, et maalikunsti ma ei valda, tehnikat ei valda. Kirjandus tundus mulle kõige kättesaadavam.

– Kas sa vahepeal sahtlisse ei kirjutanud? Tundsid tolle 14aastaselt auhinnatud pala põhjal, et võid hakata kirjanikuks?

– Ei, nii ma ei ütleks. Aga sahtlisse ma ei kirjutanud, ma ei ole üldse kunagi midagi sahtlisse kirjutanud. Kõik on ära avaldatud, kuigi raskustega. Jätsin tookord assistendi koha vastu võtmata, viis aastat hiljem võtsin dotsendi koha vastu, aga see oli minu arvates aps. Ma ei oleks tohtinud ka seda vastu võtta, aga võrgutav oli – et palju raha ja kuulsust ja nii edasi.

– Päris vabakutseline kirjanik ei ole sa olnud?

– Ei. 1980. aasta algusest kuni 1984. või 1985. aastani olen olnud poolvabakutseline,

poole kohaga töötanud nagu praegugi, aga siis oli nagu kergem ära elada. Tollal kirjutasin kirjandus- ja teatriarvustusi, võtsin näiteks Draamateatri käsile, kui ta Tartusse tuli, Pärnu teatri otsast lõpuni. "Edasis" oli mul tookord vabakäik.

– Küsisingi ennist valesti, et kas sa ei tahtnud hakata maalikunstnikuks. Pidanuksin küsima: kas sa ei oleks tahtnud hakata näitlejaks?

– Väga õige. Minu esimesed teatrikogemused on pärit 1956.-1957. aastast, kui käisin meditsiinikoolis ja mängisin ühte osa Hillar Palametsa näidendis "Rändlinnud", lavastas Venda Päi. Käisime sellega tookord Tallinnas ja Viljandis, Riias isegi käisime. Järgmine suurem ülesastumine oli juba Jaan Oksaga.

– Siis olid sa juba kuulus kirjanik. Oksa mängisid laval ise.

– Vaheldumisi Evald Hermakülaga. Ma ei ole sellest täpsemini veel kusagil rääkinudki. Hermaküla hakkas lavastama "Hedda Gable-rit", kutsus mindki tegema – et samal ajal lavastame ka Oksa. Olin "Hedda Gableris" statist, sain kõrvalt vaadata, paugutasin pistoleid, ise lavale ei läinud. Aga Oksa mängisin küll laval. Hermaküla ütles, et kõige paremini mängisin kontrolletendusel, kui kõik Tallinna ministriumimehed olid kohal. Aga näitleja on väga raske olla, kõvasti raskem töö kui kirjutamine. Lavakooli pole ka taga, ja kõik see hääl ja miimika ja... Originaalsusega võid paar etendust ära mängida, aga rohkem ei tule enam midagi välja.

– Tuleme kirjanduse juurde tagasi. Kas kirjandusega on üldse võimalik maailma paremaks muuta, kuigi hea kolleeg nõnda väidab?

– Ma arvan, et põhimõtteliselt on võimalik küll. Ent mina ei ole tahtnud maailma paremaks muuta; ometi arvan ma, et minu teoseid lugedes muutub lugeja paremaks – teadlikumaks ja sellega ühtlasi paremaks. Kirjanduses ei ole minu arust vahet heal ega halval – kui mõjub, siis on ikka hea. Mu viimane lugemiskogemus on Henry Milleri "Vähi pöörijoon" – kui tavatult ja meile harjumus-

päratult ta selle on kirjutanud, aga ta tegi mind tüki maad targemaks.

– **Ja tarkus on alati hea?**

– Tarkus on alati hea. Ei, ta võib kuri ka olla, aga seda on harva ja ma ei oska selle kohta näidet tuua.

– **Räägitakse, et sa kirjutad põhiliselt iseendast.**

– See on tõsi. "Lugu" on puhtalt iseendast, "Sina" endast ja Maimu Bergist. "Näitleja" on endast, "Endspiel", mille koos Madis Kõivuga kirjutasin, on minul iseendast ja Kõivul temast endast, nii et ega ma ole suurt fabuleerinud ega fantaseerinud. "Endspieli" puhul oli nii palju dokumentaalset materjali, et polnud üldse vaja fantaseerida. Sest elu on üldse niivõrd karm ja julm ja ilus, et kui see tõetrult kirja panna, siis ta toimib.

– **Siis sa ei pane ka pahaks, kui teised sinust kirjutavad – näiteks Maimu Berg?**

– Ei, ma ei pane pahaks. Mis ma ikka Bergile pahaks panen. See on reklaam ja käib asja ette.

– **Kirjanikud jagunevad selle koha pealt kahte lehte – mõned reklaamivad ennast avalikult, teised ei.**

– Ükski suur kirjanik ei ole seni ekshibitsioneerimata hakkama saanud. Näiteks Hemingway – tema ju ekshibitsioneeris puhtalt, ei mõelnud pea midagi välja.

– **Hemingway pani tegelastele siiski nimed, sina kirjutad lausa enda nimel.**

– Panen jah oma nime. See on muidugi natuke eputamine, aga seda tegi ka näiteks Henry Miller. Pole mõtet karta! Kirjanikke on niivõrd vähe – kõigi teiste inimestega võrreldes –, et kirjanik peaks olema natuke julgem.

– **Ütlesid, et Hemingway on üks su lemmikautoreid. Aga varem oled maininud, et su lemmikirjanik on Kornei Tšukovski. Mees, kes kirjutas "Pese-ennast-sa" ja "Doktor Valus-on"?**

– Mind veetleb tema suur sisemine kultuur. Ta on vene kirjanikest kõige meelde jäävam, kõige erudeeritum. Mul on tema kuueköiteline teoste kogu. Keegi pole nii hästi kirjutanud kirjanikest ja kultuurist, näitlejatest ja poetidest. Ta on kultuursemaid vene autoreid, keda üldse tean. Ta oli kulturoloog – üle võimust ja parteidest.

– **Lugesin läbi su ülistuslaulu Egon Rannetile. 1981. aastal ilmudes mõjus see stiilse ja eriti kurikavala paroodiana, kinnitab Kajar Pruul.**

– Ma ei ole mitte ainult Egon Rannetist, vaid ka Aadu Hindist hästi kirjutanud. See ei olnud paroodia, vaid tõsimeelne lugu. Mulle meeldis väga Ranneti "Südamevalu", mille Hermaküla lavastas ja kus ta ise peaosa mängis. See oli üks Hermaküla tipplavastusi, ta mängis nii inimlikult ja ma sain aru, et Rannet on suur dramaturg. Rahvas hoidis "Südamevalu" vaadates hinge kinni. Kirjutasin sellest, pärast Rannet helistas mulle ja ütles, et tahab minu kui hingearstiga vestelda. Istusime kohvilauas, Rannet rääkis, kuidas ta oli valitsuse haiglas, kuidas teda seal tõrjuti ja kuidas ta pidi ära surema ja õnnekombel pääses. Ja kuidas Endel Sõgel tahtis tema naist ära võrgutada. Olin siis paar kuud tema hingearst. Mulle meeldis, kui Draamateatris omal ajal mängiti "Kadunud poega" – Ranneti dramaturginärv oli hea.

– **Olen nõus, ent selle hea närviga kirjutus ta teinekord igavest jama.**

– 1968. aastal käisime vaatamas "Kriminaaltangot" – mina, Tulviste, Saluri. Pärast esietendust oli Televisioonis kohe telerepliik – seal tegin Ranneti absoluutselt maha. See oli ju vilets näidend. Rannet oli kohe helistanud stuudiosse – mis see Vahing seal räägib. Ja mis Saluri ja Tulviste need veel on? Aga "Südamevalu" ja "Kadunud poeg" on poolmütoloogilised eluseigad, need on head.

– **Sa vaatad asja peale õigesti – ilma ideoloogiata.**

– Mina ei ole ühtegi parteisse kuulunud, mina olen suverään ega salga seda, et Rannet mulle meeldib. Seni on kõik teda halvustanud – aga kuidas "Kadunud poeg" läks Venemaal saja viies teatris! Rannet sai kohutavad honorarid.

– **Omal ajal tekitas see eesti vaatajais protesti – kuidas ikka ema saab oma metsavennast poja kommunistidele üles anda...**

– See on juba nagu müüt – Oidipuse müüt. Kui see praegu lavale tuleks.

– **Praegu peaks poja kommunistiks või kolhoosisimeheks ümber tegema, ema annaks ta Eesti kaitsepolitseile üles.**

– Kolhoosiesimehest kirjutasin ma Hermakülaga näidendi, varsti tuleb üks väike jupp sellest mu kodukoha kultuurimajas Aravul lavale. 1976. aastal keelati see kontroll-etendusel ära – seal oli küüditamine sees. Olin ise süüdi, sest ei saanud kontrolletendusel viibida, olin parasjagu Lihulas Peeter Simmi filmi võtetel, mängisin võsakuradit. Näidend räägib kolhoosiesimehest, kel kästi küüditada 21 inimest. Esimees lõi aga rusikaga lauale ja ütles, et tema saab saata ainult 13, rohkem tal ei ole.

– Praegusest kolhooside lagunemisest ei taha sa näidendit kirjutada?

– Ei, see on täiesti ideoloogiline ja poliitiline lugu, sellest ma ei ole võimeline kirjutama.

– Eesti kirjanikest oled sa võib-olla kõige vähem ideoloogiline.

– Minul tekkis mingi tõrge parteisse astumise ja propaganda vastu.

– Aga sa ei esindanud ka vastalist ideoloogiat?

– Ei, seda ka mitte. Ent kui juba ideoloogias juttu, siis ütleksin paar sõna ka Smuuli kohta, mul on tema ees aukartus. Smuuli "Poeem Stalinile" ja "Tormi Poeem" on hästi kirjutatud asjad – luule aspektist. Jätame Stalini välja, aga mina austan Smuuli, sest tema oli tõeline eksistentsialist. 1970. aastal ütles Jaak Kangilaski, et tema jaoks on eesti kirjanduses kaks eksistentsialisti: Smuul ja Vahing.

– Sa hindad poemi kui luulekunstiteost, sõltumata sellest, kas ta ülistab Stalinit või Hitlerit või keda tahes?

– Täpselt nii. See on poeesia, ükskõik kellele ta on pühendatud.

– Kas sinus ei tekita kõhklust, kui andekas inimene – nagu Smuul kahtlemata oli – oma sule väga kurja asja teenistusse seab?

– Püüdsin asja loogiliselt endale põhjendada. Pärast sõda tuleb Smuul tagasi, tal ei ole muud valikut kui ainult poeesia – mis tal üle jäi? "Jäine raamat" on üks paremaid eesti reisikirjeldusi. Kui oleksin kaksikümne aastat vanem olnud, oleksin võib-olla ise ka Smuuli teed läinud. "Mina – kommunistlik noor" on samuti poeetiliselt hästi kirjutatud asi. Jätame teema kõrvale – samahästi võinuks ta kirjutada – "Mina – noor skaut". Olen alati võtnud Smuuli, Rannetit ja teisi Eesti

NSV kirjanikke kui kunstiinimesi, jätnud poliitilise maigu kõrvale.

– Kaua veel aega läheb, enne kui kõik Eestis sellega hakkama saavad?

– Miinimum kümme aastat, aga pigem kaksikümne. Siis hakkab majandus natuke paremaks minema. Praegu ei tunne keegi huvi ei kirjaniku ega kirjanduse vastu. Kirjandus on kui elu ääremaa.

– Kurdad, et keegi ei tunne huvi – "Vikerkaar" tahab ju sinult intervjuud.

– Tahab, aga selle eest ei maksta midagi. "Keel ja Kirjandus" tahab ka, aga Pärt Lias ütles, et neil ei ole raha. Kirjutasin "Keelele ja Kirjandusele" Runneli kolmest luulekogust, sain selle eest kuuskümne krooni. See on üks masinakirjalehekülg "Hommikulehele"!

– Kirjuta siis "Hommikulehele"!

– Kirjutasingi ühe retsensiooni.

– Ei ole kahjuks lugenud, pole raha nii kallist lehte osta.

– "Hommikulehe" järjejutust kutsuti ka osa võtma, aga me Kõivuga leidsime, et niisugust asja ei tohi ikka teha.

– Oled endale kui kirjanikule piirid tõmmanud?

– "Sexerile" ega "Maajale" ma kaastööd ei tee, "Kostabile" ka mitte. "Kostabi" on minu jaoks nõrk ja lame.

– Kõiv näiteks kirjutab seal.

– Kõiv on Kõiv, tema vaatab kõigele läbi sõrmede rohkem kui mina. Ta on niivõrd sõltumatu. – "Eesti Ekspressile" kirjutasin ka ühe loo, Maimu Bergist. Aga sellest ei saanud keegi aru, kõik olid tulnud Bergile kaastunnet avaldama, et miks Vahing on tema vastu nii halb.

– Sul on nõnda siis omad kriteeriumid, mida kirjutada ja mida ei. Aga kas kriminaalromaani kirjutaksid?

– Ei. Tunnen, et mu süžeevaist on nii jäik ja ma ei pea vastu.

– Küsin sinult kui psühhiaatril: miks eesti kirjanduses ei saa kriminaalromaanjalgu alla? Kas see võib olla seotud rahvusliku iseloomuga?

– Minu arvates küll. Enamik eestlasi on ikka väga suure introverdid. Introvertsus välistab kriminaalse loo. Introverdiga on kooskõlas subjektivism, aga kriminaalromaan peab olema väljapoole avatud. Ja praegu ei

ole ka nõudmist – eestlastelt nagu ei osatagi neid oodata. Hea kriminaalromaan kirjutamine pole sugugi kerge, mitte nii, nagu öeldakse, et Agatha Christie istus muudkui vannis ja kirjutas.

– Oled jutu sees maininud, et ei armasta heina teha. Peab see paika?

– Jah, seal on kompleks taga. Kui olin kümne-kaheteistaastane, vedas isa mind heinamaale, sundis niitma ja riisuma, mul tekkis heinategemise – üldse füüsilise töö vastu niisugune tülgastus, et ütlesin: enam ma heina ei niida. Ja ei ole niitnud ka. Maainimestele, kes on kogu elu ainult tööd rüganud, nagu isa ja ema – isa eriti –, on füüsiline töö väärtus, aga mina seda malli kasutada ei saa, minu jaoks see ei ole kogu töö – vaimne töö on ju ka olemas! Tunnen ennast nende juures ebamugavalt, sest nemad ei saa aru minu kirjanuduslikust tegevusest. See ei ole etteheide, aga nad lihtsalt ei mõista mu loomingut. Nad ütlevad: jah, kirjanik ja nii, noogutavad, aga sellega piirdubki. Arsti tööst saavad nad aru, aga seegi on nende jaoks elitaarne või esoteeriline... Ma olen arstitööd kolmkümmend kolm aastat teinud, mulle aitab sellest. – Aga kirjanudus on neile eriti arusaamatu. Kuigi isa lõikab välja kõik mu jutud ja vestlused ja kriitika, kui ajaleht kätte satub. Ja sellega kõik piirdubki. Lähen õe poole, tema on trükikojas kalkulaator, temagi ei oska midagi öelda. Teine õde on psühhiaater, ütleb ka, et näe, sul ilmus. Nad loevad, aga ma ei saa sealt mingit tuge. Nende meelet ajana oma sürrealistlikku poolsegast jama...

– Nii et füüsilist tööd teed ainult viimases hädas?

– Jah, ma ei saa aru, kui vaimu inimesed räägivad, et nad füüsilist tööd tehes lõõgastuvad. Ma lihtsalt ei usu seda. Samahästi võid rõõmustada lumememme tegemise üle – see aga on mäng.

Minul on vähemalt kümme aastat nii elus kui kirjanuduses olnud printsip, et ma pean mängima. *Spiel* oli meil kogu aeg. Hermaküla ja Tooming ja Unt ja kogu aeg *Spiel* ja *Spiel*. Černov süüdistas mind, et Vahing räägib liiga palju *Spielist*, *spielib* teadlikult inimestega, sest ta oskab seda. Aga ma ei olnud "Homo ludensit" lugenud.

Kui nägin, et minu mäng teise inimesega käivitub, siis sain sellest rahulduse. *Spiel* oli

mäng *vis-à-vis*, elava inimesega, mitte kompuutri- ega kaardimäng. Minu põhimõte oli: pean oma mänguga viima inimese endast välja, nii et ta unustab ära, mis ta minuga räägib. Saavutasin päris häid tulemusi. Aga siis ütlesid Kangilaski ja Černov: Vahing *spielib*, mängib teiega kurjalt, olge ettevaatlikud! Iga mäng on ju kuri, kui nii võtta.

– *Spiel* lõppes sellega, et salong läks laiali?

– Salong läks laiali jah. Keegi enam ei tulnud, ma läksin teise kohta elama, Berg sõitis Tallinnasse ja oligi. *Spiel* lõppes ära.

– Kas keegi sulle aktiivselt vastu ka mängis?

– Mängisid küll: Unt ja Černov ja Kangilaski.

– Aga sina olid juhtiv?

– Mäng oli minu. Ega ma siis neid nii eriti kurjasti ka kasutanud. Mulle pakkus huvi, kuidas nad lähevad mänguga kaasa. Nad läksid nii kaasa, et unustasid ära, et nad mängivad. Aga minul oli kogu aeg kriitika olemas. Mulle pakkus lõbu viia inimesi segadusse.

– Mis sul viga viia, sa ju psühhiaater.

– Mängu variantide puhul oli mul mude-
liks (ei taha seda hästi tunnistada) ikka vaimuhaige. Vaimuhaige inimese mõttekäik ja rääkimine, kommunikatsioon, eriti sõnaline kommunikatsioon. Vaimuhaige ju räägib looduse keelt, millest meie midagi aru ei saa, aga tema kommuniqueerub niiviisi. Mall oli mul vaimuhaiglast.

– Samas ei pidanud sa ju Unti ega Černovi ega kedagi vaimuhaigeks. Aga malli võtsid siiski haiglast?

– Ja kandsin üle nende peale, sest mingisugune mudel mängu jaoks peab ju olema. Võti oli ikka psühhiaatriast. Ei karda seda praegu öelda – pika tööstaazi puhul hakkab ju üht-teist külge.

– Nemad aktsepteerisid mängu, kuigi võisid alati ära minna?

– Aktsepteerisid. Aga ma mängisin endaga ka. Mul oli noorest peast väga hea mälu, lugesin näiteks Shakespeare'i teksti läbi ja võisin seda peast tsiteerida. Elasin Nõva tänavas, Unt oli minu juures, hakkasin tsiteerima "Henry IV-ndat", Unt haaras raamatu, et kontrollida, kas ma ei eksi. See oli mingisugune patoloogiline mälu elustumine. Aga Pيرانdelloga läks hiljem aia taha.

Ma olengi oma elu ära tükeldanud – olen arst olnud, õppejõud olnud, näitleja, filminäitleja, dramaturg... Kui ma kõik selle aja, mis ma mängu peale olen kulutanud – mängu peale laiemas mõttes –, oleksin kasutanud kirjutamiseks, siis oleksin kirjutanud kõvasti rohkem. Aga filminäitleja elu talvisel Võrumaal – see oli kohutavalt raske.

– Peale kõige muu oled olnud ka veel mannekeen. Reklaamisid kataloogis "Sangari" särke ja nägid väga ilus välja.

– Kui see kataloog ilmus – olin siis ülikoolis dotsent –, andis üks vihavaenlasest kolleeg ta Saarma kätte. Saarma kutsus mu välja, küsis: "Kuule, Vahing, kas sul häbitunnet ka on? Kas sa üldse annad endale aru, mis sa teed?" Vastasin, et see on sotsiaalne tellimus ja ma sain selle eest viiskümmend rubla. Särgi sain ka veel endale.

– Eks seegi olnud üks *Spiel*. Aga kas psühhiaatri elukutse segab inimestega suhtlemisel?

– Segab. Sa hakkad ikka otsima mingit psühhopatoloogiat. Mitte diagnoosi, vaid just psühhopatoloogiat. Kümmeaasta aasta eest otsisin seda peaaegu igal inimesel, praegu enam mitte, olen loobunud.

– Oled sa oma elus kohanud ka mõnda normaalset inimest?

– Raske vastata. Ega ei ole, sest minu jaoks ei ole olemas normaalse inimese malli. Ma ei kujuta ette, mis on normaalne. See, mis meile viiskümmend aastat normi pähe pakuti, praegu enam normiks ei kõlba. Siis ka ei kõlvanud, ent me võtsime ikka normina. Teisitimõtletajatega on jälle niisugune lugu, et kehtis termin *filosoofiline intoksikatsioon*. Kümmeaasta aasta eestki oli veel nii, et kui inimene süüvis filosoofiasse ja unustas oma igapäevase ameti ära, siis nimetati seda *metafüüsiliseks intoksikatsiooniks*. Kui see sul avastati, siis pidid kindlasti olema skisofreenik. Nii *filosoofiline* kui *metafüüsiline intoksikatsioon* olid klassikaliselt jäigad. Moskvas väljatöötatud diagnoosid, millest polnud lootustki pääseda. Muu maailm selliseid diagnoose ei tunne, seal võisid mõelda mida tahes.

– Kas psühhiaatria sind ka kirjutamisel on aidanud?

– Vähe. Ma ei ole ühestki vaimuhaigest veel kirjutanud, on mingi eetilise tõrge. Aga

näiteks Vetemaa käis minuga konsulteerimas, kui ta oma "Möbiuse lehte" kirjutas – tolle tegevus oli ju osalt psühhiaatriahaiglas.

– "Suvekoolis" tegeled sa aktiivselt maailmaparandamisega. On see su isiklik läbielamus? Tahtsid sa külasse laiu ja sirgeid teid ehitada?

– Jah, tahtsin küll. Aga "Suvekool" leiti olevat riigivastane. Kolm kunstinõukogu käis koos, lõpuks Utt päästis asja. Aga see maailmaparandamine on seal nii absurdne; banketil ütles Kangilaski, et ma jooksen peaga vastu müüri. See oli mu esimene, ei, teine näidend. Esimene oli "Potteri lõpp". Kokku olen kaks-kolmteist näidendit kirjutanud. Pooled on jäänud ilmumata. "Testamentiga" oli suur skandaal. Tallinna Psühhiaatriahaigla peaarst Arvo Haug korraldas oma haigla saalis Vahingu üle kirjandusliku kohtu. Tema oli peakohtunik, kaks kaasistujat oli ka, üks neist suitsidoloog Airi Värnik. Linnar Priimägi tuli mulle advokaadiks. Saalis oli viiskümmend inimest – mitte patsiendid, vaid haigla töötajad. Kohus jõudis järeldusele, et Vahingut oleks tarvis sealsamas haiglas paar-kolm kuud ravidada. Diagnoosi ei pandud, aga arvata võis. Priimägi pilas küll kohtu kenasti ära – nad ei saanud üldse aru, mis ta rääkis.

– Räägiksime natukene ka kassidest?

– Kassidega on niisugune asi, et 1966. aastal hakkasin ma kassidega tegema psühhofarmakoloogiakatseid. Panime kassi pähe elektroodid, viisime kassi ajju ravimite vesilahuseid ja ärritasime elektriliselt. Töötasime professor Allikmetsa juures Mehilasega koos ja sellest tuli mu kandidaadiväitekiri. Ma olen ära tapnud sada viiskümmend kaks kassi. Pärast seda nägin pool aastat öösel unes, kuidas kass tormab mu peale ja ründab mind, tuleb küüntega kallale.

– Kirjutad, et kui see möödas oli, tuli su vanemate kass su juurde ja andis andeks.

– Vanemate kass andis andeks. Aga kodukülast tõiin bussiga neli või viis kassi korruga, suure kasti sees. Leningradist tuli ka üks professor meiega koos katseid tegema, ütles, et Leningradis ei saa kassidega eksperimenteerida, kass olla kassid püha loom. Blokaadi ajal söödi ju kõik kassid ära ja see päästis inimesi näljasurmast. Koeri olen ka tapnud, aga neid on vähem, viisteist. Ravimi toimet oli ju vaja uurida. Ja kas kass või hiir või rott – ega seal

mingit vahet ei ole, loom on loom. Arvatakse, et roti peal on lihtsam teha, aga kass on jälle väga emotsionaalne – tema peal saab kätte ärevuse, hirmu, paanika, agressiooni.

– On sul endal loomi olnud? Mati Unt näiteks peab pidevalt kasse.

– Ei ole olnud. Maal vanematekodus küll, aga linnas mitte. Mati Unt natukene poseerib ka oma kassidega, tegi oma kassiromaanigi ümber, aga minul sellist suhet nendega ei ole. Mind lagastas see eksperimenteerimine, tegi kasside suhtes tuimaks. Ei armasta ma enam kasse ega koeri.

– Sa oled Eestis üks filosoofiliselt haritumaid kirjanikke.

– Olen neid mehi lugenud jah. Kõivule muidugi jään alla. Ma ei ole mingisugust varandust kokku ajanud, ei ole mul maju ega autot, aga kümme-viisteist aastat tegelesin filosoofia ja psühholoogiaga. Kierkegaardiga näiteks. Eesti NSVski võis paljusid asju lugeda, kui tahtsid. Kui ei saanud Tartust, sai Moskva raamatukogudest. Mul on palju mikrofilme, fotokoopiaid. Ei saa öelda, et keegi oleks mind psühhoanalüüsi uurimisel takistanud.

– Miks nõukogude võim õieti keelas psühhoanalüüsi?

– Freudi ja tema järglaste tööd läksid lahku nõukogude psühholoogide tööd. 1930ndatel aastatel oli Venemaal psühhoanalüütikute organisatsioon, ilmus raamatuid, aga 1940. aastast peale enam ei tohtinud. Ei olegi aru saanud, mispärast. Minu jaoks oli psühhoanalüüs kummaline maailm, mis oli väga seotud psühholoogia ja psühhiaatriaga. Ülikooli viimasel kursusel tegin Freudist ühe ettekande, hiljem huvi süvenes. Ülikooli raamatukogus on pea kogu Freud olemas, Jung on olemas, Adler, kõik uuemad mehed on. Aga inimesed oleks nagu väsinud, ei haaku enam olemasoleva kirjandusega.

– Oled ise ka Kierkegaardi meeleheidet üle elanud?

– Olen küll, egas muidu see huvi mul poleks tekkinud. Olen surmatõve ja meeleheidete üle elanud. Olin siis umbes kolmekümnene, tekkis meeleheide ja täielik tühimik, aga ma sain sellest üle. Oskasin selle endale ära diagnoosida ja oma tundmusi kvalifitseerida.

– See oli tunnetatud meeleheide?

– Jah, *Verzweiflung*, see oli Kierkegaardil ja paljudel teistel ka.

– Kas nimetad Kierkegaardi sugulas-hingeks?

– Kierkegaard oma üksinduse ja maailmast ärapööratusega on tõesti mu hingesugulane. Temal ei olnud küll salongisõpru, kellega mina aastaid hädas olin... Ta on prominentsemaid eksistentsialiste, praegu on temast väga huvitatud Madis Kõiv, kes võttis minu käest kaks raamatut. Ma ei tea, mis ta nendega teeb.

– See meenutab, et Kõivu loomingut ei olegi ju õieti keegi analüüsinud. Arvustajad ei julge?

– Minul on tõke ees, ma olen temaga koos kirjutanud. Kõögipool hakkab segama.

– Eesti kirjandus on ikka nii väike, et kõik tunnevad kõigi kõögipoolt. Aga kas sul pärast viimast Kirjanike Liidu koosolekut ei tekkinud tahtmist Kirjanike Liidust välja astuda?

– Tekkis küll, Maimu Bergil ka. Kardan, et Eesti Kirjanike Liit hakkab lagunema. Sest üldkoosolek polnud enam kirjanduslik ega kultuuriline fenomen. Ühtpidi kahetsen, et sinna sõitsin, aga teistpidi oli see õpetlik: nii rafineeritud absurdikoosolekut pole ma varem näinud.

– Ühine vaenlane – nõukogude võim – on ju kukutatud.

– Enam ei saa rünnata ka Aksel Tamme kui kirjastuse juhti. Aga me rääkisime Bergiga, et kas ikka on mõtet ühe koosoleku pärast välja astuda, ehkki koosolek oli jälk. Alternatiivsete organisatsioonide jaoks on meid siiski liiga vähe. Kirjanike Liit peaks suunama kirjanduselu, aga ta ei suuna, ei ole enam kirjandusõhtuid ega arutelusid.

– Võib-olla on asi üldises segaduses, mis kõikjal valitseb. Mis sa arvad, kas psühholoogid ei peaks oma sõna ütleva?

– Jah, see oleks vajalik ühiskonna vaimse tervise huvides. Aga neil ei ole midagi konkreetset pakkuda. Tõrge tekibki sellest, et neil ei ole pakkuda mingit hüvitust või barjäärist ülesaamise võimalust. Mina pakuksin süvenemist metafüüsikasse või üksiolekusse. Aga seda ei taha praegu keegi kuulatagi. Ent soovitud peavad olema diferentseeritud ja konkreetsed, muidu võid rappa minna.

– Naistest ei ole me veel rääkinud.

– Naised on mulle valulik probleem. Ma ei ole osanud naistega suhelda ega nendega ümber käia. Olen kolm korda olnud ametlikus abielus ja praegu ei ole mul ühtegi naist. 19aastane tütar küsis: kaua ma juba naiseta olen. Vastasin, et kolm aastat. Tütar ütles: "Isa, sa oled siis ju juba impotent." Naersin, et veel ei ole, aga palju enam ei puudu ka.

– **Kas mõtlesid järele ja võtad nüüd naise?**

– Ei, enam ei võta, aitab küll. Tuleb endale aru anda ja järele jätta. Mina olen alati võtnud naist, ei ole ühelgi naisel lasknud ennast võtta. Aga lõpuks tuleb ikkagi välja, et naine on võtnud mehe. Ega ma ei kahetse, et ma nii palju abielus olen olnud, aga oleks tahtnud harmoonilisemat, täiuslikumat elu – see kolme naise pidamine oli ikka väga kaootiline, ehkki ma ei pidanud neid korraga.

– **Kaebad, et oli kaootiline, aga ise harrastasid nendega *Spieli*?**

– Mängisin jah nendega, olen selles süüdi. Südametunnistus piinab natukene selle *Spieli* pärast. Kuigi: kui naine kaasa ei mängi, ei tule *Spielist* midagi välja. Tagantjärele on siiski kurb – sai *spielitud*, nüüd seda enam ei ole... Aga kui noor oleksin, hakkaksin *Spieliga* otsest peale, sest sellest lahti ei saa, see seadumus on veres. *Spielil* on sügav olemuslik taust – kui sellest aru ei saada, siis kaob igasugune kontakt ära. *Spieli* ei tohi mõista halvast mõttest, ta on ikkagi spontaanne loomingu, teda võib isegi ravi eesmärkidel kasutada, psühhodraamas näiteks.

– **Kas oled oma patsiente ka kirjutama suunanud?**

– Patsientidele olen vahel nõu andnud, aga enamasti pole vaja olnud suunata, toodang on olnud nii absurdne ja algeline. Mõned luuletused on küll olnud luule tasemel, korralikke jutte ei ole seni kohanud. Ehkki osa patsiente küsib soovitusi Kirjanike Liitu astumiseks.

– **Mis sa ise praegu kirjutad?**

– Viimane aeg oleks autobiograafilise romaani jaoks välja tulla. Aga romaani kirjutamiseks on vaja raha. Ilma rahata ei tee midagi. Romaani tegevus algaks 1963. aastal.

– **Missugust mängu sa peale *Spieli* veel harrastad? Jalgpalli?**

– Inglise liiga jalgpall on suurkunst. Kabet olen naisega koos voodis mänginud. Pitsundas mängisin Heli Vahinguga pidevalt ja kaotasin talle. Tekkis mingi alaväärsustunne, aga ma panin end mõnes muus asjas siis jälle kehtima.

Aga nüüd tahan ma rääkida poliitikast. Oma suhtumist poliitikasse ei ole ma veel seni avaldanud, ent ma ei saa sellest mööda minna. Minu suhtumine eesti praegusesse poliitikasse on natuke skeptiline. Sest minu arvates on Riigikogusse valitud väga palju mitteprofessionaalseid riigitegelasi. Istuvad seal päevade viisi, midagi öelda ei oska, sest nad on poliitiliselt halvasti haritud. Valton ja Paul-Eerik Rummo ja nii edasi. Kunstiimete poliitiline hõivatus on tõsisem probleem, kui sellest seni on räägitud. Ei saa olla poeet ja minister, sotsioloog ja minister, romaani kirjanik ja Riigikogu liige. Need ei käi kokku. Ei saa ju Jaan Krossile Nobeli preemiat anda selle eest, et ta Riigikogus on.

– **Kas arvad, et Jaan Kross peaks ikkagi Nobeli preemia saama?**

– Minu arvates mitte, sest eesti kirjandus on niivõrd väikeseformaalne, et ta ei ole Nobeli preemiat ära teeninud – selleks peaksid olema suuremad tagamaad ja suuremad ambitsioonid. Kui ei saanud omal ajal Tammisaare, kuidas praegu saab Kross saada?

Mina ei ole poliitik olnud, aga olen poliitiku rolli ihaldanud. Olen tahtnud saada suureks poliitikuks või keskmiseks poliitikuks ja seal kaasa mängida, aga millegipärast pole see mul õnnestunud. Minu jaoks on mõistatus, kuidas ennast poliitikuna avada. Ei saa aru, kuidas on poliitikasse pääsenud Marju Lauristin, Jaak Allik, Teet Kallas. Mina ei oska pääseda. Mitte ei oska.

Reedel, 11. mail 1993

Vestles Astrid Reinla

VAATENURK

MARIN LAAK
Ahasveerus Annelinnas

ENE MIHKELSON. HÜÜDJA HÄÄL.
Luuletusi 1988 – 1991. "Eesti Raamat", Tallinn, 1993. 216 lk.

Ene Mihkelsoni luuletused ei ole meelelised. Siiski mõjuvad nad just nõnda, torgivad mingi seletamatu jõuga oma teravad sõnaastlad sügavale tunnete, mõistete, tähenduste – kogu olemise tuumadesse. Nii ligi tulek võib uhkemat lugejat vihastada. Leebemat või uudishimulikumat aga meelitada tungima edasi mihkelsonlikku peegelmaastikku, "kivistuvate kujundite metsa", kus autor Ahasveerusena rändab. Selles labürindis kaua ekselnuna ja asjatult väljapääsu otsinuna, luuletaja "ilm-siunest" või sõnelustest "väljamõeldud endaga" pisut väsides, saab äkki selgeks: vabanemine on võimalik ainult täielikult alistudes reeglile, mis lähtub **alistajast endast**. Kui uskuda eesti kriitikat, siis kasutab kirjanik EM oma luulekeeles omapärast süntagmaade ja lausungite poeetilist dekonstruktsiooni. "Teeb lahti" ja asetab uutesse semantilistesse kontekstidesse näiteks kulunud fraase, justkui "uurides" nõnda keeles peituvaid võimalusi. "Luuletaja vald on sõnaline, ta maailmaloomine mõistatus," on autor ise arvustajana öelnud (Kirjanduse seletusi. Tln, 1986, lk 170).

"Hüüdjä hääle" kompositsioon on õnnestunud. Nii luuletuste kui ka kuue suurema tsükli ("Perekonnapilt", "Kas on linnukesel muret", "Vikatimees", "Asjata tagasi hüüda", "Igavene linn" ja "Kolgata") omavaheline järjestus toob kogusse isegi süzeelist põnevust, rääkimata huvitavatest kokkukõladest ning mõjuvast tervikujundist. Luulekogu algab **aja kui olemisruumi mõtestamisest ja fikseerimisest**. Sellel on (vähemalt) kaks tähendust. Esiteks näib EM asetavat mõttelise joonlõua eestlase (kultuurilise?) "baltisaksa päritolu", Mahtra meeste palvekirjade, peksupinkidega mõisatallide ning käesoleva aja vahele.

Teisest küljest viitab luuletaja avameelne toon muutunud lähitegelikkusele, kõneldes nüüd juba otsekoheselt metsa jäänud vanematest ja oma (põlvkondlikust?) "sünnisüüst". Kannavad ju "Hüüdjä hääle" tekstid dateeringut 1988 – 1991. Ei tohi unustada, et see oli aeg, kus meel oli veel hell pseudosotsialistlike absurdnormide pähetagumisest. Ning samal ajal hakkasid ka teoks saama iga (õige) eestlase rahvuslikud unistused. Õhk oli täis isamaalikku, surmtõsisist paatost, sinimustvalgete õmblemine tuli põranda alt välja. Selles kontekstis kõlavad EM-i tõsised hoiatused lausa avaliku arvamuse õrritamise-na: *Me vabadusest hõiskav hääle on esialgu raudust pääsnud libahundi oma (Ei ole viisalkas sest nõnda kainelt rääkida) kuid ma usun et I just nõnda väärib meie uhkus Eestimaad*. Massimeeleoludega vastuollu sattuda riskis EM tol ajal isegi **mineviku-teemat** arendades. Oli ju siis põhitähelepanu pööratud olevikule (tulevikule), *status quo*'le, fosforiidile, IME-le, poliitikale Moskvas ja lõpuks "revolutsioonilisele laulmisele" tänavatel ning väljakutel. Selle taustaga haakuvad luuletusi on "Hüüdjä hääle" esimestes tsüklites üsna ohtralt. Argipäeva, olmesse ta kerdub luuletaja sealjuures haruharva, ja sedagi üldistava kujundini jõudvalt: *Jälle puhtad letid / ei mingit räpasust Ma ise pais-tan läbi / näen ammu unes Jeesustki See ütleb / kannata veel terake mu laps Varsti / valitakse ära kes saab kerekaks* (lk 56).

EM-i luule üheks teemaks on alati olnud oma põlvkondlikust sotsiaalsest kogemusest lähtuvad meditatsioonid. "Hüüdjä hääles" on autoril esmakordselt võimalik panna neid kirja vabama vaimu oludes. Kui varem oli väärtuseks juba nimetamine ise, mõne "keelatud" motiivi peitmine keerulise ja abstraktse kujundi taha, siis nüüd on võimalik sealt edasi minna. Südamel olevat uuel tasandil, emotsionaalselt vahetumalt ja välistest pingetest vabamalt mõtestada. Just seda pakubki "Hüüdjä hääle" luuletuste väljaulatavam osa ning siin on jõutud mõjuvate tulemusteni. Ka vormilt on luulelaad muutunud: sõnastus rahulikumaks, rütm ülitäpseks, kadunud on va-

rasevad "alateadvuslikud pulsatsioonid" (H. Krull).

Minevikumotiive peenendatud kontekstides läbi luuletades on autori meeoleolu kaasakiskuvalt valuline. "Aus autor olla tähendab fikseeritud aususe norme lõhkuda, ennast kui autorit eitada," kirjutab EM – lisades, et julguse selleks annab ainult meelegeide ("Kirjanduse seletusi", lk 149). See on kasvanud nii suureks, et on surunud luuletaja lausa kumarasse tõe ütlemise koorma all. Piisab, kui tuua välja mõned kesksed kujundid, millele EM minevikust kõneldes keskendub: *viga, vägivald, kuri möödanik, matmata luud, mulla rõskus metsades*, jne. Minevik pole oluline mitte n-ö abstraktse ajalootõe seisukohalt, vaid ainult seoses inimesega, elava hingega siin ja praegu. Nii näiteks võib ju superkujundina näha autori püüet otsida kontakti lahkunutega: *See tee on nüüd täiesti lahti Käekõrval isa / ja ema – täisvalguses helendab maa – me läheme / nagu kunagi Ainult nüüd olen ma suur* (lk 41).

Vanemate "hauast üles hüüdmine", õigluse jaluleseadmine saab luulekogus ja eelkõige esimeses tsükli "Perekonnapilt" varjundirohke arenduse.

Ent EM püüab hulljulgelt tabada ka oleviku allhoovuslikke mentaliteedivõnkeid. Luuletaja ütleb: on *õhkimise aeg, vabaduse kramp ja kaos*, milles *elamiseks vajatakse hullupabereid*. Veelgi enam, see on *halastamatu aja pöörak, mineviku verest punav kalas*, mille argisus on vaid *miraaž*. EM on sisenenud olevikku mitte ajalehtedesse, vaid iseendasse kaevudes. Kohati isegi nii sügavale, et lugejal on juba raske leida neid "resoneerivaid puutepunkte", mille abil luuletajale järgneda. Sellisel juhul võibki ehk kõnelda (ja on kõneldud) EM-ist kui "jahedalt sädelevast puhtast vaimust" (K. Hellerma) või suletud ja läbitungimatust autorist. Kuid lohutagem vaest publikut sellega, et ega tal endal ka kerget ei ole. Mineviku ja oleviku vahel, *kahel hingel kõlkudes* saab luulemina ainsaks päristõeluseks (*kunstikavatsuslik uni, unenägu, ulm*, (elu)näidend ja lõpuks kunst ise. Olevikus olemine on piinav. Olevik on EM-i jaoks eelkõige aeg, milles asub keha, *pinde ajav kui külmunud halg*. See on aeg, mis on täis võikaid *karvu ja harjaseid*. Põgenemine unenäguadesse pole lõplik, aja paine

on selleks liiga suur. Püüdes kohaneda, kuid ikkagi kohanematuna sügavalt kannatades kõneleb luulemina endast kui *eksiläänud lapsest, väljamõeldust, mängust enesest (elu enda maskidega), lindist, millega mõõdetakse, kehast (kujust, isikust), kellel pole nime*. EM-i maskimäng pole inimlik vallatus või süütu poeetiline tubateater – sinna juurde kuuluva mängurõõmuga. See on EM-ile ainus ellujäämisvõimalus, paratamatu, sund. Pugesed endalegi naha vahele, avastades *keha kulunud kesta* ja mängiva *pärisnime* taga üha uusi kihte, kõneleb EM *hingest ja salanimest, mis on tervik Jumalal, kui vägi hoiab ühte*. Veelgi harvem eelmainitust saavutab EM seisundi, kus ta võib kõnelda endast kui *sina-minast, tähest, kotkasilmadest kaljunukkidel*. See on "mina" kes *teeb luulet iseenda toel ning elustub (ainult) luules*. Kunstis kui ainsas tõeluses, pärisodus.

Kui luulekogu algas baltisaksa päritolust ja "perekonnapiildist", siis selle keskosas koondataksegi lugeja tähelepanu hingelisele, isikustatud olemisele. Meeleoludele, hetkedele, mõtetele ja äratundmistele, varasemaga võrreldes sürrealistlikuma kujunditehnikaga loodud luuletustele. "Hüüdja hääle" lõputsükliks avardub aga ruum ja aeg järjest enam, jõudes filosoofilisse impersonaalsusse – tuulte teede sisse: *Võib-olla lendan nüüd kui / enam midagi ei taju Kuuse tume keha nagu / sammu ootab mind sel mäel kuhu rühin* (lk 205).

Õõ, tume ja õhtu valguskujundite taustal selgib alles nüüd, kogu lõputsükliks elamuslikult mõte elust kui imest, kui armastusest: *Kuldne vanapõli on saabunud koos vaikusega / mis tähendab armastust Ei oska seda sõna / enam vältida* (lk 202).

Kuid vaevalt on tegu lõpliku rahunemisega, kannatuste suubumisega kannatlikkusesse. Selline lahendus mängib kaasa kindlasti ainult antud luulekogu kompositsioonilises kujundikeeles. Lõpuluuletuste katartilise rahu seisundi, kirkastunud surmateadvuse lõhub viimane tekst taas. Jälle on kuulda maaaluste kumedit kõma: *Kõik valgub algusse / tagasi Sünnisüüesse ja elusurma / nagu poleks ma iial kogenud / ülestõusmise piina Ja isa / on mõõga all kõveras* (lk 206).

Miks on pealkirjaks "Hüüdja hääle"? Ühe vihje saame meenutades varasemat luuletust

kogust "Võimalus õnast loobuda" (1990): *Selles elus igaüks on hüüdja hääl / Ootab olematut vastust / (...) Hääl on lootuse märk / See peab emakeeles kostma* (lk 47).

Kuid on võimalik ka teine variant, mis eelpool toodud tavateadvusliku ja esmapilgul ammendavana näiva seletuse ümber lükkab. Sest – nii nagu eelnevi, "Õuna"-kogu oli tervikkujundina ja ka tekstisiseselt toetuv religioossele sümbolikalale, on seda veelgi läbivamalt "Hüüdja hääl". Lõputuslik "Kolgata" võimsana väljajoonistuv ristikäigu teema algab juba "Perekonnapildis": *Me isad on ärganud ellu Viipavad / kondise käega piiblist loost tuttaval mäel* (lk 27). Kui nüüd jälgida Piiblist pärit aktiivsete sümbolite semantikat (Laatsarus, Pontius Pilatus, Barrabas, Ahasveerus jpt), võib siin leida kaudset osutust poeetilise mina kohale tema kolgata teekonnal. See on nii ristikäigust osavõttev kui ka kõrvalseisjana kaasaelav kahtleja, kannatav, lootev, uskmatu ja ometi usklik. Just usklikuna ei saa luuletaja aga leppida Jumalaga maailmas, kus "*ohvriks liig palju on toodud et tulla / käsulaudade kunstiga*" (lk 142). Kas ei saa just siit alguse autori kohati läbitungiv künism ja teda peaaegu kehatuks muutev sisekannatus? Viimase esitamisel on "Hüüdja hääl" varasemate kogudega võrreldes sügavam ja lahendust otsivam. Võika ja võimsana kulmineerub autori (iseendagi vastu) halastamatu tõetsimisjanu tsüklis "Vikaimees", kus kujutatakse armuvahekorda Saatanaga (lk 80-83). Jõudude vahekord jääb selles kogus siiski tasakaalu. Sest kuigi autor on deklareerinud: Issandaga kõnelusi mina luules ei pea, sisaldab "Hääl" ka neid kõnelusi üsna otsesõnu (nt *Jumal sina oled näinud mu kujutluste / enesealandust*, lk 159). Peale selle näib EM otsivat nõnda ka oma kohta eesti luuleloos, astudes dialoogi nüüd juba nii J. Liivi kui H. Visnapuuga.

"Hüüdja hääl" on siinkirjutaja arvates tähenduslik ja edasiviiv nii autori enda loomingu kui ka uue "keelena" kaasaegses luulesituatsioonis. On ju luulekogul veel üks, hoopiski üldisem ja rõõmsam sõnum. Sest tõesti, tõesti ei saa jätta tsiteerimata kirjakohta Jesaja raamatust:

"Trööstige, trööstige mu rahvast, ütles teie Jumal. Rääkige Jerusalemma meele pärast, ja hüüdke temale, et ta sõjaeag on täis saanud,

et ta ülekoos on lepitud, sest ta on Jehoova käest saanud kahekordselt kõigi oma pattude eest. H ü ü d j a h ä ä l on: Tasandage kõrbes Jehoova teed, tehke rohtlaanes sirgeks maantee meie Jumalale" (Js. 40, 1-3)

PEETER KÜNSTLER Kuutõbine fallos

JAAK KÄRDI. VALITUD UNENÄOD.
"Eesti Raamat", Tallinn, 1993. 96 lk.

Ta (autor) on konkreetne. Teab mis tundeline ta seejuures küll ei ole. Ta võtab kehi ja nähtusi koost lahti ja sobitab osad jällegi kokku. Tekstide rütm on kui mõõdetud (enamasti ka palade vältus), ja kui üksikud väljalangemised välja arvata, tekib mulje seriaalsusest, hakkad arvama, et seriaalsus on kunstikavatsuslik printsiip. Ajuti see uinutab lugedes, teisalt liidab tekste, annab tervikliku elamuse, mis on üsnagi muljet jättev. Ehk teisisõnu: leiad ennast mingil hetkel peaaegu igavleemas, paned raamatu kõrvale, aga avastad mõne aja pärast kaugenennuna, et loetu on mingi tervikliku kujundina mällu sööbinud, sa justkui näed seda eneses ja pilt püsib värske. (Ei, ma ei räägi praegu kõrvast, see tuleb alamal!) Mis teha, loed edasi huvist oma kogemuse paikapidavuse vastu. Võib-olla see peabki paika, aga siis loed juba teisiti, tunned endas käivitumas fantaasiaid ja need peegelduvad lugemise protsessis sulle tagasi. Sellesse raamatusse on võimalik siseneda ka tekstiurija tööriistadeta, intuiitiivselt, minimaalse tahtlikkusega. Ja rõhutaksin veel kord, nende tekstide ülesehituses on midagi sellist, mis muudab mälu vastuvõtlikuks. Vangistab, kuid ei sunni ega kohusta.

Tekstide keskmeks (kui jätta kõrvale pealkirjaga allakriipsutatud unenäo-seisund, mis mõjub pigem polstrina tarbetute küsimuste tõrjeks (muide, unenäod võivad olla "valitud" mitmel moel) on suguuhe mehe ja naise vahel. Öeldud tuleb siiski korrigeerida – tegemist on formaalse keskmega. Erotilist pinget on siin küll kõige vähem. Tihti eksisteerivad koos erinevad ajad ja ruumid, ruumi on vahel kirjeldatud kui aega ja vastupidi, mõlemad võivad iga hetk hakata omapäi käituma kosmilise loogika järgi, kõverduda, pai-

gal püsida, hüppeliselt teiseneda jne. Nii mõnigi kord koondub või hajub kujutluspilt kosmilises ruumis, muutub kosmiliseks substantsiks. Inimkehad on osadeks jaotatavad või on neil isejaotumise võime. Muidugi ka vastupidi. Fallos, sperma, mehe ülejäänud kehaosad ja tema teadvus paiskuvad koos karja meelate nümfettidega ilmaruumi, muutudes tähekooguks. Või seikleb mees vulva ja emakoja "avarustes", pidades dialoogi oma riistaga, või seikleb riist omapäi ja sekkub omapoolselt "isanda" teadvusse (etemini kui "isand" sobib "seltsimees"). Miski pole teab mis uus, kõik mõjub kahtlemata loogilisena. Tõesti, me kohtame ses raamatus nii Achilleuse kilpkonna kui *panta rhei*'d. On olemas müütiline atribuutika: müütiline taevas (paradiis, paganlikud taevad), kurat (Saatan, Peltsebul), põrgu (ka põrgud või põrguringid, Lethe, Styx, manala), hiidnaised, müütiline paljukihiline maailmapilt (tajutav on viide ilmapuule), kosmiline ja maine püsivad müütilises ühtsuses. Samuti tekib seoseid müstikaga: ringi roidavad mungad ja nunnad, osa lausungeid mõjub maagiliste vormelitena, tuleb ette ohverdamisstseene, suhtlemist teepoolsuse ja üleiniimlike jõududega jne. Eetiline mõde ja moraal pole olulised, situatsioonid on kujundatud nii, nagu ajendaksid neid ürgsed jõud, mida ei saa situatsiooni loogika tõttu kommenteerida, kuid tegelikult pole asjalood kaugelki alati nõnda – väljendatakse ennekõike ikkagi tsivilisatsiooni paineid (tundub, et lahendused pole olulised, peamine on väljendada – näiteks mehe ja naise kandumine teise aegruumi, kus on aega isekeskis kohtuda). Ei müütide töötlemise ega müstikaga pole ent tegu. Niisama nagu psühhoanalüüsile viitavad kujundid ei viita siin raamatus psühhoanalüüsile. Mis viitab unenäole? Ruumi deformatsioonid, lennud, kukkumised, kohtumised surnute või kaugelviibijatega, värviliste ja mustvalgete nägemuste vaheldumine. Kahtlasem on lugu kosmilise tajumisega, veelgi kahtlasem tundub tihti esinev päikesetõusu motiiv, pilkase pimedaja ereda päevalguse kontrastid, aga ennekõike erootilise pinge puudumine erootilises unenäos. Pigem on tegu esteetilise pingestatusega, aktiivse ja kammitsaist irdu püüdva kujundiloomega. Eks proovige näha sedasorti erootilisi unenägu! (Suur une-

näonägija Bernard Kangro nägi unes luuletusi, näiteks helendavatest konnadest kaevu põhjas. Vaat siin on sümboolika, psühhoanalüüs ja mis kõik veel!) Iha põhimõtteliselt deklareeritakse, see paisutatakse üle igasuguste mõeldavate piiride, sa tajud, et see on vaid formulceering, ettemääratult korduv motiiv. Erootilisel pinnal loodud kujundeis ujub pinnale iselaadne ohjeldamatust lõbususest kantud meeoleu (vt ka leidlikke eufemisme suguelundeile). See ei ole naer millegi üle, vaid naer millegi sees, kosmiline vappumine, mägesid nihutav ja ihusid ümberkorraldav vulkaaniline seisund. Ja veel, tekstid mõjuvad vahel väga sedamoodi, nagu kirjeldataks kujutava kunsti teoseid või pandaks kirja nende ideekavandeid.

Mis on siis toimunud? Kas Jaak Kärdi on teinud valiku oma unenägu seast või hoopiski valinud unenägu, et neid näha ja näidata? Unenägu võib viidata eksperimentidele psühhofarmakonidega. Ruumi- ja ajataju teisenemine on siis iseenesestmõistetav, küllap ka lendamine, kindlasti värvi- ja kujundimängud, kehade deformatsioon, kosmilised elamused jne. Samuti on iseloomulik mõtlemise ja taju intensiivsuse mitmekordistamine, eriliselt teravustunud maailmapilt ja selle kommentaar või kirjeldus. Sügavast sisimast esilepurskuv naer pole sellises seisundis mingi haruldus. Psühhofarmakonid suudavad ilmselt teatud määral kujundada inimese vaimu. Lisaks tundub, et sedasorti eksperimentid on meil moodi minemas. Oletamisi julgen ka arvata, et mitmete medikamentide pikaajaline ja paratamatu tarbimine võib mõjuda üsna samal moel. Kuigi sel puhul pole algselt vähimatki pistmist sihipärase eksperimentiga, ei ole inimeselt võimalust võetud paratamatust enesele teadvustada ja sellest tulenevat loomunguliselt realiseerida.

Mulle imponeerib enim veel üks tõlgendamisvõimalus. Nimelt olen viimasel ajal tähele pannud, et kultuuritekstides kasutatakse "une" mõistet ka rääkimaks sisenägemusest, mis iseloomustab teatud kultuurikonteksti, ühiskonda, sotsiaalsesse gruppi kuuluva inimese maailmapilti. Need "uned" piiritlevad meie olemuse, neid "nähes" tajume oma piire, meid kammitsais hoidvaid käske ja keelde, mõistagi ka eelarvamusi, kinnisideid ja -kujutelmi. Siin on siis ühe "vähemuse" une-

näod, siiralt fallokraatlikud kunsttükid. Eri-
nevalt feministidest on see teine "vähemus"
üsna asotsiaalne ja üksindust nautiv jne jne –
aga mis siis? Somnambuulsest fallorest ei
sünni siia ilma suurt midagi muud peale es-
teetiliste mõtiskluste. Antud juhul muidugi.
Aga ikkagi!

"Valitud unenägude" avalugu lõpeb järg-
miselt: "'Ära pabista," patsutas sarviline mu
kõhtu nagu patja ja hõõrus oma koheva sa-
baotsaga mu silmi. "MINU JUURDE TU-
LED SIIS, KUI SA EI SUUDA ENAM
ÜHTEGI NAIST ÕNNELIKUKS TEHA!
Kui see aeg käes on, pole sind tarvis ka muu
jaoks."

Seepeale kahanes sarviline jälle kassiks,
hüppas tagasi katusele ning kadus korstnast
kerkivasse suitsupilve."

No näete siis! Sigar (siis ikkagi?!) on süü-
datud, uned valitud –ainult käivita, käivita...
Kahtlemata moodne proosa. Ja mulle seekord
meeldis.

LIIS KOLLE

Teatrikaue ja -lähedane Semper

JOHANNES SEMPER. TEATER ISESEIS-
VA KUNSTIALANA. Artikleid ja esseid.
"Eesti Raamat", Tallinn, 1992. 208 lk.

Trükise väljanägemist ei oska põhjendada
muuga kui asjaomaste isikute piiritu vaenuga
Semperi vastu – kaitsevärvi kaaned ühes
mundritähekesi meenutavate kuldkirjadega
eluaegse esteedi ja pärastise patsifisti kuna-
gist sõjaväeteenistust igavesti nina alla hõõ-
rumas. Samas on see omamoodi
köverasuuline illustratsioon olukorrale, mil-
les Semperiga (taas)tutvumisel asume: läbi
punaudu, Varese valitsuse haridusministri ja
ENSV hümnitexti autori tuleb tungida
"klassikaliseks" nimetat Semperini, avastada
see rikas intellektuaalne maailm, mis 1940.
aastal pea täielikult kinni kaeti. Et kogumiku
koostanud Lilian Vellerand on sinna piiri
tõmmanud, jäägu ka siinkohal nõukoguaegne
Semper vaatluse alt välja.

Kui tüdimuseni ärালেierdet olekski jutt
"praegusest" ja "eelmisest" Eesti Vabariigist,
nende algusaastate kultuurisituatsioonid on
paratamatult milleski väga sarnased. Kinni-

tust sellele võime leida ka käesolevast Sem-
peri teatrikirjutiste valimikust. Loodetavasti
satub lugejate hulka neidki, kes varem pelja-
nud vanade ajalehtede tolmu või "Teoste"-
sarja puna-aegset hõngu. Nii viimase kõiteis
ilmunud kui ajakirjandusse jäänud tööde
taasavaldamine mõjub omamoodi Semperi
legaliseerimisena avatud ühiskonnas. Seda
näikse Semper vajavat. Olgu ta tervitet.

Semper ei sidunud ennast kunagi prakti-
lise teatritööga (1933. aastal, mil "Loomingu"
positsioon oli üsna kõikum, olevat ta andnud
nõusoleku tulla "Estonia" direktoriks, kuid
sellena siiski tööle ei asunud) ning oli teatrist
kirjutades väliselt vaba omaenese purunenud
või sel teel end teostavaist näitleja- ja lavas-
tajaambitsioonest. Ka ei suhelnud ta aktiivse
arvustajategevuse ajal tihedalt teatringkon-
dadega, rääkimata isetegevuse harrastami-
sest. Oma näidendid kirjutas Semper alles
pärast II maailmasõda, jälgides neiski "hästi-
tehtuse" printsiipe, mida kriitikuna oli hinna-
nud. (Neist parim, "Inimesed risttuultes"
–1960, on küllalt pineva sündmustikuga, ka-
rakterid on selgelt välja joonistatud, ent mitte
üheplaaniilised, liigest illustreerivast aine-
st on hoidutud. Kahjuks pole näidend poliitilise
tendentsi tõttu tänapäeval kasutuskõlblik.)

Elus ei tundud Semperit kui "igas inimeses
peituvat teatraalsustarbe" (vt kogumiku ni-
miartikkel, lk 17) innukat väljendajat, vaid
ikka kui väga vaoshoitud käitumisega kinni-
sevõitu inimest. Pole vist vaja lisada, et min-
git teatralist koolitust tal polnud, kui mitte
arvestada suurt lugemust, mis haaras palju
näitekirjandust ning kindlasti ka teatriteoree-
tilisi teoseid. Huvipuudus ajaloo vastu, mida
ta on deklareerinud, laieneb teatriloolle seda-
võrd, kuivõrd põhiküsimus on ta loomuli-
kult kodus, ent ei jää kusagil üksikepisoodide
juurde meelisklema. Tema lähenemine on
eelkõige teoreetiline ja üldistav.

Nii et täiuslikult teatrikaue inimene, kes
kriitikuna istub nii otseses kui piltlikus mõt-
tes kindlalt pimedas vaatesaalis ega piilu
etendust kulsside tagant või etteülejakohalt.
Tema arvustus on vaatajalähedane, etenduse
alates võtab ta platsi sisse, laseb pakutava
endast läbi ning seejärel paneb mulje paberile.
Arvustuse lihtsa skeemi juures tundub
Semper rabavalt tähelepanelikuna etenduse
jälgimisel ning täpsena muljete fikseerimisel.

Isegi vigade äranäitamine ja otsesed nõuanded näitlejaile ei mõju pealetükkivalt, vaid aitavad vaatajalgi vahest selgusele jõuda, miks ta täit naudingut või üldse aru ei saanud. Teatriloolasele peaks eriti ta lennukad "Vanemuise" hooajaülevaated olema tänuväärne materjal. Vaatajaõbralikkuse kõrval ei saa Semperit mingil juhul teatrivaenulikkuses süüdistada. Üksikud halastamatult teravad osutused tulenevad üldisest armastusest teatri vastu ja murest tema käekäigu pärast, mistõttu ei saa hoolida üksiku teatritegelase võimalikust solvumisest.

Käesoleva raamatu jaoks tehtud valikuga võib täiesti nõus olla. Terviktekstide kõrval jäävad katkendid väheütlevamaks – ruumi-probleem. Ehk ainult oleks võinud sisse võtta ka "Loomingus" 1934, nr 9 ilmunud "Reaalsuse ja illusiooni (Luigi Pirandello puhul)", mis kaasakiskuvalt avab "Kuue tegelase" autori fantaasia- ja filosoofiamailma, kuna kirjutus "Gerhard Hauptmann 70-aastane" juba on. Kronoloogilise koostamisprintsipi tõttu koonduvad iseenesest kogumiku etteotsa viis 1913-18 valminud manifesteerivat esseed ("Lürismus näitelaval", "Teater iseseisva kunstialana", "Teater ja keel", "Teatrireform", "Katsete teater"), neile lisandub pisut hilisem ja küpsem "Muusikata tants" (1921). Mis kõige hämmastavam, need üsna hoogsas stiilis programmartiklid jäävad Semperi arvustuse teoreetiliseks baasiks kuni valimiku viimaste retsensioonideni. Vaid "Lürismus näitelaval" kui sisult hämaravõitu mõjub rohkem luulelise mõtteetüüdina. Ülejäänute põhiideed ilmnevad aga peaaegu muutumatuna (tihti samas sõnastuseski) Semperi edaspidistes arvustustes, teatrikirjades ja hooajaülevaadetes.

Semperi huvi tantsukunsti ja eriti plastilise tantsu vastu kannustas kindlasti üliõpilasena Peterburis nähtud Isadora Duncani esinemine. Ta peabki tantsu lavalise väljenduse puhtaimaks avalduseks. (Meenub Richard Wagner, kelle jaoks tants oli "realste aller Kunstarten" ja kellega Semperil kui samuti sünteesi-inimesel on mingi rööphingsus. Olnuks Semper germanofiil...) Nagu tants peaks iseseisvuma ja vabanema muusika lõa otsast, nii peaks teater vabanema kirjanduse kammitsaist. Isegi nii: "Lavastajal on täielik õigus draamateost kärpida, muuta, vägistada, lõh-

kuda, et aga seda lavakõlbuliseks teha, et teatriteost luua" (lk 42). Dramatiseeringusse suhtub Semper üldiselt eitavalt, kuna "draama ülesehituse seadused on ja peavadki olema palju valjumad kui romaanil, teatud ühtlus ehk keskendus on draamas ikka paratamatam kui eepilises teoses" (lk 150). Draama ise peab olema ikka "hästi tehtud", kuid draamateose kvaliteet ei määra veel etenduse kvaliteeti. Selle, nagu teatris üldse kõik, määrab ikkagi lavastus. Olulisim lavastuse juures on tema stiil, mida Semper toleageest eesti teatrist sugugi ei leia. Hiljem protesteerib ta arvustuses ägedalt "segastiilis" lavastuste vastu, kus näiteks lõpuni väljapidamata naturalismi murravad sisse ekspressionismipuhangud. Varasemais retsensioones väärtustatakse tinglikkust vastandina naturalismile, hiljem, "Vanemuise" hooajaülevaadetes, järgneb nukrale nendingule, et lavastusprobleemi pole ikka veel teadvustatud, nõue vähemalt ühtlaselt realistlikult mängida. Jäägitu reaalsusillusiooni poolde pürgimise tunnistab ta mõttetuks, kuna täiuslikku illusiooni ei saavutata niikuinii (valgustab ikkagi prožektor, mitte päike, mõõgatorge ei surma jne). Naturalistlikud olla tahtvad näidendid saavad enamasti hinnangu laadis: "igav olupilt tühisest väikekoodanlusest" (lk 179). Teater pakkugu kunsti, mitte elu. Elu illusioon on kunstilise tõe õelaim vaenlane. Ajalooliste näidendite puhul viskab Semper ajalootruuduse nõude kohe kõrvale. Teda huvitab, kas tegelased ja taust on kunstiliselt usutavad (nt H. Wuolijoe "Koidula" puhul lk 130). Näitlemislaadi juures ta ajalootruuduse probleemi enam ei tõstata (mis nonsenss olekski nt Grillparzeri "Sappho" juures!).

Omaette hobi oli Semperi kui arhitektuuri õppinu jaoks dekoratsioonide ning "lavaehitiste" jälgimine (arvatavasti kinost inspireerituna ehitati tollal lavadele tihti mitmekorruselisi maju, mille eri tubades tegevus toimus). Võib arvata, et oma ajas oli ta nende suhtes nõudlikemaid. Igatahes peab ta vajalikuks rõhutada, et lavastaja ei tohiks truuult teostada kirjaniku remarkides antud lavakujundust. Oma "harrastus" oli ka Semperil-filoloogil. Et tollal näitlejate haritus problemaatilisem oli kui vahest praegu, ilmneb artiklist "Teater ja keel", milles ta saksa

Bühnenaussprache eeskujul soovitab välja töötada ja teatrites juurutada eesti keele õiget hääldusviisi. Teatrikeele suhtes on ta edaspidigi väga nõudlik (nii näiteks rikkus terve etenduse tema jaoks näitleja, kes ülikooli dekaani rollis hääldas "Pruudon" Proudhon'i asemel).

Semperil oli suur kunstiteatri-unistus, mis ei täitunud – ei "Estoniast" ega "Vanemuisest" saanud Moskva või Müncheni Kunstiteatri tüüpi kõrgkultuurasutus, mis ainult väärtuslikemat pakkudes kasvataks ka publikus tarbe parima järele. Aga väikese katsete teatri unistus täitus – lühikeseks ajaks, kuid kestvat jälge jättes tõusis "Hommikiteatri" täht. Ehk paranes tänu Semperile eesti teatris mõnigi asi, kuid suurem osa tema nähtud probleemidest jäi kindlasti edasi teatrikirjutistesse ringlema – arvatavasti leiame neid sealt praegugi, leiame niikaua, kuni keegi veel teatrit teeb ja vaatab. Kui kaua nimelt, sellele Semper taegu vastust ei otsinud.

ANDRES HERKEL Kuldne pall läbi lagipea

HELEN WAMBACH. ELU ENNE ELU. Lühendatult tlk Enn Vetemaa; RAYMOND A. MOODY. ELU PÄRAST ELU. Tõlkija teadmata. "Kupar", Tallinn, 1993. 192 lk.

"Elu enne elu" ja "Elu pärast elu" on sedavõrd sarnased raamatud tõesti, et sobivad samade kaante vahele. Mõlemad tahavad vaadata meie praeguse elu piiride taha, väljapoole igapäevase teadlikkuse sfääri. Säärases uudishimus pole midagi imelikku, see on õieti üks usundiloo ja filosoofia peamisi küsimusi: kust "hing" tuleb ja kuhu ta läheb? Postuleeritakse mingi kehatu olemise võimalus, n-ö vaheolemine, kus aja tempo ning suund on sootuks teistsugune ning mida siinpool olija teadvus ei suuda hõlmata.

Tung aja teise dimensiooni, üle igapäevase eksistentsi ääre on vastupandamatu – sellest ka niisugused raamatud ning nende suur lugejamenu.

Meie tavalises teadvuses seisundis jaotub aeg ja olemine nii, et on miski, mis on olnud **enne** – ja seda suudab haarata mälu – ning on miski, mis tuleb **pärast**, on veel toimumata.

Samamoodi ka katsed olemise piire laiendada on kas *enne-* või *pärast-*suunalised. Wambach, kes räägib elust enne elu, kasutab mälu tagasihaardejõudu täisvõimsuses – ta väidab, et hüpnoosiseisundis on inimene suuteline meenutama nii eelmist elu kui ka seda, miks valiti uueks sünniks just see loode, see ema, see perekond ning käesolev ajastu. Moody, kes räägib elust pärast elu, on tagasihoidlikum – tema mälu kasutus piirdub nende inimeste meenutustega, kes on olnud elu ja surma piiril, "peaaegu surnud" ning siis elule päästetud.

Neist kahest autorist näib Moody kainem ja tasakaalukam. Kõigepealt on tema andmed saadud loomulikumul teel, kedagi hüpnotiseerimata. Teiseks – ja see on väga oluline – vaatamata siin-seal vohavale palju- ning paljasõnalisusele ta siiski tunnistab **keele kühndimatust** kirjeldada olemist olematuses. Kõik surma kirjeldused põrkuvad lingvistilistele raskustele – alates lihtsast tõigast, et surma keeleliseks kirjeldamiseks tuleb olla elus, kuid surnu seda ei ole. Surmast tagasi-pöörduvate kirjeldused on aga ebatäiuslikud, sest nemad jõudsid vaid poolele teele. Ja sealtki jääb kõlama kinnitus, et tegelikult on mulje sõnastamatu.

Mälestused "pimedast tunnelist", "valgusolendist", "äärest ehk piirist" jne on Moody üldistuse järgi surmast tagasitulnutel ühised. Edasi võrdleb ta surma piiril olnutu ütlusi piiblitseeritud, Tiibeti Surmuteraamatuga, Platoniga, Swedenborgiga. Iseenesest ei tõesta need võrdlused midagi ega lükka ka ümber. Eeskätt näeme siin surma kirjeldamise ahtaid võimalusi ning sellisena on luge-mismaterjal huvipakkuv.

Moodyt on palju kritiseeritud ning heidetud ette, et küsitletud peegeldasid autori hoiakuid ning andsid temale meelepäraseid vastuseid. Samuti sõltub sõnastatud surmamulje surija usutunnistusest: nii ei ilmu hindudele kunagi Jeesus Kristus ja eurooplased omakorda ei näe hinduistlikke jumalaid. Loodusteadusliku kallakuga kriitika viitab aga näiteks hapnikupuudusest tingitud füsioloogilistele efektidele, mis tekitavad teadvuses eriskummalisi muljeid. Olgu "tõese" seletusega kuidas on, kuid küllap on otstarbekas järgida ka inimlike uskumiste loogikat, mida eesti keeles saab formuleerida naljaka väite-

na: **surm on meeldiv elamus.** Ja teadvuse töö ei lakka surmaga. Kui Moody küsitlud nii viisi väidavad ning see on enam-vähem kooskõlas mitmete usulis-filosoofiliste õpetustega, siis miks ka mitte uskuda. Surmaküsimus on säärane, mis vajab ehk kõige rohkem tolerantust.

Wambachi "Elu enne elu" suhtes on mul aga raske tolerantseks jääda ning eeskätt seetõttu, et autor peaaegu ei vaevu olema kriitiline nii ülitundliku teadvuseavalduse kui keele suhtes. Või mida arvata teostest, mis meile soovitab: *Paras aeg on praegu kujutella säravat, kullakat energiapalli, mis särab teile avarusest vastu. Heiastugu ta teile vee-revana läbi laotuse, tungivana Lääne poolkeera atmosfääri, laskuvana just nimelt siia ruumi! Ta siseneb läbi teie lagipea* (lk 24).

Kainelt analüüsid võib küll peavalu saada. Mis asi siseneb? Kuhu kohta? Kuidas?

Hästi, ehk on tegu mingi mandala-tüüpi kujundi loomisega, mis teenib meeletervenduslikku eesmärki ning annab väge. Kuid Wambachi tekstis puudub nii poeetika kui filosoofia. Ja mis peamine – tal puudub aukartus keele ees. Seda ei kinnita üksnes hämar jutt "energiapallist", mis siseneb meie läbi kolba, vaid küsimus on põhimõttelisem.

Autor laseb hüpnotiseerituil vastata küsimustele, nagu "kas te valisite oma sünniaja ise?", "kas keegi aitas teid selle otsuse tegemisel?", "kas te valisite oma tulevase soo ise?", "kas te tundsite oma praegusi vanemaid või teisi lähedasi eelmises elus?" jne. Saadud vastused tõlgendab ta umbes nii, nagu oleks juttu üleilsest ilmast või eelmisest abielust.

Inimene juhitakse ajas tagasi lapsepõlve teadlike mälestuste piirile. Siis palutakse minna veel rohkem tagasi keele ja verbaalse mõtlemise eelsetesse seisunditesse ning sõnastada mälestused, mis ulatuvad elusse enne elu: *"Ühes minu varasematest eludest oli mu ema minu ema, ühes teises aga hoopis mu laps. Mu lapsed ütlesid mulle, et nad tahavad olla mu lapsed, ja ma tundsin neid mitte ainult eelmistest eludest, vaid ka perioodidest nende vahel"* (lk 50).

Niisama kergelt taastab katseisik ühinemise lootega: *"Sidusin end lootega üheksanda kuu lõpul. Ema oli kuidagi ükskõikne: mõelda vaid – ta arutas isaga mingeid ma-*

jandusprobleeme. Ma ei suuda öelda, kus olin enne sünnihetke, kuid ma olin pahane, et pean liituma lootega ja elama selle elu" (lk 53).

Täiesti võimalik, et hüpnoosi abil või mingil muul moel saab viia inimese seisundisse, kus ta räägib niisugust juttu. Kui nii ebamäära-
rast mõistet nagu "alateadvus" üldse kasutada, siis siin võib küll ütelda: need meenutused tulevad alateadvusest. Kuid nad mitte üksnes ei pärine alateadvusest, vaid nad ise kõnelevad alateadvuse keeles – nad ei kanna endas reaalsuse komponente selsamal moel kui näiteks raadioreportaaz, vaid kuidagi teisiti – hoopis kaudsemalt. Siin heiastuvad inimese hoiakud: suhtumine olemisse ("tahtsin sündida" / "ei tahtnud"), elueesmärki, suhted perekonnaliikmetega jne.

Tegemist on psühhoteraapilise efektiga, mida võiks ehk nimetada **alateadlike suhtumiste verbaliseerimiseks**. Sarnane nähtus on tuntud **psühhoanalüüsi ajaloost**, ainult et siis süüviti varase lapsepõlve mälestustesse, väljumata käesoleva elu piirest. Psühhotrauma lähtepunkt tuli lokaliseerida mingis allasurutud lapsepõlveelamuses, misjärel selle traumeeriva momendi toomine alateadvusest teadvuse sfääri ning verbaliseerimine teatava *story*'na iseenesest andis raviefekti. Ka Freud ja Breuer kasutasid alguses hüpnoosimeetodit – hüpnoteraapia käigus esitas patsient jutustuse, mille tagajärjel hüsteeria sümptomid nõrgenesid või kadusid täielikult. Hiljem küll hüpnoosist loobuti, kuid südamepuistamisprotseduur jäi põhimõtteliselt alles. Ja varsti hakati taipama, et küsimus ei olegi selles, kas alateadvusest esiletoodud seletus on tõene või kujutluslik, vaid hoopis asjaolus, et niisugune seletuskeemi loomine üldse toimub.

Teine psühholoogiateooria, mida "Elu enne elu" autorile meelde peaks tuletama, on **kausaalne atribuutsioon**. Lähtudes loomupärasest tunnetusvajadusest leiab inimene teise inimese või iseenda käitumismotiivide mõtestamiseks pea alati seletuse või legendi – ka siis, kui veenvad lähteandmed objektiivselt puuduvad. On lihtsalt vajadus tunnetuses tekkivad augud täis toppida, sõnastada mingi seos ning ise sellesse uskuda. Kausaalne atribuutsioon ei puuduta kaugeid lapsepõlvemälestusi, vaid kõige igapäevasemaid suhtlemissituatsioone: näiteks omistame (atri-

bucerime) oma kui tahes absurdsele käitumisele motiivid, mis seda õilistavad või annavad vähemalt mõistuspärase selgituse.

Seega ei tähenda mingi olukorra, mulje või elamuse sõnastamine veel, et kõik täpselt nii toimuski. Eksimine on tõenäoline isegi meie igapäevateadvuse sfääris, rääkimata juba nendest kujutlustest, mis väljuvad meie teadliku eksistentsi piiridest.

Wambachi suurim viga on see, et ta ei suuda tõusta kõrgemale uuritavast materjalist, aga materjal ise – hüpnootiseeritute ütlused – on niisugune, mis nõuab kriitilist lähenemist. See on teadvuse tekst ja ta vajab tekstikriitikat umbes samamoodi, nagu vajavad tekstikriitikat ajalooürikud, mis ei käsitle küll meid huvitavat ajalooasendust otseselt, kuid mis siiski annavad väga väärtuslikke kaudseid vihjeid.

Antud juhul saab püstitada **psühhoajaloolise** küsimuse elust enne elu – kuidas seda tavatsetakse kirjeldada, aga mitte, kuidas see oli. Viimane küsimus, nagu Wambach sellele läheneb, on lootusetu, et saada "õigeid" vastuseid.

Kui üks katsealune väidab, et valis sündimise naisena XX sajandi lõpul, sest siis enam ei kaasne naiseks olemisega varasemate aegade sotsiaalseid piiranguid, ning teine põhjendab sama otsust väitega, et tahab täita armastava abikaasa ja hea ema kohuseid ajal, mil see on muutumas igandiks (vt lk 42-43), siis peegeldab see lihtsalt erinevat suhtumist naise rolli. Samuti kui keegi ütleb, et on oma abikaasat, armukest või mõnd lähedast sugulast juba eelmises elus tundnud, siis viitab see sobivuse või ühtekuuluvustunde tugevusele, aga mitte sellele, et iga hüpnootiseeritu teadvusest väljakistud lausekatke üksüheselt tõele vastab.

On täiesti loomulik, kui seksuaalpartnerid (ka suhete katkemise korral) teineteise tundeellu sügava jälje jätavad: on miski, mis jääb teisest inimesest, nagu oleks see kogu aeg olnud. Kuid sellisegei seose mütoologiseerib Wambach talle omase pinnapealsusega: *Näib esinevat tendents, et kaldutakse seksuaalpartnereid pidama läbi mitme elu* (lk 50).

Ma ei taha vaidlustada arusaama, et lisaks inimese maisele eksistentsile sünnist surmani on olemas veel midagi, mida me siinpoolsuses päriselt ei taju või ei suuda väljendada.

Ma ei taha vaidlustada ka vanaindialikku ettekujutust *karmast* – tegudest ja teoviljadest. Vaidlustada tuleb see, kuidas Wambach *karma*-kontseptsiooni primitiviseerib.

Nii paradoksaalne kui see ka pole – peamine, millele katsealuste meenutused elust enne elu osutavad, on XX sajandi lõpu mood ja mentaliteet. Nende mõtlemistava ja kogemuste kategoriseerimise viis ei lase aimata seost mõne muu ajaloolise ajastuga. Sellisena võib Wambachi küsitlusprotokollidel olla väärtust mentaliteediajaloo võimaliku allikana – kuid ka niisugusel juhul tuleb kõigepealt kriitiliselt hinnata hüpnootisööri mõju hüpnootiseeritute vastustele.

Teaduskeelt imiteeriva butafooria kasutab Wambach läbi kogu raamatu ideed **ajupoolkerade funktsionaalsest asümmeetriast**. Põhimõte on selles, et vasaku ajupoolkeras paikneb kõnekeskus, parema ajupoolkera mõjusfääri jääb aga kujundlik ja emotsionaalne mõtlemine. Et saavutada täielik lõdvestumine ning minna ajas tagasi eelmiste elude juurde, tuleb vasak ajupoolkera välja lülitada ning tugineda täielikult parema poolkera intuitsioonile: *meie aju parem saagar kujutab endast tõelist mälupanka, mis talletab meie armastused ja vihkamised, igatsused ja nende täitumised läbi mitme elu* (lk 39).

Ainult et autor otsekui unustab, et see, mis parema poolkera sügavustest välja kaevatakse, "tõlgitakse" lõpuks ikkagi vasaku poolkera keelde – elamus verbaliseeritakse. Ja see vasaku poolkera töö on raamatu järgi otsustades küll ebaõnnestunud – loogikapuuduse all kannatab tekst silmanähtavalt.

Ajupoolkerade funktsioonijaotus äratas muide kümmekond aastat tagasi elavat huvi Tartu-Moskva semiootikakoolkonnas (vt *Trudõ po znakovõm sistemam XVI. Tekst i kultura*. Tartu, 1983). Seal läheneti asjale hoopis paindlikumalt: binaarsed opositsioonid nagu *ratsionaalne – afektiivne, verbaalne – mitteverbaalne* jt ei jaotu ajupoolkerade vahel päris üheselt, vaid kumbki binaarse opositsiooni liige koosneb nii parema kui vasaku poolkera poolt juhitud komponentidest, komponendid omakorda kannavad endas vastandlikke alakomponente ja nii lõpmatu seni.

Rohkem kui heietused parema ajupoolkera "treenimisest" huvitab mind siiski see, miks mäletatakse elust enne elu rohkem emotsionaalseid seoseid ja hinnanguid, aga mitte konkreetset või ehk "igapäevatühisusi", nagu Wambach ütleb. Ei piisa pelgalt väitest, et parem ajupoolkera ei talleta aadresse, nimesid ega kunagi kõneldud keeli. Ilmselt kehtib siin psühholoogiline seaduspära: hüpnotiseeritu, kes pannakse fantaseerima etteantud teemal, suudab opereerida oma hoiakute ja suhtumistega, kuid reeglina ta ei lisa üksikasju. Vastused on juba suuresti küsimustesse kodeeritud, ja ehkki katseisik lasseb end viia illusoorse situatsiooni, puudub tal tegelikult kalduvus ise valimatult juurde valetada.

Wambachi psühhoterapia suund – ajas tagasi: lapseõlve, lootesse jne – pole iseenesest originaalne. Psühhoanalüüsist oli juba juttu. Wambach ise viitab Arthur Janovi "esimese-karje-teraapiale", mis seisnevat patiensendi tagasiviimises sünnimomendi, et lahendada sündimisega algusest peale kaasnenu hirmud nn ürgkarjega, sünnielamuse ülekordamisega (vt lk 58, 71).

Tuleb veel meenutada Stanislav Grofi LSD-teraapiat. Grofi järgi võib LSD mõjul tekkida mitmesuguseid tagasipöördumiselamu: embrüonaalsed kogemused, samastumine bioloogiliste vanematega, eelmise inkarnatsiooni kogemused, aga ka fülogeneetilised kogemused, mille puhul samastutakse loomadega, lindudega, reptiilidega, kaladega, lõpuks taimedega. Sääraseid ühtesulamis-kogemusi nimetatakse tavaliselt **trans-**

personaalseteks seisunditeks. Ehkki LSD tunnustamine teraapiavahendina on mitmeti problemaatiline, äratavad Grofi suurejoonelised kategooriad isegi rohkem usaldust kui Wambachi stiilis eelmisest elust sugulaste otsimine. Kui juba olla transpersonaalne (üleisikuline), siis tõepoolest nõnda, et kõik isiklikud sidemed ning pidemed pudenevad.

Viis, kuidas "Elu enne elu" noid asju valgustab, sunnib lõpuks ka siinkirjutajat oma biograafias tagasi pöörduma. Sattusin kord väga noore huvilisena kuulama ühe astroloogi-taimetarga loengut. Ma ei mäleta kuigi täpselt loengu sisu, kuid jutt oli päris huvitav ning pürgis filosoofilistele üldistustele. Lõpuks paluti esitada küsimusi. Olin tunnistajaks, kuidas keskealised ning samas ülekeskmise haritud daamid esitasid järgemööda ühe ja sama küsimuse: minu sünniaasta on niisugune ja tähtkuju naasugune – öelge palun, missugune ma olen ja millised taimed mulle sobivad? Ei mingit kõrgemat vaimsust ega üleisikulist tunnetust – ainult enesekeskus ja egoism. See oli šokk, sest esineja taotles midagi muud.

"Elu enne elu" peaaegu ei taotle midagi muud, vaid asetab end algusest peale primitiivsele pinnale. Primitivism võib siin olla peaaegu taotluslik: küllalt lai publik januneb just niisuguse literatuuri järele. Siinkohal väike märkus ka Eesti kirjastajale: läbimüük läbimüügiks ja turumajandus turumajanduseks, aga nii kergekaalulise asja avaldamine nõudnuks mõne skeptiku kainestavat seisukohavõttu juba samade kaante vahel.

**TEADUS, KUNST JA KIRJANDUS
JÕUAVAD SINUNI SENSATSIOONILISE
RAHU JA AKADEEMILISE KIREGA,
KUI AVASTAD AJAKIRJA**

Vikerkaar

Hea "VIKERKAARE"

lugeja kodus ja võõrsil!

**Soliidsemad leviagentuurid on taas
asunud vastu võtma meie ajakirja ettetellimisi,
aidates Sul nõnda lahti saada üksiknumbrite jahti-
mise vaevast.**

**"Vikerkaare" ja "Raduga" (vene k.) tellimusi nii-
hästi käesolevaks kui ka tulevaks aastaks tervesse
maailma võtavad vastu**

**Soomes: Akateeminen Kirjakauppa, PO BOX 128,
SF 00101 Helsinki, Finland.**

**Rootsis: Bibliotekstjänst AB, BOX 200. S 22100,
Lund, Sweden.**

**Saksamaal: Kubon & Sagner GMBH, D 8 Mün-
chen 34, Postfach 340108, Hessestrasse 39/41, tel.
(089) 52 20 37.**

Kui midagi on, siis kirjuta!

Vikerkaar

Toimetuse:

Peatoimetaja Toivo Tasa 44 53 26.

Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 17 72.

Vastutav sekretär Jüri Ojamaa 44 12 48.

Algupärane ja tõlkekirjandus

Märt Väljataga 60 18 58.

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika

Marika Mikli 60 18 58, Kajar Pruul 60 18 58

(Tartus teisip reedeni k 14-16 tel 31 373).

Üldinformatsioon Olev Remsu 60 18 58.

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 18 58.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 18 58.

Masinakiri Viivi Hantadze 44 12 48.

Toimetuse käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride korral pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli osakonda 68 14 11.

Toimetuse aadress: EE0031, Tallinn, Toompuiestee 30. Fax 442-484. Kirjastus "Perioodika", EE0001, Tallinn, Pärnu mnt 8. Trükkida antud: 06.07.93 Ofsettrükk. Trükipoognaid 7,8. Tingvõrviõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 8,79 Tellimuse nr 2906. "Printall". Pärnu mnt 67a. "Vikerkaar" nr 7. Hind 4 krooni.

Vikerkaar

Hind 4Kt:
78245